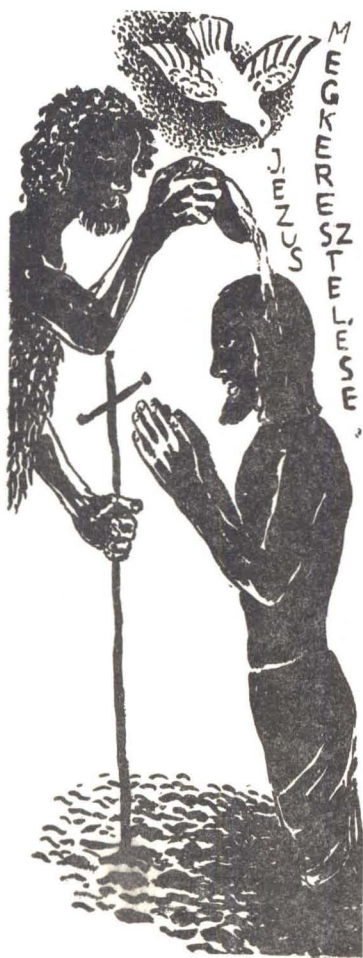

VIGILIA

1 9 7 4
január

1

Márk evangéliuma 1,9-12.

Richard E. Leakey
Az „1470-es koponya”

Bellér Béla
Biblia és általános műveltség

Szj Rezső
Europica Varietas

Nyíri Tamás
A mindennapok imádsága

Rónay László: **Radnóti Miklós költés-
szete** — Gál István: **Radnóti-doku-
mentumok** — Radnóti Miklós: **Levél
Sík Sándorhoz**

Szeghalmi Elemér
Toldalagi Pál lírája

Jékely Zoltán és Toldalagi Pál
versei

KRITIKA

A Gandhi a Tháliában — **Új mű-
vészeti könyvek** — **Fellini római
sétája** — **A Bartók Vonósnégyes**
— **Az Irgalom képernyőn**

Műmelléklet

* *	Új év elé — — — — — — — — — — — — — — — —	1
RICHARD E. LEAKEY	Az „1470-es koponya” — — — — — — — — — — — — — —	2
BELLER BÉLA	Biblia és általános műveltség — — — — — — — — — — — — — —	4
SZÍJ REZSŐ	Europica Varietas. Az ökumenikus szemlélet jelentke- zése irodalmunkban — — — — — — — — — — — — — —	10
NYÍRI TAMÁS	A mindennapok imádsága — — — — — — — — — — — — — —	14
TILL ARAN	A jerikói vak — — — — — — — — — — — — — — — —	20
RÓNAY LÁSZLÓ	Csendes prófécia. Radnóti Miklós költészete — — — — — — — —	21
GÁL ISTVÁN	Radnóti-dokumentumok a Babits-hagyatékban — — — — — — — —	29
RADNÓTI MIKLÓS	Levele Sík Sándorhoz — — — — — — — — — — — — — —	34
JÉKELY ZOLTÁN	Arany-borostyán pillanat, A Csend Jajszava (versek) — — — — — — — —	37
REMSEY GYÖRGY	Szeccszó, spirituális művészet (befejező rész) — — — — — — — —	38
TÓTFALUSY ISTVÁN	Urak és szolgák — — — — — — — — — — — — — — — —	47
DÉVÉNYI IVÁN	Till Aran — — — — — — — — — — — — — — — — — —	48
SZEGHALMI ELEMÉR	Az igézet és valóság költője. Toldalagi Pál lírája — — — — — — — —	49
TOLDALAGI PÁL	Így is van, Az ellebegő ábránd, Valamikor, Szegény, megőrült (versek) — — — — — — — — — — — — — —	51
KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL	A kibékülés (elbeszélés) — — — — — — — — — — — — — —	52
V E R S E K	<i>Pálos Rozita: Anti-Exodus, Falu Tamás: Oly egyszerű itt minden, Gróf József: Jegyzet egy verseskönyvre</i> — — — — — — — —	59

AZ EGYHÁZ A VILÁGBAN

„Keresztények a szocializmusért” Giulio Girardi referá-
tuma (*Doromy Károly*) — — — — — — — — — — — — — — 43

NAPLÓ

Rónay László: Könyvek között — 60; Possonyi László: Színházi krónika (Gandhi) — 61; D. I.: Képzőművészet (Budapesti tárlatok; Új művészeti könyvek) — 63; Tóth Sándor—R. L.: Zenei jegyzetek (Hangversenyek; Emlékezés két nagy énekesre) — 65; Hegyi Béla: Filmek világából (Fellini római sétája) — 67; Balássy László: Képernyő előtt (Irgalom) — 69; Idegen nyelvű tartalomjegyzék — — 71

A címlapon Berki Viola rajza. Zsinatutáni értelmező kisszótár a hátsó I., Tájékoztató c. rovatunk a hátsó II. borítón. A műmellékleten Till Aran munkái.

Felelős szerkesztő: RÓNAY GYÖRGY

Felelős kiadó: VARKONYI IMRE

Laptulajdonos: *Actio Catholica*

Szerkesztőség és kiadóhivatali ügyintézés: Budapest V., Kossuth Lajos u. 1. Telefon: 188-098, 185-414. Postacím: 1364. Budapest, Pf. 111. Terjeszti, előfizetés és templomi árusítás: Vigilia kiadóhivatala, árusítja a Magyar Posta is. A Vigilia csekk számla száma: OTP 37.343-VII. Hazai előfizetések külföldre: Posta Központi Hirlapiroda, Budapest, V., József nádor tér 1. Postacím: 1900 Budapest. Külföldön terjeszti a Kultúra Könyv- és Hírlap Kúllerkeskedelmi Vállalat, H-1389 Budapest, Pf. 149. Nyugati országokban az évi előfizetési ár: 5.00 USA dollár, vagy ennek megfelelő összegű más pénznem. Átutalható a Magyar Nemzeti Bankhoz (Budapest 54.) a Kultúra 024 2. számú számlájára, feltüntetve, hogy az előfizetés a Vigilia című lapra vonatkozik.

Egyes szám ára: 9,— Ft. Előfizetés: egy évre: 100,— Ft, félévre: 50,— Ft, negyedévre: 25,— Ft. Megjelenik minden hónap elején. Index-szám: 26.921.

Új év elé

Mire ezek a sorok az olvasó elé kerülnek, már megtörtént az elmúlt esztendő — Petőfivel szólva — „ünnepélyes halála”. Ki-ki elvégezte már számadását (hiszen „ilyenkor minden jobb halandó — elzárkózik s magába száll”); és ezt ma már senki sem végezheti el úgy (amennyiben „jobb halandó”), hogy a maga „tartozik—követel”-jébe az egész világ tételeit bele ne kalkulálná. Mindenki szeretné reménnyel átlépni az új év küszöbét; de ha akarjuk—ha nem: minden „saját remény” függvénye az egész emberiség reményének. Ez ma már közhely; mindenki tudja, hogy minden jó (az előzőnél jobb) közérzet, minden gyarapodás és boldogulás föltétele a béke; mindenki tudja — és sokan még emlékeznek rá —, hogy a háború mindent elpusztíthat. Viszszanévezve az elmúlt évre, remélhetünk?

Remélhetünk. Nem mintha nem lettek volna háborúk; nem mintha az emberiség életéből végleg kiiktatózott volna az erőszak. Ami történt, annak tanúi voltunk; hiszen a technika ma már a szobánkba hozza az eseményeket. Tanúi voltunk azonban annak is, hogy ami történni kezdett, vagy korábról folyamatban volt, és régebben mintegy a saját tehetetlenségi súlyával görgött végig pusztítva a világon, azt ma már meg tudja, mert meg akarja fékezni, vissza tudja fojtani a „jobb halandók” ereje, értelme, lelkiismerete. A tűz még itt-ott kigyullad, mert még mindig vannak gyújtogatók, de már nem harapódik tűzvészé, hogy mindent lángba borítson. Ez a tapasztalat volt az elmúlt évről talán a legmegszívlelendőbb ajándéka. Ugyanakkor minden „jobb halandót” a leginkább kötelező föladat a következőre.

Föladat; mert ma már ezt is tudjuk, látjuk, tapasztaljuk: a béke nem állapot, hanem föladat és munka; nem elméleti javallás, hanem gyakorlati tevékenység; nem elkövetkezik, hanem kivívják, mint egy győzelmet. Kivívják? Kivívjuk: mert ma már azt is tudjuk, hogy nem a „körülményektől” függ, hanem a megszámlálhatatlan milliók tudatos állásfoglalásának és személyes döntésének a következménye; és hogy ezeknek a személyes és felelős döntéseknek az összege végül is erősebb lehet — látjuk, hogy kezd erősebb lenni — a minden pusztító kockázatra mindig kapható erőszaknál.

Ez az erőszak, sajnos, itt-ott még ma is annak a Keresztnek a nevét bitorolja, amely pedig, éppen ellenkezőleg, örökké vérző és élő Jelnek állíttatott az erőszak ellen. A keresztények soha nem hangsúlyozhatják, példázhatják, tanúsíthatják és gyakorolhatják azt az alapvető igazságot, hogy a legfőbb Áldozat, Krisztus nevében soha, semmiféle erőszakot nem lehet végrehajtani anélkül, hogy az újabb ostorcsapás ne lenne a Történelemben velünk és értünk élő és szenvedő Krisztus arcán; hogy ne lenne újabb (hányadik!) Júdás-esók és árulás, mindig kétes és mulandó társadalmi és hatalmi érdekek szolgálatában, a Krisztus híveire minden korban és rendben egyaránt kötelező legfőbb parancs, a Szeretet megcsúfolására, és a „gentes”, a nem keresztények jogos botránkozására.

Azoknak a sorában, akik a béke mellett állnak és dolgoznak, ott vannak, egyre gyarapodó számban és súllyal, a keresztények is. S ezzel az egyház új, nagy reménységét is jelenti.

Ahhoz, hogy ez az oly szépen csirázó reménység le ne fagyjon, a mi melengető leheletünk nagyon kevés. De minden sok a sok kevésből tevődik össze; s az Egész érezni meg, ha akár a legkisebb cserben hagyná. Ezért aztán végső soron ez a nagyon kevés is nagyon sokká konvertálódik.

Közös jó munkát csak közös jó szándékkal lehet végezni. Ehhez kérjük az új esztendőre olvasóink és barátaink megértését és közreműködését, s ennek nevében kívánunk mindnyájuknak boldog új évet.

AZ „1470-ES KOPONYA”

A Homo genus legkorábbi — csaknem hárommillió éves — nyomainak felfedezése Kenyában arra késztet, hogy átgondoljuk újra az emberiség családfáját.

Valahányszor elrepülök Kenya óriási állóvíze, a Rudolf tó mellett kelet felé elterülő száraz, szaggatott szürkésbarna puszták felett, mindig ugyanaz a gondolat merül fel bennem szorongást kelteve: *valahol ott lenn megvan a kulcs*.

Ez a rövid repülés 1972 augusztusának egyik ragyogó napján ugyanilyen volt. Szokásos kiszállásra indultam a szárazföld belsejében folyó helyszíni ásatásokhoz a tó mellett Koobi Florában lévő szállásunkról. Alacsony repültem a zaklatott dombvidék felett és tekintetemmel végigpásztáztam a gazdag, döbbenetesen régi lelőhelyeket, amelyeket az elmúlt négy év alatt átkutattunk. És mint mindig, szerettem volna tudni, mikor és hol tudnánk megtalálni — a kulcsot az emberiség eredetének megértéséhez.

Az ideiglenesen rögtönzött leszállópálya végén fő helyettesem, Kamoya Kimeu, aki öt kenyaiból álló ásató csoportunk élén állt, a leplezetlen izgalom széles mosolyával jött oda a hatúlékes Cessnához. Pár óra múlva újra mentem, de már egy kis táskára való ásatag koponyatöredékekkel, és meg voltam győződve róla, hogy ez a lelet rendkívüli fontosságú. Mégis csak néhány hetes további ásás, rostálás és fáradságos rekonstrukció után vált igazán világossá, hogy milyen fontos a lelet. *Egymillió évvel* jutottunk közelebb homályos eredetünk megértéséhez, mert minden bizonnyal az eddig felfedezett legrégebbi ősemberkoponyát találtuk meg.

A fiatal Bernard Ngeneo bukkant rá az összetörött koponyacsontra egy medrek, vad vizmosásban. Néhány csonttöredék állt ki a homokos üledékből. Az első nap már több mint harminc töredéket kiástunk, a legtöbb kicsi volt, és sok nem volt nagyobb a hüvelykujj körmenél. A nagyobbak közül kettő, a koponya homlok részéből való, rögtön elárulta nekem, hogy ezek más *hominida* maradványai, mint bármely más ismert ősemberfaj.

Az emberi nem eddigi legrégebbi nyoma 1,8 millió éves lelet volt. Apám, néhai Louis S. B. Leakey *Homo habilis*-nak nevezte el ezt a fajt. Különböző maradványait fedezték fel a 60-as években Tanzániában az Olduvai szurdokban. Több tudós azonban inkább az egyik másik fajt, a *Homo erectus*-t tekintti az igazi ember legkorábbi képviselőjének, amely egymillió évvel ezelőtt élt.

Ezeket a Rudolf tótól keletre eső lelőhelyen talált értékes koponyatöredékeket olyan üledékből mosta ki a víz, amelynek korát időközben laboratóriumban mintegy 2,8 millió évben állapították meg. Így múltunk legalább kerek 10.000 évszázaddal tolódott vissza — és zavarba ejtő új kérdések merültek fel az ember családfáját illetően.

Történelem előtti türelemjáték

A Rudolf tó sekély vizű zöldellő partjainál levő szállásunkon feleségem, Meave örömmel — és szemöldökét szigorúan összehúzva nézegette a töredékeket. „Türelemjáték — mondta —, csak nincsenek meg a csúcstarabok.” Főleg őrá hárult a törött koponya összerakásának feladata, amiben egy londoni anatómus, Bernard Wood és mások voltak segítségére. A munka lassan haladt, Bernard és Meave minden nap nagyon várta új töredékek érkezését a helyszínen folyó rostáló ásatásokból. Néha napok is elmúltak anélkül, hogy akár két darabot is sikerült volna összepárosítani. Lassanként azonban primitív és fejlett vonások különös keverése vált megfigyelhetővé a koponyán.

Hat hét alatt a helyreállítás eléggé előrehaladt ahhoz, hogy meg lehessen állapítani a lelet roppant fontosságát. Nevet még nem adtunk neki. (Egyszerűség kedvéért általában „1470-es ember”-nek nevezzük, a példány leltári száma után a Kenyai Nemzeti Múzeumban.) Nyilvánvalóvá vált, hogy a koponyának nincsenek előreugró szemöldökélei — nincs „haragos tekintete”, mint a *Homo erectus*-nak. És az agykoponya, bár csaknem háromszor annyi idős, mint a *Homo erectus*, majdnem ugyanolyan nagy.

Orvosi felszerelésünkéből vett fecskendővel és finom homokkal próbaképpen megmértük az „1470-es” koponya kapacitását. Laboratóriumban Alan Walker, a Nairobi Egyetem anatómusa később megerősítette becslésünket, hogy a koponya köbtartalma mintegy 800 köbcentiméter. Összehasonlítással megemlítjük, hogy a sokkal későbbi Homo erectus példányainak koponyaűrtartalma csak 750 és 1,100 köbcentiméter közé esik (az átlagos mai koponyaűrtartalom mintegy 1,400 cm³).

Mégis, ez a meglepően fejlett ősember, az „1470-es”, egyidőben élt a ma *Australopithecus*-nak nevezett fejletlen kelet-afrikai fajjal. A Rudolf tó kiszáradt meder-részeiből a kelet felé nyúló dombok között több mint 40 példány *Australopithecus* került elő igen hosszú időszakból, koruk egymillió és 2,9 millió év közötti.

A Rudolf tó melletti olyan lelőhelyekről, amelyek korát megbízhatóan lehet megállapítani, az expedíció társvezetője, Glynn Isaac régész 300 egyszerű kő vágóeszközt és fegyvert ásott ki, néma bizonyosságait annak, hogy valami — vagy valaki — viszonylag magas szintre fejlődött értelemmel és ügyességgel élt és vadászott itt legalább 2,6 millió éve.

Erősen kételkedem abban, hogy az *Australopithecus* készíthette vagy készítette volna ezeket az eszközöket. Bár ez a csaknem-ember többé-kevésbé felegyesedve tudott járni, koponyájának átlagos űrtartalma csupán 500 köbcentiméter. Erőteljes őrlőfogai mutatják, hogy növényevő volt, és aligha volt szüksége számkészítésre.

Csábító lenne, bár attól tartok, kissé korai, hogy ezeket a szerszámokat az „1470” típusú hominida kezének tulajdonítsuk. Más lehetőségeket is tekintetbe kell venni.

Itt van például a *Homo erectus*. Amint a jól ismert pekingi és jávai ősemberről is sokáig azt vélték, hogy a legősibb lelet, hosszú időn át a *Homo erectus*-t tekintették legrégebbi ismert őszünknek. Az eredeti becslések szerint 500,000 évvel ezelőtt élt. Ezt a kormeghatározást azonban az 1960-ban Olduvaiiban tett felfedezéseink egymillió-évre helyesbítették, ami sokkal távolabbi múlt, sőt valószínűleg még régebbi példányok is elő fognak kerülni.

Azután itt van a *Homo habilis*. Egyes tudósok inkább az *Australopithecus* csoportba sorolják és azzal érvelnek, hogy viszonylag csekély — 650 köbcentiméter — koponyaűrtartalma nem engedi meg, hogy a *Homo* nembe soroljuk. Sajnos, nem ismerhetjük bizonyosan a testmagasságát, márpedig 650 köbcentiméter űrtartalmú koponya még nagy is lehet rendkívül kis, könnyed termetű egyed számára.

Mintegy 90 hominida kiásott maradványai között az utóbbi öt évben kétféle éves rétegekből származó elszórt állkapcsok és fogak töredékes bizonyossággal szolgálnak ahhoz, hogy *habilis* típusú ember élt valaha a Rudolf tó keleti vidékén, de ebben nem vagyok biztos.

Több millió éve, amikor az *Australopithecus* és az „1470-es ember” kortársak voltak, a Rudolf tó valószínűleg sokkal nagyobb, friss vízi tó volt, amelyet trópusi vízfolyások tápláltak. A talált bőséges csontmaradványok vadban rendkívül bővelkedő, hatalmas zöld erdőségek meglétét mutatják.

A környék geológiai rétegei gyakori áradásokról és kiterjedt vulkáni tevékenységről beszélnek. A tó vízszintjének egykori emelkedései és süllyedései után maradó üledék pedig, valamint a vulkáni hamutakaró eléggé egyedülállóan egymás fölé rétegezett leletanyagot tartalmaz.

A tudományos kincsesbánya mintegy 900 négyzetmérföldnyi kiterjedésű. Bár mely szekcióban egyik leletet rendszerint másik is követi. Például néhány héttel az „1470-es” koponya felfedezése után az általunk 131-es területnek nevezett 12 négyzetmérföldnyi szektorban Meave cercopithekoid majom fogát és több koponyatöredékét találta meg — ez a faj tapasztalatunk szerint gyakran kíséri az ősemberleleteket.

Ugyanannak az őslénynek a lábszárcsontja?

Egy völgyön áthaladva meglátogattuk John Harris-t, a Nemzeti Múzeum paleontológusát, aki sokáig együtt dolgozott velünk a Rudolf tónál. Integett, és oda mentünk.

— Mi az? — kérdeztem.

— Hihetetlen — feleli —, nézze csak!

Mikor közelebből szemügyre vettem, hogy mit talált, gyorsabban kezdett verni a pulzusom. Összetörött fosszilis elefántcsont halmazban erősen fejlett hominida

felső lábszárcsontjának két végét láttuk. További keresgélés után előbukkantak a hiányzó darabok, az alsó lábszár részei és a sípcsont töredéke.

A teljes lábszárcsontleletek rendkívül ritkák a gyűjteményekben fosszilis hominidáktól. A dögevők bizonyára egy-kettőre végeztek a legtöbb elhullott példány végtagjaival abban a sötét korszakban, amely a temetés szokásának megjelenését megelőzte. Nos, ha egyáltalán van esély arra, hogy teljes ősembercsontvázat találjunk, most itt van. Úgy tervezzük, még az idén tovább ásatunk.

John aztán valóban fel is fedezett egy másik felső lábszárát a 131-es területen. Mindezek a lábszárcsontok 2,6 millió évnél régebbi rétegekben feküdtek. Vajon hozzá tartoznak-e az újonnan talált „1470-es” emberünkhöz? Talán csalódást okoz, de ebben nem lehetünk bizonyosak. Mindemellett egészen világos, hogy ezek a felső lábszárcsontok nem olyanok, mint az Australopithecus-é, és meglepően hasonlítanak a mai emberéhez.

John felfedezései hozzájárulnak a Rudolf tótól keletre folyó ásatásaink megszeméltetés legsikeresebbnek nevezhető évének eredményeihez. Nem egészen négy hónap alatt mintegy 35 hominida maradványait tártuk fel, nagyjából 1 millió és 2,8 millió év közötti korból. Természetesen a legérdekesebb az összetörött „1470-es koponya”. De más meglepetés is várt — és ismét Ngeneo készítette számunkra.

1972 októberében, amint terepmunkánk évadjának vége felé közeledtünk, Bernard egy gyermek fogait és erősen töredékes koponyáját találta meg.

Annak a rétegnek a kora, amelyből az erózió felszínre hozta ezeket a töredékeket, megközelítőleg azonos volt az „1470-es” lelet korával, bár a két lelőhely egymástól 8 mérföldre esett. Amint kezdtük összeállítani az új koponyát, úgy találtuk, hogy az hasonló alakú. A fogak is mutatták, hogy nem Australopithecus-féle. Kopásukból és növéseikből megállapítottuk, hogy a gyermek mintegy hat éves lehetett halálakor.

Ennek az anyagnak a felfedezése újabb tömböt szolgáltat az ember fejlődésének kialakuló mozaik-szerű képéhez. Ez a kép annak a nézetnek kedvez, hogy többféle ősember lehetett, sőt lehettek ugyanannak a fajnak földrajzi vagy regionális változatai. Kétségtől több darab fog felbukkanni, amint folytatni fogjuk a National Geographic Society és az U. S. National Science Foundation által jelentősen támogatott kutatásunkat.

Abban reménykedem, hogy képesek leszünk visszavezetni az ember ásatag nyomait a Rudolf tótól keletre egészen négy millió évig. Itt talán megtaláljuk az Australopithecus — a csaknem-ember — és a Homo genus, az igazi ember közös őseinek maradványait.

Időközben tovább tanulmányozzuk gazdag leletanyagunkat — és további meglepetések érnek. Csak legutóbb, több havi elemzés és különböző összehasonlítások után jutottunk finom iróniával színezett következtetésünkhöz:

Figyelemre méltó „1470-es emberünk” — úgy látszik — nő volt.

BELLÉR BÉLA

Biblia és általános műveltség

Kioltvasott Bibliám
szél-forgatta kerub-szárnya,
beírott világ-madár,
zúdul az éjbe, a nyárba

(Szécsi Margit: A bibliás tenger)

Szellemi látóköriünk kitágulásának öröndetes jele, hogy általános műveltségünknek egyre inkább szerves része lesz a biblia. A biblia újra elfoglalta lételemhelyét a könyvespolcokon és — ami még fontosabb — kulturális értékrendszerünkben is, egy sorban az emberiség olyan nagy reprezentatív alkotásával, mint az Iliász és az Odüsszeia, a Gilgames-eposz, a Ramajana, a Mahabharata vagy Irán bölcsessége, a Zend Aveszta. Mindennapi nyelvhasználatunkban is az elvesztett s megtalált drachma bibliai örömmel fedezzük fel újra a bibliai eredetű kifejezéseket, szólásokat, motívumokat, kép- és szimbólumrendszert, gondolkodásunk bibliai kategóriáit.

A biblia renezánszán belül jelen sorok íróját hivatásánál fogva az a kérdés izgatta, hogy ez az újjászületés mennyiben érinti a dolgozók gimnáziumában tanuló, átlagos életkorát tekintve 18—20 éves ifjúságot. Evégből kérdőíves felmérést végeztünk egy budapesti munkáskerület, a XIX. kerület (Kispest) dolgozók gimnáziuma I—IV. esti osztályainak 80 tanulójánál. A felmérés célja nem tanulóink biblikus műveltségének számbavétele, hanem ennél jóval szerényebb: csupán nyelvhasználatuk bibliai elemei s az irodalomtörténeti szöveggyűjtemények bibliai vonatkozásai ismeretének a feltérképezése volt. Elsősorban a kiulról hozott és nem az iskolától nyert bibliai műveltségelemek után érdeklődtünk. Ezért a felmérést a jelen tanév elején az illető osztály ez évi új — tehát még nem tanult — irodalomtörténeti szemelvényanyagán végeztük, leszámítva az I. osztályt, ahol — szóba jöhető bibliai vonatkozású anyag híján — magunk állítottunk össze bibliai vonatkozású szólás-, példabeszéd- és szimbólum-anyagot. Ilyenformán az I. osztály bibliai szólásokból 19, a II—IV. osztályok az irodalmi szemelvények bibliai vonatkozásaiból 10-14-12 feladatot kaptak. Ez utóbbiak irodalomtörténeti íve a Halotti Beszéd „Mennyi milosztben...”-jétől Nagy László *Menyegzőjének* „Íme testet öltött az Igé”-jéig terjedt.

A különleges nyelvhasználati és irodalmi kérdések bevezetőjeként általános olvasásszociológiai és -pszichológiai kérdéseket is feltettünk. Érdemes az ezekre adott válaszoknál egy pillanattal elidőznünk. Erre a kérdésre: Van-e Bibliája: a.) ószövetségi, b.) újszövetségi? — a megkérdezett 80 tanuló közül 17 (21,2%) válaszolt igennel az ószövetségi és 22 (27,5%) az újszövetségi szentírássra vonatkozólag. Bár a tárgyilagos ténykérdés nemigen bátorította az emocionális válaszadást, két tanuló mégis érzelmi színezett választ adott. Egyik megjegyezte, hogy nagyszülei könyvespolcán található a teljes szentírás, a másik meg érezhető büszkeséggel jegyezte föl kérdőívére: „Igen szép, értékes darabjai könyvtáramnak.”

Sokkal izgalmasabb, tanulságosabb választ ígértek a következő, általános jellegű kérdéseink: Érezte-e már tanulmányai során vagy az életben valamilyen előnyét vagy hátrányát annak, hogy ismeri, illetve nem ismeri a bibliát? és: Szívesen tanulna-e művelődéstörténeti szempontból többet a bibliáról: a.) az iskolában, b.) az iskolán kívül? Az előbbi kérdésre adott válasz meglehetősen egyöntetű, sőt egyértelmű. A megkérdezetteknek ugyanis pontosan a fele, 40 tanuló (50%) válaszolta azt, hogy sem előnyét, sem hátrányát nem érezte soha a biblia ismeretének, illetve nem ismeretének és majdnem ugyanennyien, szám szerint 38 tanuló (47,5%) az ellenkezőjét. (A maradék 2 tanuló bizonytalan választ adott.) Tegyük félre most a „sem-sem”-válaszokat, és fordítsuk figyelmünket az igenekre, megvizsgálva ezek összetételét és — amennyire lehetséges — motivációját. Az igennel szavazók a maguk álláspontját a biblia ismeretének használatáról általában azzal indokolják, hogy ez hozzátartozik az általános műveltséghez, elősegíti az irodalmi, képzőművészeti alkotások mélyebb megértését, kitágítja világlátásukat — mint egyik tanuló megjegyezte — „egy furcsa, más világ” megismertetésével. Ezek az indokolások kétségtelenné teszik, hogy tanulóifjúságunk a bibliát elsősorban művelődéstörténeti értéknek s nem vallásos alkotásnak tekinti. Erre enged következtetni az a tény is, hogy a bibliához vallás erkölcsi fogalmak és érzelmek — pozitív és negatív értelemben egyaránt — csak alig-alig tapadnak. Pozitív értelemben egy (leány) tanuló nyilatkozik így: „A bibliát szeretem, mert sok lelki táplálékot vesz fel belőle az ember.” Negatív értelemben is csak két tanulóknál mutatható ki — polgári ateista fogantatású — averzió a bibliával szemben vallási vonatkozásai miatt.

Hogy a bibliát tanulóifjúságunk sok tekintetben páratlan művelődéstörténeti kincsként tartja számon, ebben alapjában véve semmi meglepő nincs. Meglepő azonban, hogy milyen úton-módon jutottak erre a meggyőződésre. A biblia ismeretének előnyével-hátrányával kapcsolatos válaszoknál feltűnően magas számban 16 esetben (20%) szerepel kifejezetten a beszélgetésre, társaságra, társasági vitára való utalás, ahol a válaszadó konkrét szituációban tapasztalta biblia-ismeretének előnyét, nem ismerésének hátrányát. Jó okunk van föltételezni, hogy ahol a válaszolók differenciáltan előnyt vagy hátrányt, érdekeltséget, érdeklődést stb. emlegetnek (az előbbieken kívül még 14 esetben [17,5%]), ezeknek forrása ugyan-csak hasonló beszélde- vagy vita-szituáció lehet. Ez az együttesen 30 eset (37,5%) arra vall, hogy tanulóink újabban sokkal gyakrabban, szinte minden második-harmadik tanuló (pontosan 2,6 tanuló) kerül olyan helyzetbe, hogy állásfoglalásra kényszerül a bibliát illetően. Az általános műveltség s ezzel együtt a tudományos igényű vitaszellem terjedésének egyik biztató szimptomája ez.

Említett második kérdésünk — a siker-, illetve kudarc-élmény pszichológiai hatását kiaknázva — erre a kérdésre kért választ: Szívesen tanulna-e művelődéstörténeti szempontból többet a bibliáról: a.) az iskolában b.) az iskolán kívül? A biblia intenzívebb iskolai és iskolán kívüli oktatására egyaránt 37-37, összesen tehát 74 igen szavazat esett. Minthogy azonban a válaszadók közül 21 iskolában, iskolán kívül egyaránt szívesen foglalkoznék többet a bibliával, a 74 igen 53 tanuló (66,2%) álláspontját tükrözi. Ennyien érzik tehát elégtelennek vagy legalábbis kiegészítésre szorulóknak biblia-ismeretüket.

Meg kell jegyeznünk, hogy a tanuók gondos mérlegelés után adták le igenlő vagy nemleges voksukat a fenti kérdésre. Ebből a szempontból különösen tanulságosak az egyik vagy másik, illetve mind a két irányban leadott nemleges szavazatok. Akik nem akarnak az iskolában, illetve nem az iskolában akarnak többet hallani a bibliáról, azoknak döntésében ilyen megfontolások szerepelnek, mint: a biblia ismeretét is föltételező, de alapjában véve egy kissé naiv önbizalom („Így is megértem a tananyagot!”); a tanári, illetve a tankönyv-magyarázatban való bizakodás („Elég az, ami az órákon elhangzik, vagy a jegyzetekben foglaltatik!”), s végül: a túlterheléstől való félelem. („Az iskolában nem lenne erre idő!”) De vannak ellenvélemények az iskolán kívüli biblia-tanulmányokkal kapcsolatban is, mégpedig nem csupán a főntebb ismertetett két első ellenérvel lényegileg egyezők, hanem az az — antiklerikális gyökerű — aggodalomból fakadó érv is, hogy az iskolán kívüli biblia-oktatás papi biblia-magyarázat lenne, s vallási hatásoknak nyitna utat. (Egy kissé nyers, de jellemző megnyilatkozás ezzel kapcsolatban: „A papoktól semmi esetre sem [hallanék többet iskolán kívül a bibliáról, mert] ők a bibliával bizonyítják a bibliát.”)

Az általános kérdések elemzése után rátérhetünk az osztályok szerint differenciált különleges kérdések eredményeinek vizsgálatára. A kérdések jellegéből következően a mennyiségi elemzés nem kecsegtet különösebb tanulsággal, de előkészítheti, alátámaszthatja a minőségi elemzést. Ezért bevezetőben közöljük. Ha egy kérdésre adott helyes választ I pontra értékeltünk, s az egyes osztályoknak feladott kérdések számát (19-10-14-12) megszorozzuk az osztálylétszámokkal (21-21-17-21), megkapjuk a maximális pontszámot. Nem okozott különösebb meglepetést, hogy a ténylegesen elért pontszámok messze a maximális alatt voltak, annak csupán egynegyed-egytizedenahatod részét téve ki.

Osztály	Maximális pontszám	Tényleges	Tényleges pontszám a maximális pontszám %-ában
I.	399	25	6,2
II.	210	52	24,7
III.	238	27	11,3
IV.	252	45	17,8
Összesen:	1099	149	13,5

Némi figyelmet érdemel az a tény, hogy a gimnáziumi tanulmányokban való előrehaladás és a bibliai ismeretek között semmiféle kimutatható összefüggés nincs, vagyis: a magasabb osztály nem okvetlenül jelent magasabb szintű bibliai tájékozottságot.

A mennyiségi elemzésnél sokkal mélyebb tanulságokkal szolgál a minőségi. Nincs módunk az egyes osztályok eredményeinek elkülönített vizsgálatára, ezért összevontan, bizonyos kategóriák szerint csoportosítva ismertetjük a végeredményt. Az értékelésnél a következő kategóriákat állítottuk fel: a.) bibliai kifejezés nyelvi értelmének ismerete — a bibliára vonatkoztatás nélkül; b.) ugyanez — bizonyos „aktuális” politikai vagy ideológiai belemagyarázással; c.) ugyanez — halvány bibliai reminiscenciákkal és végül d.) a bibliai kifejezés értelmének, stilisztikai hangulatának és eredetének egybehangzó ismerete. Mondanunk sem kell, hogy vizsgálatunk szempontjából csupán az utolsó jelentette a pozitívan értékelhető, pontozható választ.

A legnagyobb meglepetés az a.) kategóriával kapcsolatban ért bennünket. A felmérésnél ugyanis abból az előzetes feltevésből indultunk ki, hogy tanulóink a bibliai kifejezés értelmét ismerhetik a biblia ismerete nélkül is. A kérdőívek meg-

ingatták ezt a hipotézist. A közhasználatú bibliai eredetű kifejezések közül többé-kevésbé helytálló értelmezést a következőkről kaptunk:

Elinná a Krisztus köntösét is. — Mossa kezét, mint Pilátus. — Futkosott Pontius Pilátusig. — A tékozló fiú. — A család Benjámija. — Heródesi kegyetlenség. — Salamoni ítélet, illetve bölcsesség. — A hét szűk esztendő. A helyes válaszok azonban itt is inkább tendenciát, mint törvényszerűséget tükröznek. A helyes vagy helyes irányba mutató válasz mellett ugyanis nem kevés volt a téves. Például a tékozló fiú esetében — egy bizonytalan, Rembrandt-festményre történő utalás kivételével — teljesen hiányzik a megtérés motívuma és bizonytalan a morális elmarasztalás, világosabban: a kifejezés kezdi elveszteni pejoratív hangulatát. Ez utóbbira engednek következtetni az ilyen értelmezések: „nagystílu vagány”, „költekező” és társai. A „család Benjámija” kifejezés a helyes értelmezések mellett ilyeneket is kénytelen elviselni: a család rossza, bölcse, ura, sőt — maupassant-i reminiscenciával — „szépfiú”. A „hét szűk esztendő” pedig egyesek egyszerűen próbaidőt értenek, egyikük éppen a szerelemre konkretizálva azt.

A többé-kevésbé értett bibliai kifejezéseknél nem kevésbé tanulságosak az egyáltalán nem vagy csak alig értettek. Meglepő, hogy a „tamáskodik” pontos értelmét csupán egy tanuló ismeri (az viszont bibliai vonatkozásával együtt); a többi ilyen értelmezést ad neki: hazudozik, árulkodik (nyilván a „júdaskodik”-kal tévesztik össze) úgy tesz, mintha nem tudná; nagy akar lenni; henceg. A „szegény lázár” értelmét — a szociális változásoknak megfelelően — egyáltalán nem ismerik, amit bizonyítanak az ilyenfajta értelmezések: pap, szent; szent, aki szegény; apostol. A „véka alá rejtett gyertya” értelmét is csupán egy tanuló tudja; a többiek aranytartaléknak, elrejtett pénznek magyarázzák, nyilván az elásott talentummal keverve össze. Ez utóbbinak értelmezésével csupán egy tanuló próbálkozik, szent ereklyének nyilvánítva azt. (Talán a talentum—talizmán hangzásbeli rokonsága tévesztette meg.) A „valóságos Szodoma és Gomorra!” — kifejezés értelmét csupán egy tanuló találta el; egy másik pontosan az ellenkezőjét érti rajta, erkölcsi fertő helyett „valóságos paradicsomot”. A többiek meg sem próbálkoznak az értelmezéssel. Sokatmondók és egyben a szexuális erkölcs alakulására is fényt vetnek a „balga szűzek” példabeszéd következő értelmezései: álszűzek; felelőtlen fiatal nők; ostoba lányok.

Az I. osztályon kívül a II—IV. osztályok kérdései közt is találunk az előbbiekhöz hasonló bibliai kifejezéseket, de a II—IV. osztályos tanulók sem látszanak tájékozottabbnak ezen a téren az I. osztályosoknál. Ismerik többé-kevésbé az Éden, a Paradicsom, a Noé bárkája, a bábeli torony, a Mózés és a Kánaán, a próféták, a hozsánna, a Júdás, a keresztrefeszítés, a Pilátus, az alfa és az ómega kifejezések értelmét, de ez sem mondható általánosnak. A hozsánnát például ketten istenségnek, istenasszonynak vélik. Az alfa és ómegának is vannak ilyen értelmezései: nagyon nagy—kicsi, gyenge; a különböző értelmű dolgok mikéntje: alfa megoldása ómega. A bibliát ketten felszentelt imakönyvnek, továbbá szentek történeteinek, illetve vallásos mondának, tehát afféle legendáriumnak tartják, a zsolnárt — az eredeti ószövetségi műfajról teljesen megfeledkezve — imának, imakönyvnek, szenténeknek, illetve énekeskönyvnek. Ezt az értelmezést nyilván a református egyházi hagyomány táplálja. Az Ady-versben szereplő frigláda értelmét viszont egyetlen tanuló sem ismeri; ketten hozományt vagy kelengyét, illetve valamiféle esküvői szertartást, szokást értenek rajta. Ugyancsak nem tudják a Mammon szó értelmét; az egyetlen IV. osztályos magyarázat-kísérlet több mint problematikus: a megfélemlítés és a zsarnokság alakja.

A b.) kategóriába sorolt bibliai eredetű kifejezéseknél, hivatkozásoknál ezek többé-kevésbé helyes értelmét „aktuális” politikai vagy ideológiai belemagyarázás homályosítja el. Bár az Ómagyar Mária-siralom ismert gyönyörű versszakát („Világ világa...”) a többség helyesen a keresztrefeszítésre vonatkoztatja, még itt is akad két furcsa, mondhatni: groteszk belemagyarázás. Az egyik válasz szerint a versszak tulajdonképpen nem más, mint „a bűnös emberek feletti bírálat”. Egy másik a „vasszegekkel veretel”-t így értelmezi; „A koporsót vasszegekkel verték le, hogy örökre elszakítsák egymástól az anyát és halott fiát.” Vörösmarty hivatkozását a „gyilkos testvérré”, Káinra és az „első árvákra”, Ábel gyermekeire az egyik válasz így értelmezi: „A gyilkos testvér a gazdag, aki lemészárolja az alattvalóit, és ennek a harcnak sok árvája van.” Petőfi ismert verssora („Mert itt van már a Kánaán!”) ilyen értelmezést nyer: „Ha majd egyenlőség lesz a földön, és nem lesznek jók és rosszak, gazdagok és szegények, tehát ellentétek, akkor jó lesz: »földi paradicsom«. Szerintem ez — teszi hozzá — soha nem lesz. Ez csak

remény és bizonyos fajta küzdés.” A legmerészebb belemagyarázásoknak azonban a „legbibliásabb magyar költő”, Ady idézetei voltak kitéve. Ady ismert sorait [„Eljött hát végre a pusztánkba / Isten szent küldöttje: a Sátán!”, a forradalmi szimbolikát félreértve magyarázza az egyik válaszadó: „Jön a halál, a megváltás a földi élettől, de fogadjuk dicsőséggel, és inkább haljunk hősi halált, mint feladjuk a haza, a nép ügyét.” Egy másik, az első világháború kitérését apokaliptikus víziókkal idéző Ady-verset [„Az égből dühödő angyal dobolt / Riadót a szomorú földre... / Legalább száz csillag lehullott...”] az értelmezés az 1848-as forradalom utáni időre antedatálja (noha az idézetek lelőhelyét [költő, verscím] minden esetben feltüntettük), költői sorsokat értve a hulló csillagokon: „A 48-as forradalom után nagyon sok költőnk elesett vagy visszavonult.”

A c.) vizsgálati kategóriába — mint említettük — azokat a bibliai kifejezéseket soroltuk, amelyeknek nyelvileg többé-kevésbé pontos ismerete bizonytalan bibliai vagy más forrású reminiscenciákkal párosul. Akármennyire elégedetienek vagyunk is ezekkel a nem teljes, hézagos, felemás ismeretekkel, mégsem szabad elfelejtenünk arról, hogy mégiscsak ezek jelentik a biblia-ismeret első, kezdeti és kezdetleges fokát, s mint ilyenek a múlt vagy a jövő „emlékei” egyaránt lehetnek. A kérdőív nélkül bizonyára egyikünk sem gondolt volna arra, hogy milyen értelmezési nehézségeket okoz Zrínyi *Szigeti Veszedelemének* invocatioja a barokk eposz „műszájához”, a „Jelenések kozmikus jelképeivel ábrázolt Szűz Máriához. 21 tanuló közül 8 kísérelte meg ennek magyarázatát, s miközben egy közelített a helyes megoldáshoz, 7 egyöntetűen téves nyomon járt, Mária csillagkoszorúját Krisztus töviskoszorújával azonosítva. Ugyancsak többszörös félreértésre adott alkalmat Zrínyi epilógusa a szigetvári hős és társai lelkének angyalok általi mennybeviteléről. Négy válaszadó ezt a színpompás barokk assuntát Krisztus mennybeszállására, az angyalok mennybevitelére, a harcosoknak egy eredményes harc utáni dicséretére vonatkoztatja. A legnagyobb meglepetést azonban két közismertnek hitt bibliai történet nem ismerése, illetve más történetekkel való fantasztikus összekeverése keltette. Komjáthy költeménye két sorának [„Meggövesült, ki visszánézett, / De Lóth haladt biztos, dicsőn-”] értelmezésével 17 III -os tanulóból 6 próbálkozott meg; sikerrel: 1, sikertelenül: 5. A téves értelmezések közt vannak olyanok, amelyek Lóthot és feleségét Ádám-Évával, sőt Mózással tévesztik össze, s mindkettőjüket kővé változtatják. A legkülönösebb és mondhatni: a legfantasztikusabb azonban két (egymás mellett ülő) tanuló tökéletesen egybehangzó értékelése: „Menekülők csoportját vitte át (ti. Lóth) a nyílt tengeren, mivel a közelben lávakitörés volt. Akik megálltak és visszánéztek, azokat előntötte a forró láva, és ott kövültek.” Szodoma és Gomorra pusztulása Pompeji pusztulásával, a sóbálynnyá meredt asszonya a látótól elborított pompeji katonával, a menekülőket mentő Lóth Krisztóf legendás alakjával fonódik itt össze szinte szétválaszthatatlanul. Hasonló keveredés figyelhető meg Ady „százazernyi parittyás Dávid”-jával és „gyáva Góliát”-jaival kapcsolatban. Ennek értelmezésére 17 tanulóból mindössze 4 vállalkozott. Ezek közül a bibliai vonatkozást 3 próbálja kibontani, de mindhárom reménytelenül belebonyolódik. Szerintük Dávid és Góliát Ádám és Éva gyermekei, akik a folyóparton összeverekedtek, és Dávid megölte Góliátot. Nyilvánvaló, hogy Dávid és Góliát története ebben a verzióban Káin és Ábel történetével keveredik össze. A Jónásra vonatkozó elég világos Babits-idézetet is két tanuló úgy értelmezi, hogy a próféta alakját Krisztus és Júdás közt tologatja, arról nem is beszélve, hogy végül is Jerichó városánál teteti partra a cethallal. Egy tanuló meg a „Futkosott Ponciustól Pilátusig”-szólás iróniáját nem értvén, két személyt csinált Poncius Pilátusból: egy római helytartót és egy zsidó főbíró.

A d.), vizsgálatunk szempontjából ideálisnak tűnő kategória, amikor a bibliai kifejezések nem csupán köznyelvi értelmüket, hangulatukat, hanem bibliai vonatkozásait is híven megőrzik, s így teljes fényűek, tartalmasak, kép- és életszerűek. Sajnos, a négy közül ez a legszűkebb kategória. Ezek mögött a teljes értelmezések mögött nem kisebb-nagyobb csoportok, hanem a biblia-ismeret szempontjából valamilyen dknál fogva (érdemes lenne ezt az okot tüzetesen megvizsgálni) előnyös helyzetben lévő egyének, a 80-ból mindössze 6 tanuló (7,5%) áll. Ők tudják — ha nem is egészen hibátlanul —, hogy a „hét szűk esztendő” a fáraó jövőbe látó álma; hogy Szodomát és Gomorrát a bűnös városok, a bűnbarlang szinonimájaként használjuk; hogy a Vörösmarty és Ady által emlegetett „Bábel tornyát az égig akarták építeni, de nem sikerült, mert összezavarodott az emberek nyelve”; hogy a Vörösmartytól idézett „Noé az özönvíz elől bárkájába menté (így, ezzel a régies félmúlt igealakkal!) az élőlényeket”; hogy Petőfi ismert versében

a zsidókat Egyiptomból kivezető Mózesre hivatkozik; hogy a Tóth Árpád versében visszhangzó „Jerichós visszhang” a falakat omlasztó kúrtharsogásra utal; hogy az Aranyal felcsattanó ostopattogás a kufároknak a templomból Krisztus által való kiűzetésére vonatkozik; hogy a „tamáskodik” kifejezés az egyik apostolra utal, aki „kétkedett Krisztus sebeiben (!), mire az ő (Krisztus) felszólítására ujjal belenyúlt a sebbe, meggyőződni valódiságáról”; hogy Petőfi *Az ítélet* című költeménye az utolsó ítélet fenséges eszkatologikus keretei közt mozog stb.

Nyelvünk és irodalmunk bibliai elemeivel kapcsolatban végzett vizsgálatunk, úgy tűnik, lényeges tanulságokkal járt. Ha csupán arról lenne szó, hogy nyelvünk, irodalmunk, kultúránk bizonyos elemeinek bibliai eredete ma már nem tudatos, elhomályosult, de egyébként ezek az elemek normálisan működnek, viszonylag még egyszerű lenne a helyzet. Nyelvtani, irodalom- és művelődéstörténeti stúdiu-mokkal, tanári magyarázattal, magyarázó jegyzetekkel a tankönyvekben — mint ahogy néhány tanulóink véli — könnyen pótolni lehetne ezeket a hiányokat. Valójában azonban ennél lényegesen többről van szó. Nyelvi téren: tanulóink a közhasználatú szavak egész sorának nem csupán bibliai eredetét nem ismerik, de pusztá jelentését sem. Ennek oka az, hogy nyelvhasználatukban a körükben uralkodó közösségi szerepvizonyoknak megfelelően az implicit, szituációhoz kötött verbális közlésben kifejeződő jelentések, a szociolingvisztika által partikulárisnak nevezett jelentések dominálnak. Minthogy pedig a szóban forgó bibliai kifejezések általában nem ilyenek, hanem individualizált szerepvizonyt feltételező, a szituációtól függetlenített, explicit módon verbalizált jelentések, vagyis: univerzális jelentések, ezek nem vagy csak alig érthetők számukra. Márpedig ilyen univerzális jelentések ismeretét követeli meg tanulóinktól az iskola is. Ilyenformán a partikuláris jelentésekről az univerzálisakra, az ún. korlátozott kódról a kidolgozott kódra való áttérés nem is, sőt elsősorban nem a bibliai ismeretek gyarapításának, hanem oktatásunk eredményességének sürgető követelménye.

Ugyancsak tágabb összefüggésekhez vezet bennünket az irodalom és a művészet bibliai vonatkozásainak problematikája. Az irodalompszichológiai vizsgálatok kimutatták, hogy művészeti alkotások esetér. egyrészt mindig maga az egész mű hat ránk a maga totalitásában, másrészt nem közvetlenül, nem egymagában, hanem az íróra, egyéb műveire vonatkozó legkülönbözőbb ismeretek hálózatán keresztül. Ha ezek közül csak egy tényező is hiányzik, csorbulni fog a művészi hatás. Azok a hiányzó bibliai ismeretek a bibliai vonatkozású műalkotásokban tehát éppen nem elhanyagolható tényezői az esztétikai hatásnak, amelyekről könnyű szívvel le lehetne mondani! Rembrandtnak egyik tanulóink által emlegetett Tékozló fiúja kétségkívül felfogható a bibliai példabeszéd ismerete nélkül is, de a parabola ismeretével mennyivel gazdagabban fogható fel!

És minthogy eddig a biblia ismeretének fontosságát csupán eszköz-mivoltában, a magyar nyelv és irodalom jobb megértésének instrumentumaként hangsúlyoztuk, most határozottan ki kell emelnünk önmagában való autonóm értékét is. Önmagában is érdemes megismerni ezt a páratlan irodalom- és kultúrtörténeti kincset, az Ószövetséget mint az ókori Kelet egyik kulturális szempontjából is jelentős népének egy évezredet felölelő kollektív emlékezetét és tudását, és az Újszövetséget is mint egy születőben lévő vallási közösség vallásos tanításainak néhány évtizedes példatárát és megfogalmazását (Hahn István). Irodalom- és művelődéstörténeti szemléletünk nem lesz igazán világ-központú mindaddig, míg oktatásunkban, közművelődésünkben nem kerül méltó helyre a biblia, oda az Iliász, az Odüsszeia, a Gilgames-eposz és társaik mellé! Csak akkor fogunk megszabadulni a hungarocentrizmus korlátai után az Európa-centrizmus nyúgeitől is, ha tanulóink nem csupán Szophoklész kardalából hallják kicsendülni az emberi büszkeség, öntudat, alkotóerő himnuszát, hanem a bibliai Jób könyvéből is (28:1-11), ha nemcsak a gyermekét feláldozó Agamemnón, Idomeneusz, Maiandrosz arcán fedezik fel a mérhetetlen apai fájdalmat, hanem a bibliai Ábrahám és Jiftách arcán is, ha a különböző elnevezések alatt is felismerik a párját vagy gyermekét sirató nő egyformán megrendítő alakját „Isistől, aki Osirist gyászolja, Istar-(Mami)tól, aki Tammuzt siratja, Astartétől, aki Adonisért bánkódik, Kybelétől, aki Attisért sír, Demetertől, aki Persephonéért hullatja könnyeit, egészen a Mater Dolorosáig, a szenvedők anyjáig” (D. Mereskovszkij).

Tanulóink többsége — és ez a kérdőíves felmérés legfontosabb tanulsága! — kész rálépni erre a csodálatos bibliai felfedező útra, az iskolában és az iskolán kívül egyaránt. Újra hallja fülünk Szécsi Margit „bibliás tengerének” fenséges zúgását, újra megnyílik szemünk a csodálatos bibliai látomások előtt. Az ember egyetemesé tágitja szellemi horizontját!

EUROPICA VARIETAS

Az ökumenikus szemlélet jelentkezése irodalmunkban

Alig tudunk valamit arról, milyen ökumenikus törekvések észlelhetők világi irodalmunkban, főleg a XVII. század első évtizedeitől, amióta az egységtörekvések első jelei fölbukkannak az európai irodalomban. Az alábbiakban a magyar irodalomra egy kevésbé ismert alakjának, *Szepsi Csombor Mártonnak* (1595–1623) idevágó nézeteit ismertetjük, remélve, hogy sikerül másokat is ösztönöznünk irodalmunk hasonló értelmű vizsgálatára.

Szepsi Csombor Márton a Kassa alatti Szepsiben született; és 1616–1618-ban Danckán (Gdansk) és Hollandián át Londonig vette szemügyre Európa viszonyait, hazafelé pedig Párizson át Francia-, Cseh- és Lengyelországot. Kitűnő könyve a változatos Európáról (*Europica Varietas*, Kassa, 1620) a magyar polgári világnézet szellemében fogant, s mai szemmel nézve is első teljes értékű magyar nyelvű irodalmi útleírásunk. A harmincéves háború kitörése előtti európai pillanatot örökíti meg. Ipar, kereskedelem, földrajz, bányászat, mezőgazdaság, állattenyésztés, népkarakterológia, zenei és sportélet, az iskolaügy és a könyvkereskedelem, egy-egyvel minden érdekelt. A közben bő alkalma nyílt vallási és felekezeti tekintetben is állást foglalnia. Egy kálvinista iskolamester vette szemügyre Európa vallási helyzetét, s a gyűlölködés légkörében tett bizonyosságot humanista és patrióta voltáról, bizonyítva, hogy Európa-tisztelet és magyarságszeretet nem egymást kizáró fogalmak, katolicizmus és protestantizmus is megférhet egymás mellett békeességben.

Ebben az időben — 1616–1620-ban — már mind több hang hallatszik Közép- és Nyugat-Európában a vallások (felekezetek) békés együttélése érdekében. A protestáns táborban is egyre erőteljesebben jutnak szóhoz az uniós törekvések. De minden jószándék falrahányt borsónak bizonyult, s aki vállalta a szolgálatot, osztoznia kellett Erazmus sorsában: mindkét fél megtagadta. S ez még a jobbik eset. A vallási fanatizmus ebben a korban sem ismert gátlást. Annál meglepőbb, hogy Csombor Mártonban nyoma sincs a vallási elfogultságnak; e tekintetben még a kor haladó szellemű magyarjai közül is fejtel magaslík ki az *Europica Varietas* vallásos szemléletének emelkedettsége, mondhatni liberalizmusa. Pedig egészen természetes lenne, ha azok után, amik történtek s kiobbanni készültek a hazai protestantizmus ellen, megragadna minden kínálkozó alkalmat, hogy ő is kizúdítsa lelke keserű indulatait. Minderről szó sincs. Könyvét idehaza írta, a harmincéves háború elején, amikor a pfalzi választó a „csehek izgattatására” fölvonult a speyeri püspök ellen, ahogy Csombornál olvassuk, maguk a csehek fegyverben állottak a császár ellen, Bethlen Gábor szintén. Ilyen körülmények közt könnyen szereshetett volna magának bizonyos előnyöket túlzó körök előtt, néhány kemény kirohanással mind a hazai, mind a külföldi katolicizmus ellen. Ismerve e kor napvilágot látott hitvitázó iratait és azok hangját, a türelmes, fölvilágosult szemlélet egyik legszebb példáját kell üdvözlőnk e fiatal iskolamester emberi és írói magatartásában.

Csombor éveiben már vörös fonálként fonódott bele a vallásos megosztottság a sokszínű Európa életébe. De az ő könyvének olvasása közben olyan érzésünk támad, mintha az emberek túl lennének a vallási villongásokon; holott nem annyira ők, mint inkább csak maga Csombor nézi őket fölülről, s természetesen eszerint színeződik a kép is, amit a helyzetről fest. Függetlenül azonban beállítottságától, a társadalom haladóbb szellemű rétegeiben, tanárok, tudósok, költők, jogászok s főleg a kereskedők körében is egyre többen fordulnak el a meddő teológiai vitáktól, s igénylik a dogmatikai vitákhoz makacsul ragaszkodók által „hitetlennek” minősülő álláspontot; hagyjanak meg mindenkit a maga hitében, s hite és egyéni vallásos meggyőződése miatt senki se háborgattassék!

Ezzel az örökséggel indult a világnak Csombor, mondhatnók úgy is, hogy Bethlen Gábor emelkedett lelkületével, s ez a lelkeség vonul végig könyvében.

A fölvilágosodás, illetve elvilágiasodás ebben a kezdeti szakaszában még nem jár együtt szükségképpen az egyháztól vagy a vallástól történő elszakadással. Két vonal fut párhuzamosan egymás mellett, de éppen ebben mutatkozik a haladás, hogy a másiktól bizonyos tekintetben függetlenül fut, mert a realitásokhoz igazodik. Csombor kálvinistának vallja magát, anélkül azonban, hogy ezt akárcsak egy

mondattal is indokolná. Ez látszik számára a legmegfelelőbbnek, a legösszerűbbnek. Ez felelt meg a kialakuló polgári szemléletnek és életérzésnek, valamint a tőkés gazdálkodásnak is. A kamat fogalmát Kálvin igazolta, bár nem ő törvényesítette — Firenze és Nürnberg bankárai közül a keresztyének nem tőle kértek igazolást, a Talmud és az Oszövetség pedig sohasem is tiltotta a kamatszédést. De a városi polgárok, akik tőkéjükből és főleg iparból és kereskedésből éltek, örömmel kaptak a reformátori igazoláson. Csombor álláspontja körülbelül így körvonalazható: túl lenni a szőrszálhasogatásokon s közben megbecsülni azt a keretet, amelybe beleszületett az ember. Általában így gondolkodott mindenki, aki a haladás irányában dolgozott, akármilyen területen mozgott is, bármelyik felekezethez tartozott is, és lényegében ez adta a kor békeharcához is az ideológiai fegyverzetet. Megbecsülni a másik fél meggyőződését mindaddig, amíg az erőszakos térítési és terjesztési eszközökhöz nem folyamodik. Érzelmi színeződést annyiban kapott ez a békés szemlélet, amennyi szenvedés az elődök történetéből izzóbbá fokozta az indulatot. Ez áll Hollandia kálvínistáira, továbbá Franciaország hugenottáira. De a kor legjobbjában hatalmas erővel csapott magasra a békevágy már a század két első évtizedében. Előrelátóbb államférfiak, írók, tudósok tudták, mi lesz, ha nem tudják megfékezni a vallási szenvedélyeket. A röpiratok hangja egyre gyűlölködőbb, s mire Csombor hazafelé indul, robbanásig feszült az európai helyzet.

Benne is a békéért való szándék uralkodik. Már első idevonatkozó megnyilatkozásában örömmel jegyzi föl, mily egyetértők a lengyel protestánsok, ami ugyancsak ritkaságszámba ment. A harmincéves háborúban a protestáns szász (lutheránus) választófejedelem, ha rajta állt, mindig a katolikus oldalon harcolt a javarészen kálvínista németek s a velük szövetséges, de külföldi lutheránus, kálvínista s részben katolikus tábor ellen. Ezért jegyzi föl örömmel, ahol csak teheti, a protestánsok egymás melletti békés együttélését.

1617-ben ünnepli a protestáns Európa a reformáció százéves évfordulóját: az egyesülés vágya magasra csapott mindenütt. Ezzel szemben Magyarországon éppen ez az időszak a két ág teljes különválásának ideje, s a gyűlölet a két protestáns fél között igen sok helyen semmivel sem kisebb, mint köztük és a római egyház között.

Csombor viszont följegyzi, hogy Toronya (Thorn) városában az iskola professzorai a kálvini irányhoz tartoznak, de a lakosok közt a másik két fél, a római és a lutheri is képviselve van. A két protestáns felekezet oly békességben él egymás mellett, hogy csak arról lehet őket megkülönböztetni, hogy ki melyik templomba megyen. — Ne felejtjük el, hogy Kassán ugyanakkor a lutheránus tanács sem a kálvínistákat, sem a pápistákat nem engedí templomai gyakorlathoz, noha a város Bethlen Gábor felvidéki székhelye. Thornban legalább a két protestáns fél megfér egymás mellett, és a katolikusokkal is, ha néha a jezsuita professzorokkal egymás elleni „írogattatásuk és disputálásuk” előfordul is.

Ettől kezdve Csombor minden alkalommal egyforma tárgyilagossággal számol be mindhárom felekezetről, templomaikról, iskoláikról, nem fukarkodva a jezsuita intézmények méltatásáról sem, ha azok emberséges magatartásukkal kiérdemlik azt. Majdnem két évig tartózkodik Danckában, bőven nyílt alkalma szemlélni, hogyan rendeződik alá a vallás, a felekezet a társadalmi és gazdasági közös célnak. Mindegyik fél tartja a maga meggyőződését, de lényegében a közös cél: a gazdagodás, mindenki vagyonosodása, bővülő kikötői forgalom, a város jóvedelmének emelkedése. Egyszóval a gazdasági haszon, a társadalmi jólét. S nagyjából ez a helyzet a magas politikában is. Ebben a korban II. Ferdinánd volt az egyetlen — II. Fülöp spanyol király már régen halott —, aki vallási meggyőződéséért kész volt a hadakkal tönkretenni virágzó tartományait. Jelszavai rendszerint egészen nyilvánvalóan hatalmi és hódító célokat takartak. Csombor, a felekezetek békés egymás mellett élésének híve, a cseheket azért dicséri: felekezeti különbség nélkül állnak szemben az elnyomó bécsi politikával, s nem azért, mert az katolikus, hanem mert erőszakos politikát folytat. Angliában megjegyzi, hogy a nép a helvét (kálvini) hitvallás követője, de az egyházi élet külső képe erősen hasonlít a római egyházéhoz, amennyiben a kanonikusságok, orgonák, templomi fehér öltözetek s egyéb ehhez „hasonló adiphorákat megtartatnak”. Ezzel igen jellemző vonást árul el magáról, egyik legfontosabb bizonyítékul fölvilágosult gondolkodására. Ugyanis hazai viszonylatban például egyháza, a református egyház, szinte másfél századon át egyetlen orgonát sem engedett be a templomokba — a gyulafehérváriba is Bethlen Gábor állította föl —, aminek következtében a XVI. században még virágzó egyházi és világi éneklésünk fokozatosan visszaesett. Szilvásújfalui Imre már

1602-ben így panaszkodik az énekügy megromlása miatt: „Valaki volt a muzsikának...rontója köztünk, de igen asinus (számár) fejű volt. Régen főiskolákba be sem bocsátották, ki ehhez nem értett.” Tudniillik a muzsikához, a hangszerekhez, köztük az orgonához is. A hazai kálvinisták azonban azt hitték, hogy Istennek kedvesebb, ha csupasz falak közt, orgona nélkül dicsérik az Istent. Csombor Hollandiában számos templomban két orgonát is talál, pedig azok fenntartói is kálvinisták. Nálunk Tótfalusi Kis Miklós fogarasi rektorsága alatt próbál lendíteni az éneklés helyzetén, s keserűen panaszkodik később is, hogy ez a nép a szoltárok dallamát sohasem tudta. Kottaismeret, zenei alapműveltség, tehát hangszerek használata nélkül nem is tudhatja, mert a dallamok meg sem taníthatók. Szenczi Molnár gyönyörűséges zsoltárai ezért át sem mehettek a köztudatba, csak néhány darabot kaptak föl belőlük, de azoknak is meghamisították szövegét és eltorzították a dallamát. Nem kivétel ezalól a XC. zsoltár (Tebenned biztunk...) sem. Nos, Csombor az ember üdvössége szempontjából *adiaphoronnak*, azaz közömbösnek mondja mindazt, ami az anglikán egyház külsőségeiben előtte áll, az orgonát is. Ahol csak teheti, tüzetesen megnézi és leírja. Agricoláról szólva, a nagy humanista tudósról el nem mulasztja megjegyezni: nagyhírű orgonaeépítő volt. S mindezt anélkül, hogy propagandisztikus éle lenne, de nyilvánvalóan azzal a szándékkal, hogy érzékeltesse: nemcsak úgy lehetséges a kálvini hitvallás gyakorlása, ahogyan a hazai egyháziak elképzelik. Igaz, foganatja nem lett. Nyugat- és Dél-Európában az orgona (mármint a mai elődje) most indul világhódító útjára, hogy pár évtized múlva Schütz, majd Bach kezén dicsősége csúcspontjára emelkedjék Északon is. Nálunk Csombor egyháza majd csak a XVIII. században állítja be az orgonát első ízben a sepsiszentgyörgyi templomba.

Csombor Mártonnak Dancka városa mindenképpen jó előtanulmány Európához. Minden botránkozás nélkül jegyzi meg, hogy ott a mesteremberek vasárnap és ünnepnap is éppúgy dolgoznak, mint más napokon (de azért nem szakadnak bele, és a sok sétáló kertet bizonyára ők is használják pihenő óráikban). Danckában történt esetet mond el „egy lator pápista” emberről: hogyan vezette be szamarát a kálvinista templomba s mit művelt ott vele. „Nézz be jó számárka, az kálvinista etreneknek templomukba. Nincsen feszület, nincsen szentelő víz, nincsen gyertyatartó. Ezeket megmondván, kezdi szörnyen verni az számárt. A kezde erősen ordítani. Az ordítást, hogy az közel valók meghallák, futnak az templomhoz és látják, hogy az számárt veri és szídja ily szókkal: Ah! Istenelen számár! Ihon kicsinységedtől fogván feltartalak (fölnevellek) ihon már vénségedre az római vallást el akarod árulni és kálvinistává tenni!” Cselekedetéért félesztendei kényszer munkára ítélték az illetőt. A leírásban nyoma sincs a fölháborodásnak; ahogy elmondja, még mosolyg is rajta az ember.

Legtöbbet kapnak Csombortól az apácák és a „tudatlan” barátok. Az egyik apácaklastrom templomában megpillant egy táblát, „kinek olvasásán az embernek haja feláll, minémű nagy átokkal átkozza a pápa azokat, kik a klastrombeli jószágokat kezűkhöz kapartották”, azaz szekularizálták. De már a jezsuiták braunschweigai kollégiumáról igen előnyösen nyilatkozik, amint hogy módszer tekintetében s főleg a maguk szempontjából a jó anyagi megalapozottság révén ebben a korszakban általában színvonalasak is a jezsuita kollégiumok. Ebben, amint Csombor megjegyzi, Erdélyből is sok ifjút küldtek tanulásra. A katolikus iskolákat mindeütt alaposan tanulmányozta s dicséretükkel sem fukarkodott.

Párizsban a minorita Meurisse professzorral köt igen meleg barátságot, kit művei további írására is rábeszél, s akivel részt vesz, mint hallgató, egy vitában a Sorbonne-on. Csombor rokonszenve a párizsi híres jezsuita egyetemmel szemben a szintén katolikus Sorbonne felé fordul, amely ekkor már a katolicizmusnak a jezsuitákhoz képest haladóbb szellemi irányzatát képviseli, főleg nemzeti tekintetben. Megemlíti, milyen nagy harc folyt és tart még most is a „claromontani”, azaz jezsuita egyetem és a Sorbonne között. Elmennek egymás ablaka alá, s ha az előadásból valami támadhatót kivesznek, már röpiratban viszik a nyilvánosság elé. A jezsuita egyetem egy időben teljes elnéptelenedéssel fenyegette a Sorbonne-t, s annak vezetője, mint Csombor írja, kénytelen volt a párizsi tanácshoz fordulni segítségért, leleplezve a jezsuiták nemzetellenes tevékenységét. Csombor oly otthonosan forog a katolikus Párizsban, mint a maga kálvinista világában.

Őt napig a minoriták egyik leghíresebb tanárának vendége. Részt vesz egy dispután, amelynek disszertálója elveti az egyházi tekintélyeket. Csombor emiatt nem győzi dicsérni könyvében, pedig az opponensek vita közben a leghíresebb egyházatyákra hivatkoztak.

Tárgyilagosága nemcsak abban nyilvánul meg, ahogyan a katolikus oldalon található értékekről szól, hanem ahogyan szövé teszi a saját felekezete vallási elfogultságait is. Hollandiában nyílik erre leginkább alkalma, megjegyezvén Vliesingennél, hogy ebben a városban sem pápisták, sem haladó kálvinisták (arminianusok) meg nem maradhatnak, mert törvényen kívül állanak s bárki szabadon megölheti őket. De okára — akaratlanul — maga is rámutat, mikor azt írja: a helység a közzelévő Flandriában lakozó spanyolok ellen megerősített. Tehát ott állt a város az elnyomó spanyol katolikus hatalom torkában, nem engedhette meg az idegenek jövőjét-menését, s minden vallási elhajlásban az ellenség álláspontjához való esleleges közeledésre, a kialakulóban lévő állami egység megbontására irányuló kísérletet kellett látnia. Márpedig ahol élet-halálra folyik a harc, mint az adott esetben is, méghozzá égbekiáltó szenvedések kíséretében, akkor ott az emberi közösség roppant érzékeny látszólag kis dolgokra is. Csombor nem fűz magyarázatot az esethez, inkább a tények csoportosításából érezni ki álláspontját. Rotterdammról például azt írta, hogy ez a város abban különbözik a többi várostól, hogy benne mindenféle felekezet található, pápista, kálvinista, arminianus, ariánus egyaránt. Semmi kárát sem említi ennek.

Minden valószínűség szerint mélyebben nem nézett utána azoknak a vallási árnyalatoknak, amelyek akkor egész hollandiai, de mondhatni az egész nyugati kálvinizmust fölka-varták, s amelyek Hollandiában a dordrechti zsinaton némelyekre olyan szomorú következményekkel jártak. E zsinat végzéseit értelmében ugyanis a haladó irányzatot elnémították, képviselői közül Oldenbarnveldt kancellár — igaz, egyéb ürügyek címén — lefejezték. Hugo Grotius jogtudóst szintén elítélték és fogságba vetették. Természetesen a teológusok most is eldönthetetlen kérdések fölött vitakoztak, mivel sokezer oldalas, s ma már senki által sem olvasott, művekben hiába törték-zúzták izzé-porrá ellenfeleiket, végül is a világi hatalmat bírták rá intézkedésre, döntse el ő azt hatalmi szóval, amit érvekkel eldönteni nem tudtak. Hollandiában Móric fejedelem állt az ortodox, maradi oldal élén. A fegyver természetesen erősebbnek bizonyult a művelt és fölvilágosodó polgárság szavánál. Sőt Móric fejedelem nem elégedett meg a dordrechti végzésekkel: egy — Hága melletti — Sluij nevű helységben gyűlést hirdetett a haladó, liberálisabb (arminianus) irányzat ellen, s bár maga a delfti „főpap” állt ki a zsinaton ellenük, mégis magából Delftből is három pap állott arra a „hamisságra”, olvassuk Csombornál, „kiket ez fejedelem számkivetésbe űzött, és az őket helyükbe választott, háromszor esküdette meg, hogy abban a vallásban, kiben ő felsége, Mauritius (Móric) vagyon, mindenkor megmaradandók lesznek”. Talán, ha jobban mélyére pillant a kérdésnek, megállapíthatta volna, mennyire arminianus ő maga is, legalábbis egész szellemisége, magatartása, forgolódása világi dolgokban és katolikus körökben. Vagy talán a honi viszonyokra tekintettel írta le a haladó irányzatról „a hamis” jelzót? Ki tudhatja ma már. Kétségtelen, hogy egész művén érezni bizonyos fokú fenntartást a teológiai elfogultsággal szemben. Hagyd a teológiai vitákat és lásd meg, mi van a világban — körülbelül így lehetne összefoglalni álláspontját. Merész emberi magatartás ez; s hogy könyvében is tükröződik, ez egyik legnagyobb értéke.

Hazafelé jöttében Nancy falai alá ér. Figyelmeztetik: ebben a városban évente a reformátusok közül „nagy sokakat sikkasztanak el”, de ő mit sem törődik vele, a nagy őrizeten át is bemegy a városba és megszemlél mindent, amire kíváncsi. Később egy helyen lutheránusnak adja ki magát, másutt zwingliánusnak, csak-hogy még jobban bőszítse az ellenséget, amelyről tudja, hogy nem árthat neki, bárhogy vicserog is „zwingliánus” volta miatt.

Dieppe francia kikötővárosról megállapítja, hogy lakossága helvét hitvallású, mégis minden kertelés nélkül nevezi „hitetlennek és kegyetlennek” üzleti élelmesége miatt. Rouenről viszont katolikus jellegét emeli ki, noha a hatalom a reformátusok kezében van. Azt mondja, amit lát, tehát a valóságot. Ez elég sokszínű és változatos, de ő bírja figyelemmel, s könyve méltán viseli a címét.

Csak ennyi az egész — mondhatná valaki. Egy 1620-ban megjelent magyar nyelvű útleírásban valóban „csak” ennyi a tanúságtétel. A felekezetek békés egymás mellett élése mellett, egy Bethlen Gábor fejedelem oldalán tudatos pártállással kiálló, fél Európát — Kassától, Nagybányától Danckán át Londonig, Párizsig — bejárt fiatal kálvinista iskolamester tollából, a szerzett tapasztalatok alapján, protestáns környezetben, protestáns olvasóközönségnek szánt könyvében. De az adott politikai és vallási viszonyok közt talán nem is olyan „kevés”, mint amilyeneknek első pillanatban látszik.

A MINDENNAPOK IMÁDSÁGA

De megragadni

Az időnek meg az időtlennek

Metszőpontját: szentek foglalkozása —

Nem is foglalkozás: valami adatik és elfogadtatik

Egy életen át, mely csupa halál a szeretetben,

Önzetlenségben, önmegtágadásban, lángolásban.

T. S. Eliot: *Dry Salvages* (Vas István fordítása)

A Párizsban megjelenő *Informations Catholiques Internationales* 1971 őszén körkérdezt intézett olvasóihoz az imádságra vonatkozóan. A válaszok nagy száma — több mint ezer felelet — is jelzi, hogy az imádkozás a mai hívők egyik legégetőbb problémája. Arra a kérdésre, hogy szükséges-e, hasznos-e az ima, a megkérdezettek 96 százaléka felelt igennel, az ima jövőjét azonban ennek ellenére borúlátóan ítélik meg. Megrendítő őszinteséggel és komolysággal mondják el, mit jelent nekik az imádság, de szinte egyhangúan megállapítják, hogy a mai élet csaknem valamennyi körülménye nehezíti, s alig valahány mozdítja elő az imádkozást. „Imádkozunk-e még? Belátjuk-e mekkora jelentősége van életünkben az imádságnak? Érezzük-e, hogy kötelességünk imádkozni, hogy szükségünk van rá, hogy megvigasztal, hogy szerepe van a gondolkodásban és a cselekvésben? Milyen érzelmek kísérik az imádság perceit? Sietség, unalom, vagy bizalom, bensőségesség és erkölcsi erő? Talán még Isten titkát is átéljük? Van imánkban szeretet is?” Alig egy éve hangzottak el a kérdések VI. Pál pápa ajkán. Csakugyan igaza volna T. S. Eliotnak, hogy az imádság a szentek foglalkozása, sőt kfváltsága, ami csak keveseknek adatik meg?

-A félreértett szekularizáció

Mi okozza a válságot? A korszellemre, a szekularizmusra szoktak elsősorban hivatkozni. A nagykorúvá lett modern ember nem igényli a világ és az élet külön magyarázatát, vallásos vagy metafizikai megokolását: a világ önálló benső valóságában hordozza a lét és az élet értelmét. A technika robbanásszerű fejlődésében igazolva látják véleményüket. Ebben az önmagának elegendőként megmutató világgban tarthatatlanná vált a hagyományos istenfelfogás, és ez sokak szemében magának Istennek a kiküszöbölésével egyenlő. S ha Isten léte nem illik bele a mai ember világlátásába, akkor az ima teljesen elveszíti értelmét és létjogosultságát. A keresztény hívő sem vonhatja ki magát e világfelfogás alól. Ami nemrég magától értetődő volt, az egyre nehezebbé válik és fölöslegesnek tűnik (*Mihályi G.*).

Furcsa módon éppen szociológusok és pszichológusok (Luckmann, Berger, Geertz, Greeley, Mead, Vergote) olvasása figyelmeztet, hogy az a modell, „amely az embert a szakrálistól a szekuláris felé való mozgásában írja le”, kiigazításra szorul (*Greeley*). Egyre ritkábban idézik *Dietrich Bonhoeffert*, *Harvey Cox* kivonult az „istennélküli város” falai közül, s „A bolondok ünnepe” című könyvében visszahelyezi jogaiba az elmélkedést, a misztikát, az imát és az ünnepet. Kiváltképp *Clifford Geertz* tanulmányai sugallják, hogy az emberi természet félreismerésére vall az a vélemény, amely szerint a nagykorúvá lett embernek nincs szüksége a vallásra, az elmélkedésre, az imára. Jávában és Marokkóban végzett kutatásai eredményeképpen állapítja meg, hogy a társadalom modernizálása és szekularizálása nemhogy kikapcsolná, hanem még inkább fölkelte a vallási igényt, mivel kifejezi és tudatosítja „az értelmesség” kérdését. „Vallás, vagyis alapvető értelemnyújtó rendszer nélkül nemcsak értelmezhetetlen probléma a halál, a szenvedés, a balsors, hanem a jelentés nélküli világ veszedelme fenyegeti az embert. Vallás nélkül öszszeomlik az értelmezhetőség, s káoszba süllyed a világ” — írja *Geertz* nem azt akarja mondani, hogy csak istenhívő élhet értelmes életet, hogy kivétel nélkül mindenki gyakran töpreng az értelmezhetőség kérdésén. Tagadhatatlan azonban, hogy sokunknak — az emberek többségének? — igénye van legalábbis valamiféle elnagyságot s adott pillanatban „hozzáférhető” válasza arra vonatkozóan, hogy a valóság jóindulatú-e vagy rosszindulatú, barátságos-e vagy barátságtalan az ember-

rel, hogy van-e értelme az életnek, hogy a jó győzedelmeskedik-e a rosszon, vagy a gonosz a jön, hogy az ember tud-e kapcsolatot teremteni a „valóságos valósággal”? A vallás arra felel, hogy kinek van igaza: Macbethnek-e vagy *Teilhard de Chardin*-nak, hogy az élet: „Csak egy tűnő árny, csak egy szegény ripacs... egy félkegyelmű meseje, zengő tombolás, de semmi értelme nincs”, vagy a célja és az értelme „készlőfélben lévő”.

Isten meghalt, hirdették nemrég. Megdöbbenéssel és megütközéssel, egyszerűsmind be nem vallott bűnrészességgel néztük, miként hantolják el. Am időközben felnyitották a sirt, s a mélyére nézve tanúsíthatjuk, hogy üres. Isten él, a vallás továbbra is nélkülözhetetlen. Az ember nem szekularizálódik abban az értelemben, hogy teljesen lemond az összes többi értelemnyújtó rendszer — például a természetiudomány, a józan ész, a történelem, a haladás, az ideológia stb. — alapjául szolgáló, a legvégső kérdésekre válaszoló értelmezési sémáról. Az ezt fenntartó és megvalósító „társalgás” az egyéni és a közösségi ima. Feltehetően fel kell cserélnünk a sorrendet, de legalábbis nem marasztalhatjuk el egyértelműen a szekularizációt az imádság válságáért. A történelmi egyházak befolyása csökken, talán szűnőfélben van, de az imádság iránti igény nem apadt el. Csakugyan nem tudunk imádkozni, de ezért nem csak a szekularizáció a felelős. Talán elfelejtettünk, talán meg sem tanultunk a XIX. és XX. századi katolicizmus racionális-formalista légkörében.

Talán a tapasztalás talaja csúszott ki vallási fogalmaink alól? *Kant* írja „A tiszta ész kritikája” bevezetésében: „A gondolatok tartalom nélkül üresek, a szemléletek fogalom nélkül vakok. Ezért éppen olyan szükséges a fogalmakat érzéketlensé tenni (a szemléletbeli tárggyal összekapcsolni), mint a szemléleteket érzéketlenné tenni (azaz fogalom alá vonni)”. A tapasztalástól független gondolkodásnak nincs valóságos tartalma, a fogalommal nem értelmezett tapasztalásnak nincs jelentése. A talajuktól elszakadt fogalmak üresek, csak fogalmi játékokra alkalmasak, de nem a valóság megismerésére. Amit a köznögsbergi filozófus mond az okoskodó gondolkodásról, csaknem teljes egészében vonatkozik a tisztán fogalmakkal operáló, értelmi-racionális imádságra. *Teilhard de Chardin* írja egyik levelében: „Tulajdonképpen kétfélek hiszek: Először és alapvetően a világ értékében, másodsorban, hogy csak a mi Krisztusunk ajándékozhatja meg a világot egységgel, szívvel és tekintettel. Az egyetlen amit tehetek, akár alkalmas, akár alkalmatlan, hogy folyton hajtogatom: az egyház addig fog sorvadni, amíg meg nem szabadul a pusztán szavakkal okoskodó teológiától, ki nem lép a számokban gondolkodó szakramentalizmus s a szövevényes ájtatosságok mesterkelt világából, ahová bezárkóztott, hogy újra megtestesüljön a valóságos emberi törekvésekben”. A teológiai verbalizmuson és a kvantitatív szakramentalizmuson — *Teilhard* ezeket a kifejezéseket használja — nevelkedett keresztyény nemzedék miként találhat rá a valóságos emberi törekvések talaján kihajtó imádkozásra? Nagyon megszívlelendő tanácsokat ad *A. Vergote*: hogy miként tölthetők meg tartalommal az imádság üres fogalmi, miként világhítható át a földi realitás, hogy az imának tartalmat kölcsönző jel, hogy milyen a természetes ima struktúrája.

A világon átragyogó Isten

Sokszor felpanaszoljuk, hogy szürke és egyhangú kötelességteljesítés az imánk, éppen csak kikényszerítjük magunkból. De miért az imádság ilyen erőltetett, miért nem a társalgás, a játék vagy a dal? Hivalkozhatunk arra, hogy Isten nem érzékeljük közvetlenül, és hogy nehezen halljuk meg szólítását, amire válaszolhat imánk. Ez vitathatatlan, mégis igazat kell adnunk *Teilhard*-nak, hogy a természetfölötti értékek túlságos hangsúlyozása elsorvasztotta természetes hajlandóságunkat az összeszedettségre, az elmélyülésre és felemelkedésre, vagyis az imára. Imádságaink vadhajtásainak nyesegetése közben elfeledtünk a táptalaj megműveléséről: az érzések, vágyak, törekvések ápolásáról. A képzetektől, a tudatos vagy tudat alatti érzelmektől elszakított szó tartalom nélküli, kihántolt szöhuvely, egy skizofrén nyelv része. Nem mond semmit, mert nem vonatkozik arra, ami érinti az embert. Nem szövődik bele az ember valódi világának a szövetébe. Azt mondja *Szent Bonaventura*, hogy Istenről senki sem beszél jól. Aki tehát beszélni kíván Vele, annak arról kell szólnia, ami emberi. Nemcsak egyoldalú, hanem alapvetően téves az a felfogás, hogy Isten kedvéért szakítanunk kell a világgal. Már csak azért sem tehetjük meg, mert istenközvetlenségünket is a világ és a történelem közvetíti. Ha beszélni akarunk Vele, akkor az embert és a világot kell szóba hoznunk.

A keresztény hit éppen azt hirdeti, hogy Isten nem internálható szent falak közé, hogy nem található elkülönült helyeken, hogy a világban nincs szent meg isten-nélküli kerület, hogy a „profán” és a „szakrális” világon belüli határai leomlottak, s a világ nem profánabb: a szent Istenre van rendezve, alapvetően megnyílt önközlése előtt, és hogy ez az isteni önközlés a teremtés legmélyebb oka. Isten azért teremtett, hogy önmagát adhassa nekünk, akkor pedig mindenütt, ahol belemélyedünk a világ igazságába, megnyílik a világ Isten felé.

Az imádság a világ és az ember megilletődött szemléléséből indul ki. Az okoskodás, az Istenre alkalmazott fogalmak fontolgatása helyett emlékezetünkbe idézzük a világban szerzett élményeinket és benyomásainkat, az igaz Isten megnyilvánulásának élő formáit. Imádkozhatunk úgy, hogy figyelünk szívünk ritmusára. A kitágulás és az összehúzódszabályos váltakozása az élet egyetemes jelképe. A legnagyobb isteni ajándék, az élet tudatos átélése közben Istenre, az élet forrására és céljára hangolódunk. Az imádság belsővé teszi, átvilágítja és megszólaltatja a külső világot. A könnyű szavak megtelnek a világon átragyogó Isten súlyával — amint a szentírás mondja —, dicsőségével. A szavak nem mellőzhetők: összegyűjtik élményeinket, s megnevezik a láthatókban megnyilatkozó láthatatlan valóságot. Az idő körforgásában az időtlenséget, a föld szilárd talajának jelképében a létezés megbízható alapját, az intellektuális élmény fényében az örök világosságot.

Hasonlóképpen imádkozhatunk, ha a vízről, a szikláról vagy a nyári délutánok levegőben oldott aranyáról medítalunk. Közvetlenül nem találkozunk Istennel: a dolgokról és rajtuk keresztül az emberről szerzünk tapasztalatokat. Ha a gyermek odaadásával és csodálkozásával nézünk, akkor szemünk előtt bontakozik ki a természetes jelképek lényege, jelentése, az objektum hozzá való viszonyunktól függő tartalma. A végeláthatatlan pusztában élő minden idegszállával érzi bizonyos idő múltán a puszta mozdulatlanságában vibráló életet, az örök élet mozdulatlan mozgásának a jelképét. A meredek sziklával látványa tartalmat kölcsönöz a „kőszálnak”, amelyre alapozhatunk. Aki hisz Istenben, mert történelmileg utólerzte a szót, az miközben találkozik a Rea utaló jelekkel, imába fog. Imádkozni annyit, mint visszaemlékezni, a lélekben fölidézni az észlelt jelenségeket, s így élményszerű tartalommal tölteni meg az Istenre mutató szavakat. Az élmény és a szó szorosan összetartozik: a szavak és a fogalmak értelmezik a világi jelentéshordozókat, s alakítják át azokat Istent közvetítő szimbólumokká.

Nem azért okoz annyi gondot az ima, mert örökké lótnunk-futunk, hanem mert egy tragikus ballépéssel a racionális gondolkodás tartományába utaltuk. Túl mérész lendülettel akartunk följutni a keresztény imádkozás állítólagos hegycsúcsaira, de az élő Isten helyett csak az okoskodó ész fogalmaira találtunk. A fogalmak feltűnően könnyen szakadnak el a tapasztalás talajától, s ennek következtében előjönnek a bizalom és a derű nyílt légkörét megzavaró elméleti nehézségek. Ha vigyázatlanul gondolkodunk, a valóság kisiklik a rávetett fogalmi hálóból, s jelentkezik az ismert kérdések: Hogyan gondolható el Isten mint személy? Milyen vonatkoztatási rendszerben helyezhető el? A világ fölött, vagy a világ mélyén található-e? E kérdésekért nem szabad R. Bultmann és J. T. A. Robinson fejét vennünk: nem ők találták ki, csak megfogalmazták a sokakban lappangó problémát. Bármilyen nélkülözhetetlen is a fogalmi rendszer, egymagában olyan, mint a csontváz, nem az élet, hanem a halál lehelete árad belőle. Kétféleképpen szemléljük az életet. Nézhetjük kívülről, felületesen, de magunkba is szívhatjuk összes érzékszerveinkkel. Aki figyel a dolgokra, hallgat a hangjukra — talán csak néhány száz vörös rózsáéra —, az a legjobb úton van afelé, hogy imádkozzék. Ha sikerül szóra bírunk környezetünk dolgait, ha úgy figyelünk titkos beszédükre, mint a magzat szívhangjára, ha átvilágítjuk és vallásos beszédbe tömörítjük őket, akkor feltárlanak az Istenre kinyilatkoztató természetes szimbólumok. Hogy nem költő mindenki? Valóban igaz. De arra való a költészet — a művészet, a filozófia, a tudomány —, hogy elsajátítsuk az ember számára nélkülözhetetlen szimbolikus fogékonyságot. A meggyőződéses marxista művész, *Fernand Léger* festészetéről jegyzi meg A. M. *Cocagnac*, hogy a nagy mester a dolgok ünnepeét festi meg. Az Audincourt-i kápolna üvegablakain az eszközök hirdetik Krisztus kinszenvedését: a kalapács le-sújt, a tövis szúr, a szög lyukaszt, a lándzsa döf, az epébe mártott szivacs undorítót, a korbács tép, a katonák verecek. A dolgok híven tükrözik Jézus szenvedését. Az eszközök számbavétele az emberbe fektetett isteni szeretet hiteles mérélege. Nem övezi dicsfényt, saját ragyogásuk cszi körül a dolgokat: természetes valójuknál mélyebb igazságuk leírása, alázatos, mindennapi voltak gyémántként szórja szét Isten világosságát. Ha ráhangolódunk igazságukra, akkor egyszer csak

birtokba veszi, s fölmelegíti bensőnket Isten üdvösséges, válaszunkat váró jelenléte.

Ellentétben *Platónnal*, mi nem látunk a természetben sem barátságot, sem szeretetet, csak szükségszerűséget és véletlent, csak kényszerűt és embertelen logikát, ami legteljebb egy „Dieu calculateur” szenvtelenségével néz az emberre. Bár a természetben nem táruul közvetlenül Isten jelenléte, annak, akihez eljutott a Róla szóló üzenet, mégis olyan közege a világ, amely tartalommal tölti meg az Istent megnevező szót. Vagy nem így van a barátsággal és a szerelemmel is? A világgal való kapcsolat növeli és kifejti jelentésüket. Séta, utazás, csöndes meditálás, a szépség közös ünnepe, munka és tudomány építi meg a barátságot és a szerelem otthonát.

Az ember transzparenciája

A világban nemcsak dolgok és testek vannak, nemcsak mennyiség van és mechanikus mozgás, hanem minőség is: rend, értelmi összefüggés és jelentés. Amint *Eliade* mondja, csak annyiban tudjuk „világként” felfogni környezetünket, amennyiben „szent kozmoszként”, azaz értelem- és jelentéshordozóként nyilatkoztatja ki magát. Nem vagyunk valóságos világban, amíg jelentés nélküli világban vagyunk; nincs életünknek egyetlen olyan, bármilyen mindennapi és „jelentéktelen” mozzanata, amelynek ne volna jelentése. Mindennek van, de kiváltképpen a másik emberhez való kapcsolatunknak. A két utolsó században a katolicizmus sokszor rossznak nézte a világot, meg az embert, olyasminek, ami elvonja figyelmünket Istenről. Ennek éppen az ellenkezője igaz: az emberi kapcsolatok mindig Istenről beszélnek. A társadalompszichológusok szerint a bajba jutott emberen való segítség szerves része a társadalomban élő emberek lelki struktúrájának. Ez még olyan körülmények között is megnyilvánul, amikor az ellenkező beállítottság, az ellenséges érzület uralkodik: például a háborúban, amikor valamilyen emberiségi ok folytán segítséget nyújtanak az ellenségnek. Nem hasonló élmény tövén hajtott-e ki az irgalmas szamaritánusról szóló példabeszéd? Nem ezt az alapvetően emberi ellenségszeretetet teszi jelentéshordozóvá Jézus szava?

Néha imádság az is, ha egyszerűen figyelünk a másik emberre. Az idegenre, aki úgy lép hozzánk, mint a tanítványok mellé az emmauszi úton. A tolakodóra, aki úgy furakodik, mint a beteg asszony Jézushoz a tömegben át. Meg arra, akit ismerünk és szeretünk, akivel megosztunk jót és rosszat, örömet és bánatot. A hívő meggyőződése, hogy a Szentlélek egyaránt működik benne meg a másikkban. Az örökké kereső, a teljesebb létre irányuló csillapíthatatlan emberi vágy Isten végtelenségének a szimbóluma. Különös varázsa van annak, aki megbízik az emberekben. Eltűnik féltékenysége, felenged a belső görcs, megszűnik a nehezítés és az alakoskodás, nem torzítja el a valóságot, és létrejön a derű: öröm és béke, nagylelkűség és tágszívűség uralkodik lelkében. Tisztaság veszi körül: közelében megnyugodnak és helyükre kerülnek a dolgok. Csodálatos erő sugárik a tisztaszívűekből: a világosság, az átlátszóság ereje, az önmagában tökéletes forma beteljesült szépsége, amely semmit sem akar tőlünk, ideadja mindenét, amiye van, és ez boldoggá teszi. Az ilyen ember az igazságot képviseli számunkra. Nyitottsága és tiszta odaadása Isten szeretetét látatja meg.

Az igazság meg a szeretet — a tisztaság — hiányában nyugtalan a lelkiismeretünk. Ilyenkor hajlunk arra, hogy embertársunk iránti felelősségre, örökös moralizálásra szűkítsük vallásosságunkat. Ritkán vesszük észre, hogy többnyire csak magunkat, terhes „önzettelenségünket” nyújtjuk a másikkak. Szabad-e az embernek kívánnia, hogy teljesen belőle éljen az, akit szeret? Egyetlen imádkozó ember sem vetemednék erre, mert tudja, hogy társa belefűlladhat a szeretetébe. A türelmes és nyugodt imádság tiszteli a másik önállóságát, felfedezi valódi énjét, amit önmaga sem ismert: azt a legmélyebb készséget, amit annyiszor elárulunk, de soha felejtani nem tudunk, amivel magunkba fogadjuk Istent. Nem avatkozik bele életmódjába, nem halmozza el tanácsaival és nem fosztja meg a kezdeményezés örömetől. Ehelyett inkább belemegy legrejtettebb vágyaiba és törekvéseibe, s így segít kibontakoztatnia a létezés értelmét s az Isten hívó szavát kereső életerejét. Az ember, ha szeret, továbbra sem látít önmaga átadásától. Az ima kialakítja azt a tapintatos tartózkodást, amelyben felenged és kibontakozik a szeretett személy, s az imádságnak ebben az oldott légkörében megérinti az Isten szó tulajdonképpeni mondanivalója.

Az ember világa telve van a transzcendencia jelzéseivel. Éjt nappallá téve utazik a kisírt szemű anya, hogy meglátogassa börtönbe zárt fiát. Régen túl van már első felháborodásán, s most aig várja, hogy szívére ölelhesse őt. A racionális elemzés az ivadékgondozás iskolapéldáját látja az anya viselkedésében. Igaza van. De az emberi élet kiváltságos pillanatainak teljesebb jelentése az, hogy Isten ilyen. Az anya szeretetében — legyen az bár ivadékgondozási ösztön — áttetsző a világ, s fölvilan, hogy Isten ilyen. Nemcsak abban az elbeszélésben, amit Lukács jegyzett fel evangéliumának tizenötödik fejezetében az apáról, aki megindultan ölelte szívére hazatérő fiát. Aki imádkozik, az elmélyed a világban és az emberi dolgokban. El-elgondolkozik az életről, az emberi sorsról, s jól megjegyzi a transzparens helyzeteket. Az Istenhez intézett szavak meghatározó és összekötő ereje megjeleníti az érzékfölöttit az érzékelhetőben, a lényegét a jelenségben, s a láthatatlan Isten jelképévé teszi a látható világot.

Am nem elegendő megfigyelnünk a világot: értelmeznünk is kell az isteni Szóval. Így tesz *Jeremiás*, amikor megmagyarázza a népnek áldatlan helyzetét: azért kerestek emberi szövetségest, mert megszegtétek azt a szövetséget, amit az Úr, a ti Istenetek kötött veletek. Így tesz *Szent Ferenc*, amikor azt mondja a XIII. századi egyháznak: aki a vagyonban és a hatalomban bízik, nem tud hinni (bízni) Istenben. A vallásos szó (a szentírás mondatai, Jézus egy-egy kijelentése stb.) bizonyos mértékben önálló életet él bennünk. Kötetlenül lebeg élményeink fölött, s tetszése szerint irányítja a lélek belső életét. Nemrégiben megkérdezték a világ-vallások és a marxizmus néhány kiváló képviselőjétől, hogy milyen személyes választ adna a XX. század kereső, mind az emberi, mind az isteni dolgokban bizonytalan emberének. *Helmut Gollwitzer*, az evangélikus teológia professzora, így válaszolt: „Életemet meghatározza és betölti egy 2000 éve élt zsidó, akiről történetileg keveset tudunk, és aki így szólt néhány emberhez: »Úgy küldelek titeket, mint bárányokat a farkasok közé«. Ez a szó csodálatosképpen hozzám is eljutott, s bárányként küld a farkasok világába a farkasok közé. Erre azt válaszolom, hogy én ezt nem akarom, mert először is a báránynak nincs semmi esélye a farkasokkal szemben, másodsor pedig én nem vagyok bárány, hanem farkas, éppúgy, mint valamennyien, szép szavaink ellenére. Ember vagyok, akinek önmaga a fontos, akinek mérsékelt a bátorsága, és eléggé mértéktelen a gyávasága, aki — európaiként — mostanáig hasznót húz a harmadik világ kizsákmányolásából, amiről beszéltünk, aki kis kertes házában lakik Dahlemben és szeretne jól élni. Éppen olyan farkas vagyok, mint a többiek. A 2000 év előtti zsidó, Jézus arra kér, hogy segíts nekik az ő ügyében — amint itt mondták —, ami abból áll, hogy a farkasokból embereket és istengyermekeket alakítsunk. Vagy ahogy Ludwig Feuerbach mondta, »az evilág kandidátusait és a másvilág kandidátusait«. Mivel csodálatosképpen rávett arra, hogy mégis segíts nekik ebben, végül is megkérdem tőle: Ha én érted, tied vagyok, ki az enyém, ki van énérettem? És erre így szól: En érted vagyok. Hogy Jézus a miénk, hogy értünk van, a bárányokért, akiket a farkasok közé küld, ennyit érek fel ésszel az evangéliumból?».

Az idézet is mutatja, hogy esztelenség lenne egyedül a szavakra és a fogalmakra koncentrálni, mintha önmagukban is jelentéshordozók lennének. Azért kell az imához bizonyos szétszórtság, hogy akadálytalanul mozoghassanak, a lélek legrejtettebb zugába is eljuthassanak a szavak, s mindent Istenhez kössenek, reá vonatkoztassanak. Összegyűjtik s jelentéshordó élménnyé teszik a szétszórt benyomásokat. Csak szóban, csak fogalomban nem található meg Isten. Azokkal szemben, akik túlnőtt hangsúlyozzák az értelmi elemet az imában, a II. vatikáni zsinat figyelmeztet Isten megtapasztalására (*Dei sensus*) a dolgokban és az emberekben (*Gaudium et spes*, 7). Az imához illő könnyed figyelem nem darabolja föl, nem elemzi racionálisan a tapasztalati tartalmakat. Nem koncentráln néhány adatra. hanem felfedi az élmények emberi jelentőségét; a szavak szabad társulása a képekkel fokozatosan kifejti ezek értelmét. A figyelem azonban irányított, hiszen a világi témák ellenpontja, Isten felé tart. A képekhez kapcsolódó vallásos szavak szabják meg a célját. Miként a nyelv közegében lesznek teljes értelemben világi jelentéshordozók a dolgok, a vallásos beszéd a végső értelemnyújtó rendszer alkalmazásával transzcendens jelentés hordozójává teszi a földi valóságot.

A természetes ima struktúrája

Bármikor imádkozhatunk, akár örülünk, akár szomorkodunk. Az imádság nem oszlatja el közvetlenül a bánatot, de kivezető utat mutat. Az öröm nem veszít emberi sűrűségéből, de az imádság megvéd a pillanat vélt telítettségébe záró, majd szomorúságba és szorongásba taszító fascinációjától. Csakhamar rájövünk, hogy látogat a dolgokat és az embereket övező sűrűség, s kénytelenek vagyunk igazat adni Heideggernek, hogy „a létezés annyi, mint beállítottság a semmibe”. A vallási szimbolizálás bizonyos eltávolodást, egyúttal azonban vonatkozásokat alkot: megmarad az élmények relatív töménysége, de fölüleged merevségük, s arra rezonálnak, ami végtelenül túlszárnyalja őket. Fölemelik és az igazi valóság birodalmába vezetik az embert. Az imádság isteni jelentéssel tölti meg az élményeket, és ezek, önmagukat fölülmúló élő jelképként, kiegészítő valóságukkal, az isteni léttel kapcsolnak össze.

Nem szabad szembeállítanunk az imádság természetes és természetfölötti mozanatait, mert akkor érzélgős pietizmusba, vagy túlfeszített evilági misztikába süpped. Az imádság nem magunk szemlélése, és nem végcélja a teljes nyugalom, az elmerülés a megsemmisülés tengerében. De nem is valamiféle emberfölötti erőfeszítés, hogy szakítsunk a földdel, az étellel, a nehézségek terhével. Aki infádkozik, az gondolkodik, mégpedig őszintén és mélyen. Komoly és súlyos dolgokról. Az élet és a lét, a tulajdon léte és a tulajdon élete nagy kérdéseiről. Az eszével és a szívével egy nagyobb egészbe integrálja életét, munkáját, feladatait és embertársait, hogy mindez értelmet nyerjen. Nem életiszony, nem menekülés a cél, hanem az élet megbecsülése, és gondos megőrzése. Mindent, de csakugyan mindent, életünk tört részeit, szenteső darabjait, kínjait és örömeit, fölszínes értelmetlenségeit, sőt még a bűnököt is össze lehet, össze kell fogni és feloldani Abban, akiben minden fennáll és minden értelmet kap.

Hozzá fordulunk a Miatyánkban. Az egészen Máshoz, aki a mennyekben van. A vallásos figyelem számára Róla beszél minden földi és emberi valóság. Legbenséjükből, lényük legmélyéről utalnak mindent átfogó és mindent egyesítő menyeyei fölségére. Mint apánkhöz szólunk Istenhez: a kifürkészhetetlen Titokhoz, a dolgok és az ember létének legvégső alapjához, a föltétlen Valósághoz, aki mindenható erőként nyilvánul meg a világban, az életben, az emberben. Isten azért atyánk, hogy önmagát apánknak jelenti ki. Atyai mivolta a kapcsolatokban nyilvánul meg, elsősorban a szavakban, mint ahogy a szeretet is csak annyiban szeretet, amennyiben szóban is kifejeződik. Mivel az ember beszélő lény és a szó útján valóítja meg magát, Isten akkor lesz a mi atyánk, ha hálát adunk az életért, amit Tőle kaptunk, s az élet értelméért, amit Jézusnak köszönhetünk. A név hordozójának jellegét és tetteit jelöli. Az *atya* nevének föltétlen elismerése, annak a névnek „megszentelése”, amelyben Isten kijelenti magát, tanúságot tesz üdvözítő jelenlétéről valamennyi teremtményében. Az imádságos beszéd „megvalósító nyelvi gesztusként” hozza létre jóakarató és üdvözítő atyai voltának teljes jelenlétét a világban.

Ezután a világhoz és az emberhez fordulunk — mondja *Vergote*. Az ima szavaiban átéljük Istenünk atyai jelenlétét, vele értelmezzük a történelem folyamán különféle alakot öltő valódi emberi törekvéseket. Meglátjuk bennük Isten országának az eljövételét, s beállunk a megváltás művét előmozdító sorába. Azon vagyunk, hogy hatoljon be a megváltás az emberek életébe, s egykor teljesen megvalósuljon. Majd az emberi igényekre és szükségletekre gondolunk. Két szó, a mindennapi kenyér foglalja magába a gazdasági, társadalmi és politikai törekvéseket. A világ az embernek átadott és az emberre bízott területként várja, hogy a Teremtő munkatársaként tovább fejlesszük, hogy emberi közreműködésünk által otihonnal és boldogsággal ajándékozhatson meg mindenkit. Nem feledkezünk meg a gonoszról sem, tisztelettel nézzük az erkölcsi erőfeszítés terhét és méltóságát. Gondolunk a haláltáborokra, a javak igazságtalan elosztására, nyomaszt a vietnami háború és a Moneda palotai gyilkosság. Minden erőnkkel törekszünk, hogy érvényesüljenek a békésebb, igazságosabb, emberibb életre irányuló erőfeszítések.

Isten színe előtt megismerjük a mások és a magunk igazságát. A hazugságot és az önámítást névén nevezik az imádság szavai. Hogyne törekednénk nagylelkűségre magunkkal és másokkal, ha annak jóindulatú és nagyvonalú jelenlétébe állítjuk életünket, akit Atyának nevezünk. Előtte kifejeződnek és megtisztulnak a szív legbenső vágyai: kiengesztelődés önmagunkkal és másokkal, a szűkkörűség kor-

látjainak a leomlása, az egyetemesség iránti igény betöltése az egyéniség megszűnése nélkül, sóvárgás az ártatlanság elveszett paradicsoma után. Isten jelenléte nemcsak elutasító ítélet, hanem megbocsátó irgalom, amellyel legyőzhető összes gonoszságunk. A valódi ima nem szépeleg, kikerüli az öntetszelgést, nem vonul ki az élet nyers valóságából, hiszen éppen ezt nem mellőzheti az, aki átélt élményekből indul el az Istenhez vivő úton. Szélesre tárja a lélek ajtaját és nyugodtan várja, hogy Isten megajándékozza jóindulatú, tevékeny és értelemnyújtó jelenlétének ünnepével.

Felhasznált irodalom: Informations catholiques internationales 408. (1972) 11–20. o. — Mihályi G.: Szolgálat 17. (1973) 5. o. — Th. Luckmann: The Invisible Religion, London 1969. — P. Berger: The Sacred Canopy. Garden City 1969. — A. Greely: Mérésleg 8(1972) 55. o. — H. Cox.: The Feast of Fools, Cambridge/Mass. 1969. — C. Geertz: The Religion of Java, Illinois 1960. — C. Geertz: Islam Observed, New Haven 1968. — C. Geertz: The Religious Situation, Boston 1968. 668. o. (Szerkesztő: D. Cutler) — H. De Lubac: Lettres intimes de Teilhard de Chardin, Paris 1972. 182. o. — A. Vergote: Theologie der Gegenwart 16(1973) 12–18. o. — A. M. Cocagnac: Informations catholiques internationales 401. (1972) 17–20. o. — M. Eliade: Das Heilige und das Profane, Hamburg 1957. 38. o. — H. Gollwitzer: Publik 50. (1970) 13. o. — M. Heidegger: Mi a metafizika? Budapest 1945. 16. o. — G. H. Mead: A pszichikum, az én és a társadalom, Budapest 1973. 155. o. — A. Vergote: i. m. 18. o., vö.: Mérésleg 9(1973) 228. o.

Till Aran: A jerikói vak (bronz)

CSENDES PRÓFÉCIA

Radnóti Miklós költészete

„Ó, én! / Szoknyás gyerek még, / felemelt karral álltam / az ég alatt és / teli volt a rét / csillaggal és katicabogárral!” — ezt a idilli színekben pompázó önarcképet 1930 márciusában rajzolta magáról a költő *Emlék* című versében. A költemény befejezésében a bukolikus kép hirtelen elsetétedik, s keserű rezignációval így fejeződik be a kései vallomás: „Akkor fordította el rólam / egy isten a szemét!”. A gyermekkor nem múlt emlékei, élményei, benyomásai sok tekintetben motiválják a felnőtte érett költő látásmódját. Az *Ikre*k havában az az egyik legmegdöbbentőbb részlet, ahol elmondja, hogyan végezték ki szeme láttára a katonát, aki elszántan, de magára hagyatva várta a kikerülhetetlen halált. Sokszor emlegeti — a legnyilvánvalóbban talán a *Huszonnyc* évben fogalmazza meg —, hogy ő úgy maradt életben, hogy édesanyjának és ikertestvérének okozta halálát. Ahogy növekedett, amint kitarult előtte életének krónikája, úgy vált egyre fojtogatóbbá lelkében az árvaság kínja, szenvedése. A már említett versben, kicsit talán megnövesztve a régi víziókat és rémületet, így idézi vissza a „szegény kisgyermek”-et:

*Milyen mély volt gyerekkorom,
s milyen bűvös.
Hívó szavad helyett kígyó
szisszent felém játékaim*

*kis útain, ha este lett
s párnáimon vért láttam én,
a gyermeket elrémítő
nagy, hófehér pehely helyett.*

Élet és halál végzetes összefonódásának tudatában kezdte költői pályáját, s ezt a tudatot megdönthetetlen bizonyossággá fokozták a harmincas negyvenes évek szörnyű eseményei. Részben épp e halálközelségből igyekezett kiszakadni, amikor első kötetében látzatvilágot teremtett maga köré, amelyben pásztorok és nyájak népesítették be a napfényben fürdő hegyoldalt, s a természet idilli színei a belső béke megtalálásának lehetőségét ígérték. A *Pogány köszöntő* és az *Újmódi pásztorok* éneke lesz az első két igazi kötete, amelyben néhol megcsillannak a későbbi mély színek is; a korábbi antológiában, a *Jóságban* közölt kicsit zétfolyó, formátlanságukkal szinte kérkedő versei inkább az avantgarde nem egészen tisztázott hatásáról árulkodnak. „Kétarcú idill” jellemzi ekkori verseit. A látzatvilágban egy rokkó népnünnepélyt rajzolgat műves gonddal, a mélyben azonban ott örvénylik a való világ is, a gazdasági világválság Magyarországa, s e furcsa kettősség vibráló nyugtalansággal, belső szenvedéllyel telíti korai próbálkozásait:

*A pásztor is lassan lejön a hegyről,
karámba zárva fehérén torlódik
a nyáj és napbafüldött szüzek is a
dombrol ringó csipőkkel lefelé jönnek
jószagúan s álmatagon, mint minden
összel, ha halnak fekete ég alatt a
fák; naptestű szüzek, pásztorok és nyájak
jönnek le lassan a falu felé.*

*Megtérünk mi is, asszonyainknak
tükrös szeme alatt feketébb lesz az
árnyék s csókunkból ránk havaz a tél;
hajunk is balul homlokunkba hull és
senki sem simítja meggyulladt szemünk,
csak naptestű szüzek pásztorok és nyájak
jönnek le lassan a falu felé, hol
terhes felhőkben már összegyűl a bánat.*

Van ebben a képen, ebben a látzatvilág-teremtő nekifeszülésben antik hatás is, amely Radnóti későbbi költészetében tovább erősödött. Míg azonban később első-sorban Vergilius szélesebb lélegzetvételével és természetszemléletével találkozott szívesebben, első kötetében gyakoriak a horatiusi elemek (első-sorban a *Beteg a kedves* című versben), melyeket szinte sztereotípiává kövesített a római költő követőinek serege. Az antik hatás azonban másodlagos, a kedvelt képek csupán arra szolgálnak, hogy segítségükkel még alaposabban ellenpontozhassa mondanivalóját. Nem magában áll, mint a és előzmény nélkül való volt a kezdeménye. A fiatal Illyésnél — lázadóbb, keményebb, keserűbb képekben — ugyancsak gyakori e párhuzamos ellentét, mely nála legszebben talán az *Enekelj költő*ben mutatkozik meg:

*Nyomomban szelíd borjú lépked fürgén, így láthattok engem,
jövök a dombok közt,
Kemény homlokomra veres koszorút csapott a nap, mint
Arionnak*

S énekelni küldött —

*Dalamtól felhevült a levegő, délibábot villog, ha álmainról
szólok.*

*Néha mégis elborul homlokom, koszorúm lehullik csörögve,
A kemény füstjében Dózsa György sercegő bőrére
emlékezik orrom,*

*Mintha haraptam volna belőle, gyomrom felkavarog,
köpésem vitriol,*

Ha isten segít, meglátjátok még fekete marását.

S vannak e versszerkesztésnek világirodalmi rokonságai is: elsősorban Éluardnál, akinek költői pályája sok rokon vonást mutat Radnótiéval. A *Pogány köszöntő*ből amellettt itt-ott kihallik Szabó Lőrinc szaggatott lélegzetvétele, az olyan példák pedig, mint a *Szegénység és gyűlölet* verse, Kassák hatása alatt születtek. Az ma már szinte közhely, hogy a fiatal Radnóti sokat merített az expresszionizmusból, de nem annak már-már kánonná kövesedett alapelveiből, melyek szerint a valóság tényei teljesen másodlagosak a művész számára, s mindenekelőtt intuíciójára, vízióira kell hagyatkoznia, hanem inkább Kassák *Programja* szellemében, azaz nem felesküdvé egyetlen izmus zászlajára sem, „reagálva minden természeti és emberi jelenségre”. A humánus elkötelezettség kezdettől jellemzi Radnóti költészetét. „Testvéreinek” érzi az embereket, szolgálni akarja őket, s finom, elomló képei mögött — (melyekről Bálint György, Radnóti költői kibontakozásának leg-hívebb és legértőbb tanúja ezt írta a Nyugatban: „... a Kleinkunst avatott művelője, apró hangulati rezdülésekből, egy felrajzolódó sziluettből, egy távoli felbukkanó asszociációból, egy billentyű leütéséből finom és széles érzésskálákra tud kiépíteni”) — nagyon éber, erős társadalmi érdeklődés vibrál, mely a *Lábadozó szél és* különösen az *Újhold* című kötetekben karakterisztikusabb megfogalmazást nyer. A költő tudatosan hangsúlyozza is azt a különbséget, mely újabb kötetei és a régebbiek között feszül:

*Akkor még virágszülő költőként álltam,
nézve, hogy a fák fázó bokájuk
bugyolálják a lebegő levelekkel;
most harcaim ustora duruzsol
ruhám ujjában és készül a téli csatákra!*

A történelmi helyzet is kedvezni látszik a „téli csatáknak”, „mondják, hogy virrad a gödrök alján” — írja Radnóti reménykedve a *Férfinaplóban*, s hozzátesszi még egy rá oly jellemző természeti képbe rejtve: „Talán vihar jön, mert / simul halasodva a borz víz, / szétette a csönd lábát / az út fölött és harcos / zajokkal készül marakodni!”.

Ha készül is a harcra, ha vállalja is azt, erősebb benne a békevágy, melyet nála tisztábban, egyetemesebben kevesen fejeztek ki a század lírájában. Erre érzett rá kegyetlenül kemény jegyzetében Babits Mihály, amikor úgy jellemezte a fiatal Radnóti, mint akinek „modern szabadvers-uniformisa alatt talán halkabb líra gyenge szíve dobog”, ám azt sem hallgatja el, hogy „ebben a költészetben a Kraftausdruckok pótolják az erőt, a pongyolaság a spontánságot, paraszti születés a hivatalosságot s a fenegyerekség a tehetséget”. Babits verseszményétől mi sem állott távolabb, mint az osztályharc nyers-naturális megfogalmazása — ahogy az Radnótinál, de kivált József Attilánál megfogalmazódott. Érezte Radnóti tehetségét, s bírálata végén szinte mentegetőzve írja: ostorcsapás nélkül „az egyforma és színtelen szabadversgyárosok proletárseregébe” süllyedne. Az „ostorcsapás” után azért simogat is a Nyugat. Közli — ismét — Bálint György kritikáját, mely a *Lábadozó szél* kapcsán Radnóti költészetének legfontosabb jellegzetességeit ragadja meg, amikor ezeket írja: „Szeretem azt a komoly, alig észrevehető pátoszt, mely strófaiból kicseng. Ez nem a szokásos ódai hang, mely együtt jár a bukolikus költészettel. Önkéntelen pátosz ez, a tömegek mozgásának, a társadalmi események történéseinek természetes, hogy úgy mondjam, potenciális pátosza. Radnóti verseiben a természeti elemek a virágok, az állatok, a hegyek, a szél rendszerint emberi hangulatok, érzések és — igen gyakran — szociális események szimbólumai”.

A sokat emlegetett *Ének a négerről, aki a városba mentben* Radnóti egy divatos európai műfajban tett kísérletet, s eljutott a kifejezésnek arra a metszéspontjára, ahonnan már csak egy lépés kései verseinek letisztult, végérvényes hangja. Ezt a nagyobb lélegzetű epikus formát tágitotta a primér kifejezés felé Aragon, s ezt a klasszikus elvontság irányában például Bartók a *Cantata profánában*. Egy évvel később Radnóti szinte csalahatatlanul rátalál arra a hangra, amely oly egyénivé teszi költészetét. Az *És kegyetlen* indulása még nem sejtet semmi rendkívülit. A befejezés azonban hirtelen megemelkedik, egyetemes érvényűvé tágul:

*Oly félelem nélküli így az életünk és egyszerű,
mint a papír, vagy a tej itt az asztalunkon
és kegyetlen is,
mint mellettünk a lassú tekintetű kés.*

Lassuló lélegzetvétellel, aprólékosabban épülnek fel ezek a versek, mint a korábbiak. A költőnek van ideje kivárni, míg szinte „robban” az ellentét, mely már korábban is versformáló tényező volt költészetében. A csituló lélegzés, a mértékre való gondos figyelem finomítja a képeket, árnyalja a hangulatot. Ekkori költészetébe lopakszik be a szomorúságnak, kiszolgáltatottságnak az az érzése, mely mindig jellemzi majd műveit. A Sík Sándornak ajánlott *Tört elégiában* olvassuk:

*És mindennap újszülött borzalommal élek
s oly nyugtalanul. Szeretöm karolásához is
gond ize járul s egyre vadabb bennem
a szomorúság.*

*De néha azért ő, ha azt hiszi
nem veszem észre, titkon hisz egy istent,
és ahhoz imádkozik értem.*

Amint áttetszőbbé válik a vers szövete, egyenletesebbé lüktetése, szinte öntudatlanul, de egyetemesebben kezd látni a költő. Sosem volt és sosem lesz igénye, hogy mások helyett szóljon, de az 1934. február 5-én írt *Kortárs útlevelére* című versben már meg tudja fogalmazni a jobbak életelvét, s hibátlan teljességgel tudja kifejezni azt a „jövőidejűséget” is, mely leginkább az antik eposzt jellemezte:

*Gondold el! hogyha lázadsz, jövőendő
fiatal koroknak embere hirdet
s pattogó hittel számot ad életedről;
számot ad és fiának adja át
emlékedet, hogy példakép, erős fa
legyen, melyre rákúszhat a gyöngye növendék!*

A klasszikus metrum Radnóti szabadverseiben is ott bujkált. De nem véletlen, hogy épp szabad lélegzetvételének megtalálása után tájékozódik Füst Milán és Berzsenyi felé. Ezek a tanulmányok elsősorban azért fontosak, mert bennük egy kései utód vall előzményeiről, azokról a szálakról és eszményekről, melyek összekötik őket, és vall — önmagáról, költői elveiről. Nem önvallomás-e a Berzsenyi tanulmánynak az a néhány nosztalgikus sora, melyben azt fejtegeti, mennyire különbözött egymástól Horatius belenyugvó, tūrést hirdető, s a magyar költő indulatos, menekülő egyénisége? Nem magára gondolt-e, amikor Füst Milán „lázasadásáról” ír, mely „nem elhatározás, hanem alkat kérdése”? Hiszen lázadó volt ő maga is, nem harsogva, nem filippikákat írva, hanem halkan, csendesén, mint a tisztaszívű ember...

Lázadás volt az is, ahogy a primér döbbenet élményszerűségével, egyre reálisabban közelített a halál realitásához. Már az 1936-ban megjelent *Járkálj csak, halálraitélnék* meghatározó motívuma a halálközelség gondolata. Az *Istenhegyi kertben* még kérdőformában „S fiatal férfi te! rád milyen halál vár? / bogárnyi zajjal száll golyó feléd, / vagy hangos bomba tūr a földbe és / megtépett hússal hullsz majd szerteszt?”, az *Április II-ben* már mint félelmetes majdnem beteljesülő látomás:

por száll, bombás gép száll
a por felett,
gáz pólyálja
a gyöngye gyermekeket,

föld emészti el majd
s ha jó a nyár,
virágok hajt
szívéből a halál.

„...háborút újságol a vérszagú újság” írja 1936-ban, s tétován keresi-kutatja azt a magatartásformát, mely megajándékozta a „túlélés” vigaszával. (Azt hangsúlyoznunk kell, hogy a „túlélés” Radnóti sosem „testi” értelemben értette, egészen biztos volt abban, hogy meg kell halnia, s hogy meg is hal majd a háborúban.) Vissza-visszatérő motívum verseiben a próféta képe. Előbb olyan alakváltozatban, amint a világ fölé magasodva a lélek vigaszát hirdeti:

Magosban élek s kémlelek:
körül borul.
Mint hajónak ormán viharban,
villám fényinél
kiált az ór, ha partot látni vél,
úgy vélek én is, mégis partokat és

l é l e k !
kiáltok fehér hangon én is.
És hangomra fölragyog
és hangom messzehordja
hűvös csillag és hűvös esti szél.

(Háborús napló)

Aztán — később — felbukkan a prófétának egy másik képe is, a *Lapszéli jegyzet* *Habakuk* prófétájában:

Városok	Kihűlt már,	Ételem,
lángoltak,	fekete	italom
robbantak	a parázs,	keserű.
a faluk!	bennem még	Kormozz be
légy velem	lánggal ég	tálpig te
szigorú	a tüzes	fekete düh!
Habakuk!	harapás!	

A próféta mindkét változatában jellemző alakja lesz nagy verseinek is, mint ahogy ott teljesedik ki az a már-már paradox és mégis hiteles kettősség, melyet az *Alkonyi elégia* idillből hirtelen a halálba átcsapó négy sorában így fejez ki:

Esti béke, téged köszöntlek,
az úton nehéz napom pora száll;
lassú szívemben ilyenkor lágyan
szendereg a folyton készülő halál.

A végső hang kialakításának dokumentuma a *Járkálj csak, halálraitélt*. A címadó vers egyetemes érvényű, bámulatosan tiszta képe pedig már a beteljesedést előlegezi:

ó, költő tisztán élj te most,
mint a széljárta havasok
lakói és oly büntelen,
mint jámbor régi képeken
pöttömnyi gyermek Jézusok.

S oly kemény is, mint a sok
sebtől vérző, nagy farkasok.

Ami eddig történt, csak jelzése, töredéke volt e pálya igazi nagyságának. Mint oly sok nagyra nőtt alkotót, Radnóti is a szenvedések magasították fel. Az emberi erőt messze meghaladó megpróbáltatások, melyekre oly csendes eltökéltséggel készülődött. Mintha maga is tudta volna, milyen szédítő tájak felé indul: következő, 1938-ban megjelent kötetének a *Meredek út* címet adta.

„Az utcán béke lengett s valami borzalom” — ez a sor akár mottója is lehetne a kötetnek. Nincs egyetlen verse sem, amelyben ne derengene fel a halálsejtellem, a halálközelség érzése. A költő döbbenetben tájékozódik a komoruló világban. Döbbenetben, de nem rémülettel. Tudja, hogy a test ki van szolgáltatva a vak erőik játéknak, de azt is, hogy a lélek az egyetlen, ami érintetlen marad, amit nem ronthatnak meg a feltámasztott démonok. „Vad versre készül”, de „rémült csönd keríti”. „Reménytelen napokra vénül”, mégis zihálva kapaszkodik a „halálos, hős

rom" felé, a „széljárta sziklaszál felé vivő vad úton”, mely a lélek szabadságának és érintetlenségének ösvénye, „s amely túlvisz majd e mély koron”.

Ahogy felfelé halad e virtuális — mégis nagyon valóságos — kaptatón, néhol már rátalál arra a hangra, modorra, amely kései verseit a világlíra legmagasabb tájaira röpteti. A *Második ecloga* csodálatos párbeszéde ott készülődik az *Este a hegyek közöttben*:

„Eszem, iszom, iszom, eszem,
mit is tehetnék én,
szeretnék itt egy-két órát
üldögélni békén.”

A költő és repülő párbeszédében majd ugyanez a gondolat fogalmazódik meg, de sokkal etikusabban, sokkalta mélyértelműbben, amikor a költő elmondja: „írok, mit is tehetnék...”, azaz a Radnóti sokféle változatban megfogalmazott nagyon fontos gondolatát mondja el: a szellem fegyverével próbál vívni, mert ez az egyetlen lehetősége és adottsága. Ugyanezt a gondolatot fejti ki aforisztikus tömörséggel, immár a biztos haláltudat árnyában a *Hajnaltól éjfélig* első „jegyzetében”:

*Barátaim, ha rövid a papír,
az ember akkor apró verset ír;
higgyétek el, rövid is elég,
meghalok, s úgyis minden töredék.*

A halállal is lehet rezzenéstelen tekintettel szembenézni. Az igazi értékek túl-
élik az enyészetet, s „zöld lobogással térnek újra vissza”, mint a „Kosztolányi te-
metésén” alcímet viselő *Ének a halálról*-ban olvassuk. A kései nagy versek első
variációiban fogalmazza meg először Radnóti hatalmas gondolatát; a jövőidejű-
séget, amely a lelket, az alkotást „tülemeli” a halál pillanatán, s örök életet biz-
tosít nekik. „A lélek oly ijedt és lebbenő / akár a hús, könnyűszárnyú felleg, /
melyre forró csillagok lehelnek” — írja, s mégis a „lélek útjairól” beszél, mert
ebben az utolsó korszakában, illetve annak „előhangjában” a testi léttel, életé-
vel tulajdonképpen leszámolt már. Telve réműlettel, mégis elszántan várja kikerül-
hetetlen végzetét. Képzületében felsejlik még egyszer a nagy antikok példája: hát-
ha szembe lehet szegezni az emberi szó tiszta tanítását a fegyverek zajával. 1938-
ban a *Pásztori magyar Vergilius* című kiadvány számára lefordítja a IX. *eclogát*,
s amint Trencsényi Waldapfel Imre írja, „Vergilius eclogáinak kétnyelvű kiadá-
sát... úgy tekintette, mint a magyar béke-antológia tervével egy baráti kör által
vállalt adósság részlettörlesztését”. A IX. ecloga a vergiliusi békevágy egyik leg-
szembetűnőbb megfogalmazása. De Radnótihoz közel állhatott azért is, mert az a prófétai
ideál is kifejeződik benne, mely eddigi költeményeiben (*Lapszéli jegyzetek Habakuk
prófétához*) fel-felsejlenek. Moeris, Vergilius egyik pásztorja így válaszol arra a
kérdésre, hová igyekeznek:

Ó, Lycidas, mit is ér meg az ember, hogyha soká él;
hirtelen itt terem egy jövevény, s azt mondja e földön:
„Mind az enyém, takarodjatok innen régi lakósok!”
Most letiportan — mert felforgat a sors keze mindent —
Néki viszek gödöljét, — átok keserítse a húsát!

A vergiliusi műfajjal való alaposabb ismeretségének is része lehetett abban, hogy
Radnóti maga is művelni kezdte az eclogát. A fordítás elkészülte után hamarosan
megírta a maga *Első eclogáját*, s Vergilius *Georgiconjából* a következő nagyon
jellemző mottót választotta hozzá (néhány mondatot szándékosan kipontozva, az
olvasói együttérzésre bízva azok értelmi és érzelmi megfejlesztését):

*Itt, hol bűn az erény, harcok dúlják a világot,
oly sok alakban lép fel a vétek, nem becsülik meg
már az ekét, gaz nő, mert elhajtják a parasztot,
s vincellérkésből gyilkos kardot köszörülnek.*

(Trencsényi Waldapfel Imre fordítása)

Radnóti *Első eclogája* még inkább az ismeretlen műfaj teherbírásának, korszerűsít-
ésének próbája. A versben lényegesen több a vergiliusi reminiscencia, mint ké-

sőbbi társaiban. Itt-ott azonban a költő legszemélyesebb vallomását forrásodnak a sorok:

*Irok azért, s úgy élek e kerge világ közepén, mint
ott az a tölgy él, tudja kivágnák, s rajta fehérlik
bár a kereszt, mely jelzi, hogy arra fog irtani holnap
már a favágó —*

Tudja, hogy „kivágnák”, „de addig is új levelet hajt” — ez a gondolat segíti Radnóti költészetét ahhoz a csodálatos beteljesedéshez, mely majd a sírjából előkerült noteszban lévő verseket a magyar költészet bizonyos vonatkozásban felülmúlhatatlan remekeivé avatja. A remekművek halálközelségének, s halálon túliságának titkát Bálint György fejtette meg talán elsőnek, a Nyugatban Radnóti 1940-ben megjelent *Összes verseiről* írt méltatásában: „Igen, a halált is le lehet győzni, ha vállaljuk, és nem törődünk vele, mikor csap le ránk; ha a halál közvetlen közelében is úgy dolgozunk, mintha örökké élnénk. Ilyen leckékkel csak a költészet szolgálhat manapság.”

A természet is mintha megváltozott volna. Telve nyugtalan színekkel, vibráló feszültséggel, ellenséges indulattal maga a táj is. Az egymásra torló képek, a zaklatottan lüktető versmérték is a világrend megbomlását sugallja:

*Vasszinú vad lobogói közül
nyugtalanul gomolyog ki a nap,
gőzei dőlnek; az ellebegő fény
hulló ködbe harap.*

*Borzas a felleg, az ég tükrét már
jodrozza a szél, a kék tovaszáll.
Felsikító betűt ír alacsony repüléssel
s készül a fecskemadár.*

(Nyugtalan őszül)

A felbomló világban, az egymásnak feszülő vak erők között ott áll a kiszolgáltatott költő, „...kit végül is megölnek, / mert maga sosem élt”, aki még ezekben az utolsó percekben, utolsó órákban is a ráció megőrzésében reménykedik s azt szeretné, ha „merész és tiszta szép halált” halhatna, „akár az Etna kráterébe hulló mosolygó Empedoklész”. A halál azonban — Radnóti szemléletmódja szerint — nem befejezés. Az 1943-ban írt *Negyedik eclogában*, melyben a Hang és a Költő beszélgetnek, így vall erről:

*Én már tudom, halálra érek én is,
emelt s leejt a hullámozó idő,
rab voltam és magányom lassan
növekszik, mint a hold karéja nő.*

*Szabad leszek, a föld feloldoz,
s az összetört világ a föld felett
lassan lobog. Az írótlábk elrepedtek.
Szállj fel, te súlyos szárnyú képzelet!*

Ez a gondolat utolsó korszakának meghatározójává válik. Iszonyú szenvedések között, kiszolgáltatva és megalázva, megcsúfolva emberségében, tiszta, érintetlen világot tudott kialakítani költészetében. Itt makulátlan tisztasággal világíthattak eszményei, újra és újra felsejlett a kedves arca és a „régí béke” idilli színei. Ezt a világot maga népesítette be. Képzeletéből és emlékeiből gyúrta össze a *Nyolcadik ecloga* csodálatos prófétáját, aki immár többet és súlyosabbat is mond, mint Vergilius pásztorai, s aki valahonnan az időtlenségből ad vigasztalást és pillanatnyi enyhülést a végsőkig csigázott költőnek.

Az a páratlanul izgalmas és nagyszerű munka, melyet Kőszegi Ábel végzett *Töredék* című könyvében, megrendítő képet rajzol arról a hét hónapról, melynek idején Radnóti legnagyobb, világirodalmi szintű költeményei születtek. Ő maga figyelmeztet azonban arra, hogy mindez csak „háttér”, a versek belső ihletését nemcsak ebből a forrásból kell eredeztetni. 1944. május 18-án kézbesítik a Shakespeare *Vízkeresztjét*, ezt a tündéri lebegésű művet fordító költőnek a behívót. A következő napon írja a *Töredék* című verset. Ebben ötször egymás után ismétlődik az „oly korban éltem én e földön” sor, mely szándékos múltidejével is jelzi: Radnóti tudta, érezte, hogy az utolsó útja lesz. Ezt a költeményét is átszövik az ókorra — elsősorban az ószövetségre utaló jelzések, de ezúttal nem a szelíd, halk pásztorokat és a megértő prófétát idézi, hanem a „rettentő szavak tudósát”, Ézsaiást:

*Oly korban éltem én e földön,
mikor a költő is csak hallgatott,
és várta, hogy talán megszólal újra —
mert méltó átkot itt úgysem mondhatna más, —
a rettentő szavak tudósa, Ézsaiás.*

Ezekben az utolsó versekben az objektivitás nyugalmából kiszüremkedő pátosz a legmegrendítőbb. Radnóti olyan részletesen, olyan csendesen, halkán és magától értetődő természetességgel írja le, mi történt „Zagubica fölött, fönt a hegyekben”, hogy ez a mód messze túlmutat egy vers és egyetlen emberi sors keretein; általános háborúellenes próféciává válik. A *Hetedik ecloga* tanítását még feszültebbé teszi a képek és a forma ellentéte. Berzsenyi és Vörösmarty kozmikus vízióra utal vissza a bevezető kép, de mindvégig érezteti ebben a csodálatos, az ilyen témájú filmek képi hitelét is felülmúló néhány sorban azt a végzetesen reális közeget, melyben az embernek már csak az álmai maradnak érintetlenek. S a képek alatt ott zakatol a béke és idill kifejezésére született és arra leginkább alkalmas hexameter:

*Látod-e, esteledik s a szögesdróttal beszegett, vad
tölgykerítés, barakk oly lebegő, felszívja az este.
Rabságunk keretét elereszti a lassú tekintet,
és csak az ész, csak az ész, az tudja a drót feszülését.
Látod-e drága, a képzelet itt, az is így szabadul csak,
megtöretett testünket az álom, a szép szabadító
oldja fel és a fogolytábor hazaindul ilyenkor.
Rongyosan és kopaszon, horkolva repülnek a foglyok,
Szerbia vak tetejéről bűvő otthoni tájra.
Bűvő otthoni táj! Ó, megvan-e még az az otthon?
Bomba sem érte talán? s van, mint amikor bevonultunk?
És aki jobbra nyöszörg, aki balra hever, hazatér-e?
Mondd, van-e ott haza még, ahol értik e hexametert is?*

Milyen félelmetes a szakadék a ráérősen gördülő sorok, az aprólékos gonddal kidolgozott eposzi jelzők és a „kopasz, horkoló foglyok” képe között! S milyen magától értetődő természetességgel kapcsolja össze őket a „sorr sor alá tapogató” költő! A költő, akire a „2x2 józansága hull”, aki itt járja meg a „lélek hosszát”, s aki ebben a biztos tudatban mondja ki „sorsom elvégeztetett”:

*Gyökér vagyok magam is most,
férgék között élek én,
ott készül e költemény.*

*Virág voltam, gyökér lettem,
súlyos sötét föld felettem,
sorsom elvégeztetett,
fűrészsír fejem felett.*

(Gyökér)

Megint döbbenetes az ellentét a vers mondanivalója és formája között! A közép-metszetű sorok szinte játékosan szökellnek, miközben életétől búcsúzik a költő. Persze már korábban s már több változatban megfogalmazta, hogy a halál pillanatában nem fejeződik be az élet, ezért is mondhatja olyan hűvös biztonsággal a *Levél a hitveshez* csodálatos vallomásában: „Mindent, amit remélek / fölmértem s mégis eltalálok hozzád, / megjártam érted én a lélek hosszát...”. A *Levél a hitveshez*, majd az *Erőltetett menet*nek a régi idillt idéző képe, a kedvest szóló hangja a magyar szerelmi líra legszebb darabjai közé emeli e két költeményt. Szeretet és vágy fonódik össze bennük, s a bizonytalanságon is diadalmaskodó hit, hogy a kedves él még, s hogy érdemes folytatni a szörnyű menetet, mert egészen bizonyosan eltalál majd hozzá. Az *Erőltetett menet* idillt szomjazó képei, majd a végső, sejtelmes, halálközeli befejezés világosan jelzi, hogy a költő, aki végigszenvetde már, amit csak ember szenvedhet, „kettős világ”-ban él, e kettősség minden eleme átélt és reális valóság. A szenvedésektől szinte eszméletlenül is fennen hirdeti, hogy „már közelít az az óra, már születőben az ország”, ahogy a próféta tette küldetésévé a *Nyolcadik ecloga*ban:

Próféta

*Csak hiszed. Ismerem újabb verseid. Éltet a mérég.
Próféták s költők dűhe oly rokon étek a népnek,
s innivaló! Élhetne belőle, ki élni akar, míg
eljön az ország, amit ígért amaz ifjú tanítvány,*

*rabbi, ki bétöltötte a törvényt és szavainkat.
 Jöjj hirdetni velem, hogy már közelít az az óra,
 már születőben az ország. Űtrakelünk, gyere gyűjtsük
 össze a népet, hozd feleséged s mess botokat már.
 Vándornak jó társa a bot, nézd, add ide azt ott,
 az legyen ott az enyém, mert jobb szeretem, ha göcsörtös.*

A kép a realitásból fakad: a láger végsőkig elcsigázott lakosai minden pillanatban várták a menetparancsot. Egészen közel volt már a front, menekülők, visszavonuló katonák, csapatukat vesztett honvédek özönlöttek nyugat felé. Csendes napokon hallani lehetett, amint „Bulgáriából vastag, vad ágyúszó gurul, / a hegygerincre dobban, majd tétováz s lehull”. De a realitáson túl ebben a leheletnyi képben, a „göcsörtös bot” leírásában Radnóti megint érzékelteti a túlélés bizonyosságát, hiszen egyszerre utal vissza Vergilius V. *eclogájára*, amelyben egy „veretes bot” szerepel, mint a béke s a barátság jelképe, s a mesékre, ahol a földbe vert szüette bot hirtelen zöldellni kezd, friss, élő ágakat sarjaszt. Ebben az utolsó néhány versben az a legcsodálatosabb, hogy a szenvedések kelyhét fenéig üritő költő visszatalál egy virtuális idillhez, amely még az *Erőltetett menet* félelmetes látomását is tompítja, bár feltételes módban fogalmazódik meg:

<i>Ó, hogyha hinni tudnám: mindazt, mit érdemes még, ha volna még! s mint egykor a béke méhe zöngne, s nyárvégi csönd napozna a lomb között gyümölcsök és Fanni várna szókén s árnyékot írna lassan de hisz lehet talán még! Ne menj tovább, barátom,</i>	<i>nemcsak szívemben hordom s van visszatérni otthon; a régi hús verandán még hűl a szilvalekvár, az álmos kerteken, ringnának meztelen, a rött sövény előtt, a lassú délelőtt, — a hold ma oly kerek! kiálts rám! s felkelek!</i>
---	--

Idill és valóság csodálatos elegye a 2. *Razglednica* is, mely a vizet fodrozó apró pásztorleányával és a „felhőt ivó” birkanyájjal, mintha az egyik *eclogából* lépne elénkbe:

*Kilenc kilométerre innen égnek
a kazlak és a házak,
s a rétek szélein megülve némán
riadt pórok pipáznak.
Itt még vizet fodroz a tóra lépő
apró pásztorleány
s felhőt iszik a vízre ráhajolva
a fodros birkanyáj.*

Ami ezután következik: már a legiszonytatóbb valóság. De a költőnek egy szörnyű vonatutazás után még maradt ereje arra, hogy beteljesítse proféciaját, és tudatosan vállalt személyes halálát meg is énekelje:

*Mellézuhanтам, átfordult a teste
s feszes volt már, mint húr, ha pattan.
Tarkólövés. — Így végzed hát te is, —
súgtam magamnak, — csak feküdj nyugodtan.
Halált virágozik most a türelem. —
Der springt noch auf, — hangzott fölöttem.
Sárral kevert vér száradt füleimen.*

De épp ezzel a gesztussal emelkedett a halál fölé, s vált a szellem örök életének hirdetőjévé és példájává.

Radnóti-dokumentumok a Babits-hagyatékban

A Babits-hagyatékban Radnóti Miklósnak a nagy költőhöz intézett több levele és más rá vonatkozó irat is található. Nem esztétikai-irodalomelméleti problémákról szólnak, de mégiscsak fontosak a két költő viszonyát, Radnótinak a Nyugathoz való csatlakozását illetően. Életrajzához és pályaképehez némi adalékkal hozzájárulnak. Annál is inkább, mert Babitsnak egy Radnóti fiatalkori kötetéhez fűzött kritikái megjegyzése annak idején nagy port vert föl, és bizonyos fokok a József Attilához hasonló ellenséges állásfoglalást véltek benne fölfedezni. Radnótinak a Nyugatban való sűrű megjelenése, Baumgarten-díjjal való kitüntetése és a Babits-Emlékkönyvbe írt megrázó búcsúverse még növelte a két költő viszonyának tisztázatlan jellegét.

Nevének első előfordulása Bálint Györgyékkel a Tátrából közösen küldött levelezőlapjuk volt 1931. július 10-ről. Bálint György Babits kedvenc kritikusaik közé tartozott, szavára sokat adott. A Nyugatban ő írt először Radnótiról, a Pogány Köszöntőről többek közt ezt: „Igen tehetséges fiatal lírikus — abból az egyre ritkább fajtából, amelynek százszázalékra lírai mondanivalói vannak és amely sohasem lépi át az önmagunk demarkációs vonalait... Csupa líra ez és mégis annyira más.” (Nyugat, 1930. II. 880. l.) Nem sokkal utána, de még az első üdvözlöt előtt Kardos László az Újmódi Pásztorok Énekéről ezt állította: „Ez a paraszti nyers dünnögéstől felszabadult, egészséges erotikájú, suhanc-nótákból és az idillekbe kerekedő optimizmus tiszta dallamaiból összeszűrt zene, amely egy tájszavakkal termékenyített, gazdag és erős nyelven tör át, már a Radnóti Miklós külön hangja.” (Nyugat, 1931. I. 698. l.)

Mindenesetre még az Újmódi Pásztorok Énekének megjelenése előtt verseket küldött Babitsnak, de véleményezésük és közlésük annyira elhúzódott, hogy közben megjelent új kötete, és így Babits visszaküldte a verseket. 1931. október 27-én újabb tíz verset küldött be, éspedig nemcsak a Nyugatnak, hanem a közben már készülő Új Antológiának. Ez azonban nem a fiatal költőnemzedék bemutatkozása lett, ahogy a Nyugat hirdette. Valójában az egész irodalmi világ számára kiábrándító kiadvány volt. Készülésének technikája kiszűrődött, és ennek alapján az egészet inkább Török Sophie társasjátékának tekintették, aki a Nyugatban abban az időben futtatott költőné-ismerősei közül igyekezett minél többet megjelentetni. Harminchárom költő száz versét tartalmazza, teljesen szeszélyesen válogatva ki a résztvevőket és aránytalanul a versek számát. A Nyugat második nemzedékének, az akkor már 30 körül járó költőnemzedéknek együttes hivatalos elismerése volt ez, nem pedig a legfiatalabbak bemutatkozása. Maga Babits írta hozzá az előszót, ebben a nagy nemzedék kodifikációját adta Erdélyi, Illyés, Sárközi és Szabó Lőrinc elismeréséhez. Radnóti nemzedékére először csak az általa és Fejtő Ferenc által közösen szerkesztett, Kosmos-kiadású „Tizenkét költő” című antológiájában került sor.

Ez idő tájt járt Móricz Zsigmond Szegeden és fölhívta a Szegedi Fiatalokat, támogassák az újjászervezett Nyugatot. Buday György „szegedi fiatal” volt az első a Nyugatban. Az 1931 novemberi számban jelent meg Joó Tibor ismertetése Buday Boldogasszony búcsúja című fametszet-gyűjteményéről és ugyanott a könyvből négy mutatvány.

Radnóti Babitshoz írt második és harmadik levele a Nyugatban való első megjelenéséről szól. A beküldött három versből egy, az Estefelé megjelent az 1932. december 1-i szám 551. oldalán.

Ezután nagy meglepetés történt: Babits szigorú megrovása Radnóti Lábadozó szél című kötetének megjelenése alkalmából a Nyugat Könyvről-könyvre rovatában, az 1933. február 16-i számában a 239. oldalon. Babits maga ezt a cikkét a népiesség stiláris kilengései ellen írta és olyan fontosnak tartotta, hogy „Írók két háború közt” című kötetében újra kiadta (140-142. o.): „Egypár friss verseskönyv tanulságosan szemlélteti ennek az úgynevezett „új népies iránynak” eredendő bűneit s veszélyeit. Költőik talán nem tehetségtelenek.” Ezután Sértő Kálmán sok sujtással és cifrázással agyonterhelt és elrontott költészetét bírálja: „Bevallom, szörnyűnek találom olykor ezt az etno-pornografikus költészetet, mely körülbelül olyan viszonyban van például az Illyés Gyuláéval, ahogy Lisznyai volt Arany Já-

nossal. A Lisznyaiak és Vas Gerebenek nem haltak ki, sőt soha úgy el nem burjánzottak mint ma. Sértő Kálmánt olvasva nem vagyunk mindig messze a 'szotyogó-szotty' és 'rotyogó-rotty' poézisétől. Sőt éppen egy másik fiatal költő is, akinek új könyve paplanomon hever, s akinek modern szabadvers-uniformisa alatt talán halkabb líra gyenge szíve dobog: ilyen virágéneket dalol:

*Minden alszik itt, két virág is szotyogva
egymásra hajlik... s rotyogva nő...*

Ahol a virágok is szotyognak és rotyognak, ott nem csoda, ha a napfény 'hasrafekszik utakon és nagyokat mélézva vakarja íarát'. Ebben a költészetben a Kraft-ausdruckok pótolják az erőt, a pongyolaság a spontánságot, paraszti születés a hivatottságot, s a fenegyerekség a tehetséget. A költő 'örvény és guta', s osztályharcos hitvallásához hiven azt ígéri magának, hogy: 'nyelves tűz leszek majd én, urak fejbübján!' Babits ugyan hozzáfűzi: „Ostorom nem személyt vág, s ahol személyt, ott ezt a személyt különösen becsülöm”. Az irodalmi korifeusok nem fogadták el Hatvány és Fėja elragadtatott véleményét Sértőről mint költőről. Általában súlyos igazságtalanságnak tartotta mindenki Radnóti és Sértő egybefogását. Bálint György nem zavartatta magát Babits véleményétől, sőt talán éppen annak ellenséges hangjára ajánlotta föl azonnal ismertetését a megtámadott könyvről.

Ignotus a Magyar Hírlap 1933. március 25-i számában Babits ellenében védelmébe vette Radnóti: „Radnóti egészen a maga lábán jár s nem Ady-utánzó, ami azonban nem azt jelenti, hogy ne látszanék meg rajta, hogy Ady járt előtte. Nem utánzózza, hanem tanult belőle — megtanulta tőle a megtanulhatatlant, azt, hogy a költő ott kezdődik, ahol saját nyelve van. »Ő tudja,« írja talán legszebb versében, melyet 1932. május 5. címén saját 23. születése napjára írt, »ő tudja« írja kedveséről, »mikor keveredtek réti szavaim közé A pesti dumák; mint a tölcséres Vihar, hogy hízott a nyelvem és Ropogott, s hogy vitte versekbe Szerte a lábadozó szél!« Ebben a pár szóban ez a gazdag ifjú maga mondja meg magáról, hogy miben áll gazdagsága és penetránsan »ő«, vagyis saját volta: egy réti szóból és pesti dumából összesűrült nyelvben, melyből úgy vágja és vájja ki a verset, mint a szobrász a szobrot a kőből, vagy a keményfából, erei és csomói szerint formálva mondanivalóját. A faluból nőtt ki, s az aszfaltba nőtt le mint az akác-költő.” (Idezi: Ignotus Válogatott Írásai. Szerk. Komlós Aladár. Budapest 1969. 273-274. l.) Radnóti véleményét a Babits—Ignotus-vitában költészete körül nem tudjuk, nem maradt írásbeli nyoma. Ortutay Gyula följegyezte, hogy Radnóti nem vette zokon Babits szigorú bírálatát, nem fordult ellene, mint József Attila: „Radnóti Miklós, akinek első kötetét Babits Mihály az igazságosnál kegyetlenebbül ostorcsapás-szavával bírálta meg, nemcsak elzarándokolt ide (ti. Esztergomba) halálos ágyához, hanem mesterének tekintette Arany János mellett, akinek szava a mérték, akit úgy siratott, hogy 'ki nézi most tollforgató kezünket?'” (Babits Mihály emlékezete. Magyar Nemzet, 1961. aug. 13. 7. l.)

Így némi szünet után 1934. január 23-án újabb három verset küldött a Nyugatnak. Ebből kettő, a *Férjivers* és az *És kegyetlen* (az *Anyám meghalt* kezdetű) megjelent a következő számban a 102. oldalon. (Ez a levél azért is érdekes, mert Babits saját kezűleg írta rá Radnóti akkori lakáscímét: V., Lipót krt. 5. II. 7.) Itt magam is jártam nála, dr. Kún Miklóssal, régi szegedi barátjával találkozva ez alkalommal.

Professzora, Sík Sándor az 1935. évi Baumgarten-díjra ajánlta. 1934. december 9-én kelt levelében hivatkozik rá, hogy Radnóti megfogadta Babits tanácsait és új kötete szép fejlődést mutat.

Következő postai küldeménye egy Balatonföldvárról írt képes levelezőlap, rajta kívül a költő nejének aláírásával. Ezt Esztergomba címezte és azért is érdekes, mert nászütijáról küldte, 1935. augusztus 17-i keltezéssel. Radnóti Miklósné közlése szerint a Badacsony-környéki Kővágóórsön fogadtak szállást, de ez annyira alkalmatlan volt, hogy sietve menekültek el onnan. A Balatonon átkelve Földvárán tölthettek egy hetet és onnan gondoltak Babitsra.

1935 őszén Sík Sándor újabb, nyomtatékos javaslatot terjesztett elő, előző évi javaslatának figyelmen kívül hagyására hivatkozva. Ekkor Radnóti valóban részeseült a kiténtetésben.

Berzsenyi-tanulmánya Babitsnak annyira megtetszett, hogy az 1936. február 6-án föladott kézirat már meg is jelent a márciusi számban a Figyelő-rovat élén a 232—234. oldalon.

Tolnai Gábor 1936. november 12-én följánlta Babitsnak, hogy Radnóti új könyvéről ő írta. A *Járkálj csak halálraitét!* a Nyugat emblémájával jelent meg, ehhez pedig Babits engedélye volt szükséges.

Radnóti életének ismeretlen mozzanata rejlik Sík Sándor egyik Babitshoz írt levelében. A Baumgarten-alapítvány könyvtárosa tisztségére való folyamodásáról van szó. 1933 óta Sárközi György, Illés Endre és Fenyő László töltötte be ezt a tisztséget. A visszavonuló Fenyő László helyébe Sík Sándor Radnótit ajánlta, Thienemann Tivadar professzorom engem javasolt; Radnóti igénybejelentéséről nem tudunk. Egyikünk sem kapta meg az állást, Basch Lóránt döntése alapján Devecseri Gábornak jutott. Sík Sándor levele Radnóti hivatali főnöki minősítése miatt is érdekes.

A következő tétel képeslap. A Szépművészeti Múzeum képeslap-sorozatából Bronzino Krisztus születése című reprodukcióját küldte már az új lakásba, az Attila u. 65/b alá.

Az utolsó üdvözet csak névjegy egy virágküldeményhez. A költő életéhez tartozó apró adat, hogy a Pozsonyi út 1. sz. házban, ahol lakott, volt az a virágszalonn, ahonnan ezt a csokrot föladatta. Radnótiné már nem emlékszik, milyen alkalomra történt ez. Valószínűleg nagy gégeoperációja után.

Radnóti Miklós a Nyugatnak és utódának, a Magyar Csillagnak valóban belső munkatársa lett, a harmadik nemzedék egyik legtöbbet dolgozó és szereplő képviselője, aki számos versét és nagyszámú kritikáját éppen a Nyugatban közölte. Ortutay és Tolnai Gábor mellett a Szegedi Fiatalok közül ő kötődött legjobban a Nyugathoz. Babitson kívül a Nyugat-nemzedékből csak Schöpflinnel volt ennyire bensőséges munkatársi viszonyban. A Nyugat maga is elismerte jelentőségét, a már említett Bálint Györgyön és Kardos Lászlón kívül Lesznai Anna, Cs. Szabó László, Tolnai Gábor és Vas István írt róla a folyóiratban.

Eljárt a Nyugat összjöveteleire. Babits gégeoperációja után gyakran járt Esztergomban, neve ott van a híres irodalomtörténeti falon a verandán. Nem sokkal a költő halála előtt ő volt az egyik legutolsó látogató, Ortutay és Vas István társaságában. A 30 kilóra lefogyott, csupa csontváz költő, akinek csak nagy, égő szeme világított, megrázó élményt jelentett számára, ahogy ezt a Babits-Emlékkönyvbe írt *Csak csont és bőr és fájdalom* című versében megörökítette:

*Csak csont és bőr e test.
De most a nemzeté is
csak csont és bőr és fájdalom. Íme,
Balázs, kihez könyörgött, vedd karódba!
Ó, requiem aeternam dona ei... Domine!*

*Ki nézi most tollat fogó kezünket,
ha beteg, fáradtan is, de mégis...
ki lesz az élő Mérték most nekünk?*

*Tudtuk már rég, minden hiába, rák
marcangol és szemedben ott ragyog
egy messzi és örök dolgokból font világ,
s hogy oly időtlen vagy te, mint a csillagok.*

*Halott keze nem fogja már a tollat,
béhunyt szeme nem lát több éjszakát.
Örök világosság, kibomló égi láng
röppen felé a földi füstön át.*

1.

ÜDVÖZLET A TATRÁBÓL BÁLINT GYÖRGYÉKKEL EGYÜTT

Tatranská Polianka 1931. júli 10.

Nagyon sok üdvözetet küld, a közeli viszontlátásig
Radnóti Miklós

Bálint György

2.

RADNÓTI MIKLÓS ELSŐ LEVELE BABITSHOZ

Mélyen tisztelt Szerkesztő Uram;

Ön legutóbbi kézirataimat visszaküldte, hogy időközben kötetben megjelentek és kért, hogy újakat küldjek. Mindenekelőtt bocsánatát kérem Szerkesztő Uramnak, hogy a közben könyvben megjelent kéziratokat nem kértem vissza, ennek az a magyarázata, hogy a könyvet (Újmódi Pásztorok Eneke) rögtön, megjelenése után rádióközvetéssel elkobozták s így csak néhány kritikai példány jutott olvasó elé. Most küldök tíz újabb verset, melyek sehol sem jelentek meg még, természetesen.

És olvasom a Nyugatban, hogy Szerkesztő Uram fiatal lírikusokból antológiát állít össze. Szerkesztő Úrnak birtokában van eddig megjelent két verseskönyvem, a Pogány köszöntő 1930 és az Újmódi Pásztorok Éneke 1931. Nagyon kérem Szerkesztő Uram, hogyha személyemről az antológiával kapcsolatban szó lehet, ne feledkezzék meg rólam.

Várom Szerkesztő Úr válaszát és bocsánatát kérem zavarásomért.

Címem: Szeged, Egyetem, Bölcsészeti Kar, Szukováti tér
Szeged, 1931. X. 27.

Tisztelettel üdvözli
igaz híve
Radnóti Miklós

3.

RADNÓTI VERSEI KÖZLÉSÉT KÉRI BABITSTÓL

SZEGEDI FIATALOK
MŰVÉSZETI KOLLEGIUMA
Szeged, Tisza Lajos körút 37.

Mélyen tisztelt Szerkesztő Uram;

Könyvem december elején megjelenik és ezért nagyon kérem Szerkesztő Uram, — Ön meg is ígérte, mikor utoljára otthon jártam — hogy a Nyugat november 16.-i vagy elsejei számában hoz verset tőlem.

Tegnap láttam, hogy a 16.-i számból sajnos kimaradtam, így nagyon kérem Szerkesztő Uram, ha mőd van rá, az elsejei számban jöjjön írásom.

Előre is hálásan köszönöm.

Szeged, 1932. november 17.

Tisztelő, igaz híve
Radnóti Miklós

4.

VERSEI KÖZLÉSÉT KÖSZÖNI BABITSNAK

SZEGEDI FIATALOK
MŰVÉSZETI KOLLEGIUMA
Szeged, Tisza Lajos körút 37.

Szeged, 1932. dec. 2.

Mélyen tisztelt Szerkesztő Uram,

nagyon köszönöm, hogy új könyvem megjelenése előtt hozta versem a Nyugatban. A könyvet két-három hét múlva szeretettel küldöm.

Tisztelettel üdvözli

igaz híve
Radnóti Miklós

5.

BÁLINT GYÖRGY SORAI BABITSHOZ RADNÓTIT VÉDŐ KRITIKÁJÁRÓL

1933. II. 20.

Kedves Mihály Bátyám, mellékelten küldöm a Radnótiról szóló kis kritikát.

Sokszor üdvözöl
Bálint György

6.

RADNÓTI VERSEKET KÜLD A NYUGAT SZÁMÁRA

Mélyen tisztelt Szerkesztő Uram,

mellékelten küldök három verset a Nyugat számára. Elolvasásukat előre is hálásan köszönöm és kérem, ne haragudják, hogy zavartam.

Budapest, 1934. jan. 23.

Tisztelettel üdvözli igaz híve
Radnóti Miklós
V. Lipót körút 5. II. 7.

7.

SÍK SÁNDOR LEVELE BABITSHOZ RADNÓTI BAUMGARTEN-DÍJA ÜGYÉBEN

Kedves Barátom,

Szeged, 1934 dec. 9.

tegnap kaptam kezembe Radnóti Miklós új verseskönyvének kéziratát, mely január első napjaiban jelenik meg a Szegedi Fiatalok kiadásában. Mivel ezek a versek szépen mutatják tehetségének fejlődését és a kissé időtlen népieskedő kifejezésektől való megtisztulását (amit olyan méltán róttál meg nála!) — gondolom, elküldöm ezt is, hátha javára válik a döntésednél.

8.

ÜDVÖZLET NÁSZÚTJARÓL

Mély tisztelettel köszönti

Balatonföldvár, 1935 aug. 17.

igaz híve:
Radnóti Miklós
Radnóti Miklósné

9.

SÍK SÁNDOR LEVELE BASCH LÓRANTHOZ RADNÓTI BAUMGARTEN-DÍJA ÜGYÉBEN

Kedves Barátom,

Szeged, 1935 nov. 28.

sajnos, lehetetlen felmennem a december 21 (hétfő) Baumgarten-ülésre. Engedd meg, hogy így írásban jelentsem be: újra, a tavalyinál nyomatékosabban szeretném ajánlani tavalyi jelöltemet: Ortutay Gyulát a tudományos, Horváth Bélát és Radnóti Miklóst a költői jutalomdíjra. Teszem ezt nemcsak Mihálynak, tavalyi biztató kilátást nyitó szavaira való tekintettel, hanem azért, mert tavaly óta mindhárman igen szép munkásságot fejtettek ki és belső fejlődésről is tanúságot tettek. Gondolok itt elsősorban Ortutaynak Buday Györggyel együtt kiadott Balladás Könyvére és most megjelent nyíri meséire, ... Radnótinak Ujholdjára és azóta is — főleg a Nyugatban — megjelent verseire. Nagyon le volnék sújtva, ha a tavalyihoz hasonló teljes kudarcot szenvednék velük, mert természetsszerűleg felvetné a kérdést: van-e rám szükség a bizottságban.

Szívélyesen üdvözöl
tisztelő barátod
Sík Sándor

10.

BERZSENYI-CIKKÉT KÜLDI

Mélyen tisztelt Szerkesztő Úr,

ne haragudjék, hogy levéllel zavarom, de ma hiába kerestem személyesen, ezért választom ezt a megoldást.

Mellékelten küldök egy „Naplójegyzetet” Berzsenyi halálának 100 éves évfordulójára és kérem Szerkesztő Urat, hogyha megfelel, közölje a Nyugatban.

Nagyon kérem, ne haragudjék kérésemért, de szeretném, hogyha Szerkesztő Úr a mellékelte levelezőlapon értesítene arról, hogy használhatja-e a cikket. Azért kérem ezt, mert hogyha a Nyugat nem közli, szeretném máshol értékesíteni, és a cikk most időszerű.

Még egyszer kérem Szerkesztő Urat, hogy ne haragudjék zavarásomért és mély tisztelettel köszöntöm;

1936. február 6. csütörtök

őszinte igaz híve
Radnóti Miklós

11.

BABITS NEVSORA AZ 1937. EVI BAUMGARTEN-DÍJASOKRA

Reményik Sándor, Szabó Lőrinc, Kodolányi, Illés Endre, Gyergyai, Hevesi Andrá, József Attila, Molnár Antal, Rapaics, Balogh J., Bohuniczky, Radnóti.

12.

SÍK SÁNDOR LEVELÉBŐL BABITS MIHÁLYHOZ
RADNÓTI BAUMGARTEN-KÖNYVTÁROSSÁGA ÜGYÉBEN

Szeged 1938 dec. 7.

Kedves Barátom,

(Szabó Zoltán ajánlása után:) Basch barátunk nyilván említette előtted, amiről beszélgettünk: Radnóti Miklósnak esetleges könyvtárosságáról. Ha nem határozta meg el magad más irányban, azt hiszem a könyvtár sokat nyerne vele: a szegedi Irodalomtörténeti Szemináriumnak három évig volt könyvtárnoka, tökéletes lelkiismeretességgel, szakértelemmel és szenvedélyes könyvszeretettel. Hogy számára valóságos megváltás volna, ha elnyerhetné ezt az állást, talán nem is kell mondanom.

13.

RADNÓTI KARÁCSONYI ÜDVÖZLETE 1939-BEN

Mély tisztelettel és szeretettel köszönt Mindkettőtöket

1939. karácsony

Radnóti Miklós

14.

SZEGEDI ÜDVÖZLET ORTUTAY HABILITÁCIÓJÁRÓL

1940

Ortutay Gyula magántanárságát ünnepeljük a KAS-ban.
Üdvözetet és kézcsókot küld tisztelettel:

Tolnai Gábor

Kedves Ilonka és Mihály!

Ez történt velem, mint Gábor írta. Kézcsókot küld és igaz szeretettel üdvözöl

Ortutay Gyula

Tisztelettel, szeretettel és kézcsókkal

Radnóti Miklós

Baróti Dezső

Paku Imre

15.

RADNÓTI VIRÁGKÜLDEMÉNYE A BETEG BABITSNAK

IBOLY

Virágszalón

Budapest, Pozsonyi út 1.

Nagyságos

Babits Mihály író, szerkesztő úrnak

Attila u. 65.

RADNÓTI MIKLÓS LEVELE SÍK SÁNDORHOZ

Radnóti Miklós levelét Sík Sándornak a Piarista Rend által őrzött hagyatékából közöljük. Akiknek a sorsáról professzorát tudósítja: Tolnai Gábor, Reitzer Béla, Baróti Dezső, Ortutay Gyula; valamennyien a Szegedi Fialatok Művészeti Kollégiumának tagjai, és szegedi Sík-tanítványok. A Szerb Antal sérelmére vonatkozó részhez ld. Szerb Antalné 1972 májusi számunkban megjelent, „Szerb Antal cserkésznaplójához” című cikkét.

Mélgem hívtélti Professore Kraam,,

na méltóitesséi konyadusi, hogy csak ma vártam, de ma
jutottam egy kis leveletkez s' jó kérem is van. Velemi hált'ottemek sem-
mi bajj e pillanatham,, az újajkú meun az én újajratomra vonatkozó,,
ellenben Gáltonnak pént volna le hoznag a bizonylati halasztata,,
(talán eülebriit Professore Kraam, hogy a hadúg niminde hatkari hala-
delot adot neki, de a hadkét csak háromról s'itelték) s' most telefo-
niált, hogy megjött a hatkari halasztás igazolása. Most újra szabadon
lélekib s' főleg dolgozik három hónapig. Fri úggeben újront semmi
sem történt, hentekeiforabadsán van s' rajnos nem egészéjs. Belátót
semmi hi. Belső art mondja, hogy dolgozik, de szanalom, hogy a
közéig újüjgér napokat aluit s' semmit sem csinál. Gyulaék meg-
jöttel a Ba'skutól, Gyula napon kép anyagot gyűjtöt a bnhovinnai
főeljeknél, meséket, babonákat, betlekeus pártól. S' végül én renge-
teget dolgozom (nem panaszként mondom prose,) aug. végén jelenik
meg a műfordítási életem, Orpheus nyomában felt végül is a címe,
ma adtam oda a Franklinnak a nyomdakész La Fontaine-t, de
van egy újabb munkám is, egy húingga Válgatott tanulmányköté-
ket fordítok (jelen állította össze, ő veszi be) s' a kiváló versó poloi
körmondatsodat is, valószággal nyelöet ellene. Hentekei ehhez a
fordításhez. Ezt iradót veti, hi' kép feladat. Csak britán l'li.
Húerős kapot az' h'gém s' hi' „válgaték.” képen kesset hált'otem-
nek, csak minden a kontra meggy s' más idom verset írni. Azt
írót. de hiányzil egy kis semmitteus, egy kis éltöi életűöd. Ezek
az irodalusi hat'kenülden híródó munkák (proza/ordítái, sajtó
ala'mendérs) napon hi' s' újajkú az embet.

Az újabb munkaszolgálatos behívásokkal (1941-1945) kapcsolatosan bevonult talán János, de a Tóni (Szputa napon fel is bevaltam, és is, hogy Tóni „működő” szellemi tulajdonos foglalkoztatott a szellemi és tegyük hozzá mindjárt: az első és fajta szellem, ami őt is, hirtelen haragudni rá, ha ezt a neheretést haragnak lehet nevezni; különben kétségtelen dolgozik s jó dolga van.) s mégis Benát Péli; ah: bizony nem egyszerűs. De ezt mint hallom, nem vetted észre. De, att tartották.

Boldogan olvastam, hogy dolgozik Professor Uram s hogy emylyi kedve is van! Eddig ez a „nyári pocsolya”, a lény mondanivaló' szöveget nem lehet megírni, ha nem azonnal felhív, próbálja a nyástan. Nagyon kíváncsi vagyok a sorozatban, hogyan halad a munka. És a folytatás megírásai tudást hogy szellem Professor is (előzetesen) s a hirtelen s megles- nek így neptembere... Meddig marad Professor Uram? Kült. Lehet még augusztus végén oda setleg a könyvtől?

Nagyon jó munkát s szellemes nyaralást kívánunk mind-
Éljen Professor Uram,

híri szeretettel s hirtelenléllel köszöneti
Miklós

1943. augusztus 6.

Mélyen tisztelt Professzor Uram,

ne méltóztassék haragudni, hogy csak ma válaszolok, de ma jutottam egy kis lélekzethez és jó hírem is van. Velem hál' Istennek semmi baj e pillanatban, az újsághír nem az én évjáratomra vonatkozik, ellenben Gábornak járt volna le holnap a bevonulási halasztása. (talán emlékszik Professzor Uram, hogy a hadügyminiszter hathavi haladékot adott neki, de a hadtest csak háromról értesítette) és most telefonált, hogy megjött a hathavi halasztás igazolása. Most újra szabadon lélezkedik s főleg dolgozik három hónapig. Feri ügyében viszont semmi sem történt. Szentkirályszabadján van és sajnos nem egészséges. Béláról semmi hír. Dezsó azt mondja, hogy dolgozik, de gyanakszom, hogy a hőség ürügyén nagyokat alszik és sem-

mit sem csinál. Gyuláék megjöttek a Bácskából, Gyula nagyon szép anyagot gyűjtött a bukovinai székelyeknél, meséket, babonákat, betlehemes játékokat. S végül én rengeteget dolgozom (nem panaszként mondom persze), augusztus végén jelenik meg műfordításkötetem, Crpheus nyomában lett végül is a címe, ma adtam oda a Franklinnak a nyomdakész La Fontaine-t, de van egy újabb munkám is, egy Huizinga Válogatott tanulmánykötetet fordítok (Gábor állította össze, ő vezeti be) és a kiváló szerző pokoli körmondatokat ír, valósággal nyelvet kellene teremteni ehhez a fordításhoz. Vért izzadok vele, bár szép feladat. Csak bután lelkiismeretes vagyok azt hiszem, s így „ráfizetek”. Szépen keresek hál’ Istennek, csak minden a kosztra megy és nincs időm verset írni. Azért írok. De hiányzik egy kis semmittevés, egy kis költői életmód. Ezek az irodalmi határterületen húzódo munkák (próza fordítás, sajtó alá rendezés) nagyon kiszívják az embert.

Az újabb munkaszolgálatos behívásokkal (1901–1905) kapcsolatban bevonult Halász Gábor. Szerb Tóni (Gyula nagyon fél s bevallom, én is, hogy Tóni „mélyzsidó” érzelmei burjánozni fognak ettől a sérelemtől s tegyük hozzá mindjárt: az első ilyesfajta sérelem, ami őt éri, hisz ezért haragszunk rá, ha ezt a neheztelést haragnak lehet nevezni; különben kertészethen dolgozik és jó dolga van) és szegény Bernát Pali, aki bizony nem egészséges. De ezt mint hallom, nem vették figyelembe, ott tartották.

Boldogan olvastam, hogy dolgozik Professzor Uram és hogy ennyi eredeti is van! Érdekes ez a „nyári poétaság”, a lírai mondanivaló terjedelmét nem lehet megszabni, ha nem áradhat télben, pótolja a nyárban. Nagyon kíváncsi vagyok a sorozatra, izgalmas kísérlet biztos. Ezt a folyton megújulni tudást hogy szeretem Professzor Úr költészetében! És a himnuszok is meglesznek úgy szeptemberre... Meddig marad Professzor Uram? Küldhettek még augusztus végén oda esetleg a könyvből?

Nagyon jó munkát és kellemes nyaralást kívánunk mindketten Professzor úrnak,

fiúi szeretettel és tisztelettel köszönti
Miklós

JÉKELY ZOLTÁN VERSEI

Arany-borostyán pillanat

RÓNAY GYÖRGYNEK

Sárgult levelek zizegése,
muzsikává erősödése
hívott: tekintsek szét a kertben —
s fejem a párnán felemeltem.

Tudtam, csak Ők állhatnak ottan,
jelenlétüktől megnyugodtam.
(Él bennem rég a bizonyosság:
az őszök őket visszahozzák...)

Éltükben erre járva sokszor,
hajszáluk fennakadt a bokron,
és most megálltak, azt keresvén,
vagy, hogy hová tűnt el az ösvény.

S láttán sok más, rút változásnak,
tűnődő arcuk néma, sápadt,
fáradt szemük félig lecsukva —
Nem ismernek rám, vén fiukra!

Az őszben minden pusztulóban.
Ők állnak az el-nem-múlóban:
arany-borostyán pillanatba
áttetsző-épen befalazva.

Szentgyörgypuszta, 1973

A Csend Jajszava

Szép templom, mért sikolt a cseneded?
Talán az Isten jajszava
a torzult Emberért, kit valaha
a maga képére teremtett —

Kismarton, 1971

Szecesszió, spirituális művészet

III. rész

Írta REMSEY GYÖRGY

Pár napig ott lézengtem a tábori kórház körül, s ez idő alatt emberibb éjszakaiak lehettek volna, ha nem dübörögtek volna egész éjszakákon át annak a több nap óta tartó gigászi birkózásnak az álmat rabló szörnyű zajai, melyek az óriás tömegeket bevető ellenfél átkaroló mozdulatai ellen védekező keleti hadseregünk tartalékainak felvonuló nehéz útegei, lovas- és gyaloghadosztályai robajából és a sebesültszállító szekerek végtelen soraiban fetregő súlyos sebesültek jajaiból és nyögéseiből egy borzalmas dantei szimfóniába szövődtek össze.

— Vízet, vízet... — riadtam fel nyomasztó álmomból a legközelebbi reggelen, s elmosódó félöntudatomból lassan derengett valami olyan valóság, hogy egy felülről lenyúló kéz levette rólam ennek a káini irtózatnak egész tudatomat vas-pántként összeszorító nyomását, s szabaddá tett ebből a számomra hihetetlen és szörnyű vízióból. Eszmélesem első tudatos gesztusa az volt, hogy szereztem egy jókora vödört a legközelebbi parasztházból, s megmerítve az útszéli kútból, oda-mentem az áldozati bárányokat vivő végtelen szekérsor mellé, megállítottam a vonuló kocsisort és egy csorba bádogpohárból elkezdtem itatni a víz után sóvár-gó sebesülteket.

Mikor belenéztem az első embertestvér szemébe (mellén és combján a hevenyészett kötés egészen elszennyesedett már), s láttam ott a segélyért esdés és reménytelenség kietlen kifejezését, reám szakadt az egész emberi tragédia minden nyomorúsága. Jézus keresztjének árnya végigfeküdt az egész földgolyón, s az epével itatott Isten sebei ezeknek a véres áldozatoknak elkinzott testén felfakadoztak. Rettenetesen nyomorultnak éreztem magamat, úgy éreztem, hogy Atlasz vagyok, kinek nyomorult vállaira nehezedik az egész emberiség minden állatóságának nyomorúsága.

Miért?... Miért?

Híszen ezek a betört mellű, gerinclövéses, amputált lábú embertestvérek — magyarok, oroszok, osztrákok, lengyelek — ez előtt a felfokozott hekatomba előtt nem látták egymást soha, és most borzalmas sötétségű kényszer alatt egymás gyilkosaivá lettek.

Miért?... Miért?

Hová lett az emberi öntudat? Az övék, az enyéim, híszen mindnyájan Jézus nevével vagyunk megjelölve homlokunkon? S most mindnyájan gyilkosokká lettünk. Ők is, én is. Vízet... Vízet...

Amint megálltam egy-egy újabb szekér emberáldozat előtt, s belenéztem a réveteg és irgalom után esdő szemekbe, s kezem a reszkető ajkak felé emelte a csorba bádogpoharat, elkerülhetetlen volt, hogy meg ne érintsem a szennyes kötéseket. Mindenik kötés közepén tenyérnyi véres átütés s a szivárgó vértócsa közepén egy sötét lyuk, amelyből vékony csíkokban Jézus áradó véreinek folyamait egészen az én kezemig értek.

Óh, én ártatlan szenvedő testvéreim!

Ekkor, ott a Belzec-Kowel-i országúton vetült lelkem falára a nagy vízió, a jégbe és hóba dermedt kietlen emberi végzetűton keserves nyikorgással vonszoló óriási szekér, rajta magasan a végtelen, zord egekbe rajzolódva a szennyes gúnyákba burkolt ember-áldozatok véres kötéseikben, amint a kozmosz gloriolát rajzol e sorsukba öltözött, büntelen emberi teremtmények fölé.

Igy született víziószerűen azokban az órákban *Sebesültek* című nagy vászنام, melyet egy egész kollekción hasonló tárgyú alkotásommal együtt a háború elmúltával, 1921-ben a Nemzeti Szalon termeiben kiállított a KÉVE, s amelyet Budapest székesfőváros ugyanazon 4.000 aranykoronás jubileumi díjjal tüntetett ki, amivel 1909-ben Gulácsy Lajos *Álmok kertje* című alkotását jutalmazta. Ugyane kiállításon *Erdélyi menekültek* című nagy vászنامat a KÉVE Beretvás-díjjal díjazta.

Az a rettenetes tragédia, amelynek mélységeibe zuhant e földgolyó egész keresztény emberisége, ugyanezen a Belzec-Kowel-i úton, a háttérbe zuhogó szörnyű viaskodással, ezer és ezer sebesültjeivel, s kárhózatba tisztított lelkeivel egy másik drámai vízióban rajzolódott eléim. Ez a vízió egy lelkében, hitében, örvöngő meghasonlottsággal egymást fenevadként marcangoló embercsaládot ábrázolt, amely az istenítéletként feje fölött dülő világpusztulás közepett, bolond kimérákért, kép-

zelt igazságokért és örült gögökért a szó szoros értelmében elpusztítja egymásban és önmagában is a lét összes alapját és sivataggá teszi maga körül az egész életet.

Ez a rémvízió egy drámai misztérium formáját öltötte fel, s időlegesen felszabadult erőimmel az 1916-os évben egyszerre készült el a *.Sebesültekkel*. E misztérium *Az eszeveszettek*. Később, a Spirituális Művészek Szövetsége adta ki könyv-alakban, *Új magyar drámák* sorozat címmel (1932-ben) ez az első magyar spirituális dráma.

Az ellenfél óriási tömegekkel végrehajtott oldalazó hadmozdulata hadseregünk egész keleti szárnyát drámai gyorsasággal visszavonulásra kényszerítette. Orvos barátaim az utolsó két nap sebesültjeivel együtt egy sietve összeállított, már utolsó szerelvényre raktak fel engem is; s kétnapos, hosszú megállásokkal szaggatott utazás után hazámban voltam ismét. Különös gondviselés révén éppen a gödöllői kastély hadikórházzá átalakított részébe transzportált sebesültek csoportjába osztottak be. Betegségem nem volt olyan súlyos természetű, mint amilyenek künn a harctéren látszott, rövidesen családom körébe kerülhettem s erőm lassan visszatérték. Amint a rettenetek világából eszmélni kezdtem, kutató szemeim keresni kezdték társaimat, kiket a vész kitérősekor elhagyni kényszerültem.

Kőrösfői Aladár a temesvári püspöki palota freskóinak tervén dolgozott. Nagy Sándor ugyancsak a temesvári templom részére készülő nagyméretű freskó kartonjain munkálkodott. Moiret a háború kitérősekor Bécsbe tette át működési területét, Zoltán öcsémről az Isonzótól semmi híradás nem jött. Erdei katonaságra alkalmatlannak minősült, Gulácsy volt az egyetlen, akinek hollétééről és sorsáról nem tudtam megbízható értesülést kapni. Erdei említette, hogy comói utazásából visszaérkezve elnehezedett életkörülményei miatt letargikus állapotok lepték meg, kényserképzetekkel és búskomorsággal viaskodik s ideggyógyászokkal kezelteti magát.

Nehéz volt elhinnem erről a csupa fény és fejedelmi nyugalom-emberről ezeket az ijesztő híreket, s lábadozásom után erőre kapván első utam a Rigó utca 14 felé vitt, ahol Gulácsy édesanyjával együtt lakott.

Nehéz sejtések feküdtek rá szellememre. Most nem vittek szárnyak, mint egykor, a Szűz utcai ház sikátoros lépcsőin a fenséges d-moll toccáta égbecsavarodó hangörvényeinek hullámain valami feketeség borított el, ahogy a sötét lépcsőre tettem lábamat és ez a feketeség lépcsőről lépcsőre nehezebbé vált.

Végre ott álltam a sötétlő udvar saroklakása előtt, s alig mertem a jobbsó falon levő csengőt megnyomni. Hosszabb idő telt el, míg végül csoszogó lépések nesze hangzott, valaki megállt az ajtó mögött és kikémlt az előszoba tarkán szürke ablakán keresztül.

— Ki az? — szólt egy tompa hang.

— Én vagyok, Louigi...

Lassan kinyílt az ajtó.

Két kezemet nyújtottam feléje.

— Á — megfogta kezemet — Egy ember a holdból? Emlékszem rád. — Keserűen fanyar mosoly vonult végig a bizarr vonásokon. Ahogy ott állt az előszoba félhomályában, az arc, amely darabos rútságában is arkangyali szépségekkel volt teljes, míg az élet nyugalmas szépségeinek világában élt, most márványszerűen fehér volt, s mintha egy szürke fátyol vonult volna rajta végig. Furcsa, kutató pillantásokkal nézett rám, s szeme zilált és vérekes volt.

— Honnan jössz? A Nirvánából?

— Valahogy onnan — feleltem —, a csatatérről.

— Á... igen... itt is csatatér van... ellenség... mindenütt — szólt, s az oldalsó szobába vezetett, amely a padlótól a mennyezetig ragyogó remekeivel volt beagatva. Ő, mennyi fény áradt e falakról, szemben az éjszakai borulással, ami az egész embert beborította!

— Ül le — szólt, miközben nehézkesen ereszkedett le a bőrdíványra. Mögötte a tündéri velencei kép drágaköszzerűen csillogó színei: *A hidon bolondos, tarka nép-ség vonul keresztül*.

Egyszerre egészen magába süppedt, kezét az ölébe ejtette.

— Beszélj valamit, akármit. — Körülnézett. — Beszélhatsz, anyám a rokonoknál van, egyedül vagyunk.

— És te? — fordultam felé kérdező arccal. — Semmit se tudok rólad.

— Ah — szólt, s halkan sóhajtott —, én nem létezem, a világ üres. Te beszélj... én nem tudok... itt... itt... — finom, csontos, hosszú ujjaival végigsimított a homlokán.

— Istenem, Louigi, mi történt? — kérdeztem.

Kísérteties kacagás volt a válasz.

— Semmi... semmi... képzeld, nincs más válasziás számomra, vissza kell vonulnom... Naconxypánba. Ott akad még egy kis jó spelunka. Beszéltem már az illetékesekkel, a rendőrkapitánnyal, az egy barátságos filiszter, a polgármester... az gazember. Ő írta alá a behívókat, az összes behívót, én is kaptam egyet, ha-ha-ha... képzeld, Gulácsy Lajos önkéntes közlegény... puskát is kapok, szuronyt, üsd, vágd, előre... önkéntes úr... önkéntes gyilkos, ha-ha... ide hallgass, mikor átmentem a hídon... ott a bisztrónál... egy katoná settenkedett a hátam mögé... s a hátam mögött maradt, beleakaszzkodott az árnyékomba, mint egy tetű, a bőrömbe csimpaszkodott; ez már azért volt — érted? Bemenekültem az én öreg kisasszonyomhoz, tanácsot kértem. Azt mondta, nem lehet semmit tenni, tele van a város katonával. De hiszen én örült vagyok, mondtam, a bolond és a katoná... Mindenki kapott behívót, nem lehet semmit tenni. De igen — kiállítottam. Lehet. Beszéltem a rendőrkapitánnyal, ő mondta... lehet valamit csinálni... beszéljek a doktorokkal... igen, de én ezt nem tűröm tovább... holnap kiadom a parancsot... akasszák föl a polgármestert a legmagasabb toronygombra... Ő írta alá a behívókat... majd ellátjuk mi ökelmének a baját... hohó... majd.

Egyszerre elhallgatott, szemeiből kihunytak a fények, egészen magába sűpedt. Hosszú hallgatás következett. Aztán egyszerre ismét fölillant a fény szemeiben.

— Te tudsz most festeni? Valamit... csak egy pár groteszket... csak groteszketek...

Minden világos volt már előttem.

— Ó, nem — feleltem —, most beteg vagyok.

— Beteg... beteg... beteg... — vágott közbe. — Az egész emberiség beteg...

— Aztán ismét csend, aminek nem akart vége lenni. Valami végtelen kietlenség terült el köztünk.

— Csak Naconxypán... nincs más... Lasciate ogni speranza...

Ezek voltak utolsó szavai:

— Add át szerelmes üzenetemet bella ragazza Gizellának. — Most menj, talán még látjuk egymást.

Soha többé nem találkoztam vele. A földgolyón úrrá lett Káin megölte a föld egyik legnemesebb Ábelét. Gulácsy Lajos szelleme belépett a reménytelenség kapuján, és ez a kapu nem is nyílt meg előtte többé az élő halottak házában 1932-ben bekövetkezett haláláig.

Olomlássúsággal teltek a háború utolsó éveit. Felsőbb parancsra egészségem helyreállta után, mint hadifestőt a sajtóhadiszállás kötelekébe állítottak, ahol Mednyánszkyval, Vaszary Jánossal és Zádor Istvánnal együtt jártuk az északi front harctereit, a háború jeleneteiből anyagot gyűjtve a bécsi Heeresmuseum számára, s ilyen alkotásaim egyik darabját, a *Kárpáti őrszemet* 1919-ben a bécsi múzeum megvásárolta.

Ebben az évben összeomlottak a pokol lövészárkai, maguk mögött hagyva a testi és lelki összeomlások, fizikai és szellemi nyomorok sivatagát és elesettségét. A rákövetkező két év olyan anyagi légüres teret teremtett, amelyben a szétesett ország lehullott részeiből százezerszámra vonultak a menekülő családok a főváros felé, inséget és nyomort vonszolva maguk után. Ebben a zűrzavarban senki sem tudott törődni művészeink életével. Gulácsy titáni szellemi partnere, a kozmikus víziójú Csontváry Tivadar is eltávozott 1919-ben.

Alig egy évre rá, egy saját iniciatívájára elkezdett szobrászi alkotás, *A gránátvetők* mintázása közben — (a művet a mester halála után Váczszentlászló községe hősi emlékül megvásárolta a családtól) — az ordítóan hideg műteremben Kőrösfői Aladár halálosan átfázott és négyhónapi vergődés után a budakeszi szanatórium-ban tüdővészben és csonttuberkulózisban elhunyt.

Gulácsy, Kőrösfői, Csontváry. Szomorú ténye a magyar társadalom akkori életének, hogy ezeknek a kétségtelenül a nemzet legfelsőbb szellemi normáját jelző alkotóknak a társadalom legkrudélisebb közönye kísérletében, a szélsőséges emberi nyomor szegycmenteljes jelei között kellett elhagyniuk a magyar szellemiség küzdőtereit.

A nemzetünkre szakadt és teljes szellemi és anyagi csóddal végződött háború után a húszas évek elején rettenetes eszmei sivárság ülte meg az egész magyar képzőművészeti életet. Végigtekintve az akkori katalógusokon: a postimpreszionizmus végső, elenyésző hullámai és a meddő l'art pour l'art kísérletei ömlöttek

szét a tárlatok falain. Úgy tűnt fel, mintha a morális pusztaságba zuhant országban minden magasratörés és ambíció kiveszett volna a művészi akarásokból.

Öcsém is hazatért az isonzói pokolból, sajnos egy lappangó kört cipelve magában háborús örökségül, de mivel időlegesen erői valamennyire visszatértek, s mivel az Istentől fakadó teremtető élet volt lelkünk egyetlen világossága, néhány barátunkkal együtt elhatároztuk, hogy megalapítjuk a Spirituális Művészek Szövetségét, a Szűz utcai és gödöllői életközösségek erkölcsi alapjain. A gödöllői Sztelek Dénes, Náray Aurél és Alberth Ferenc voltak a kezdésnél a társaink. 1924 tavaszán fogtuk meg egymás kezét, a Nemzeti Szalon vállalta kiállításainkat, s az év októberében megnyílt első kiállításunk a Nemzeti Szalon összes termeiben. A katalógus előszavában pár mondatral jeleztük célkitűzéseinket: „A Spirituális művészek hite az, hogy a művészet célja sohasem lehet a formákkal való játék, hanem egyesegyedül az emberi lét mélységei és magasságainak megmutatása a formáltság eszközeivel. Irodalomnak, zenének, képzőművészetnek egyaránt igazi célja az, hogy az embert erkölcsi magasságokba emelje, s hid legyen ég és föld között.”

Megvallhatom, hogy mi, akik a csakhamar hozzánk csatlakozó kiválóbb fiatal festőkkel és szobrászokkal rövidesen egy harmincöt főből álló fórumot alkotunk és kétvétenként irányt mutató súlyos értékű kiállításokat rendeztünk a Nemzeti Szalon emeleti és földszinti termeiben, a fent vallott pár mondatnál sokkal szélesebb horizontokat akartunk nyitni az egész magyar szellemiség életében.

A Múzeum Kávéház különtermében hetenként tartott klub-estéinket meggyeztünk, hogy egyéni és közös erőfeszítéseinket a szellemi újjászületés felé terjesztjük ki. Érdeklődési területünk és akcióink kiterjedtek az egész szellemi és társadalmi életre. Fő vágyunk egy világnézeti folyóirat volt, ez azonban csak 1932-ben valósulhatott meg a FAKLYA címmel.

Hogy a magam alkotó munkásságáról is szóljak, a háború és mindaz, amit az elején és hadifestői szolgálatom alatt végigéltem, bennem művészi meghasonlottságba evolválódott. A bibliai fenséges vízióinak világába menekültem a szörnyű emlékek után. Úgy éreztem, hogy Istennél menedéket találok a földi hazugságok minden förtelmeiből. Sorban születtek meg nagy bibliai vázsnaim: *Saul megterése, Mózes a csipkebokorban, Izsák fölládozása, Ábrahámot meglátogatja az Úr*. Mivel a gödöllői település Kőrösfői elhunytával és a háború hatására Európa felé szétoszlott, barátaim segítségével műtermem mellett szőnyeg és gobelin műhelyt nyitottam, ahol egyre-másra szövédték nagyméretű gobelinjeim: a *Tristán és Izolda, Pelléas és Mélisande, Mátyás vadászata és a Seherezádé meséi* s egy budai villa számára készült színes üveglablakaim, melyek Wagner *Siegfriedjének*, a *Nürnbergi Mesterdalnokoknak* és a *Trisztán és Izoldának* illusztrációi voltak.

A Szövetségünk megalakulása serkentő hatással volt valamennyi művésztestvérünkre: kiállításaink, célkitűzéseink rendkívüli vonzóerőt gyakoroltak a fiatalabb nemzedék elmélyedőbb rétegeire. Harmadik kiállításunkon a reveláció erejével hatott a közelmúlt párizsi világkiállítással párhuzamosan külön pavilonban kiállító Krivátsy Miklós szobrász kollekciónak megjelenése. Az ő forradalmian új stílust teremtő monumentális művészete két évtizeddel előzte meg a Henry Moore világhírűvé vált művészetét. Sok reprodukció kíséretében nagy jellemzést közölt róla a párizsi művészeti sajtó akkor kiváló orgánuma, a *Revue Moderne*.

A spirituális művészek kiállításain bontakozott ki a Bazilidesz testvérek, Barna és Sándor modern stílusú művészete, Náray Aurél Fra Angelicóra emlékeztető s mégis modern Madonna-kultusza, Kövesházi Kalmár Elza finom plasztikája és Ungváry Lajos művészete, kinek Kossuth-szobra fővárosunk egyik legszebb monumentális alkotása. Egyik nagyszabású bemutatkozónkon már megjelent Domján József is, a virágok lelkét szinte extatikus finomságú fametszetekben kreáló alkotó, ki később külföldre távozott és művei a világ minden múzeumában megtalálhatók. Tagjaink sorában kollekciónkkal jelentek meg a Czene testvérek, Béla és János, és Béla hitvese, a zseniális Híkkády Erzsébet is.

A spiritualisták mélységesen hívő emberek voltak, művészetükkel szemben aláztatosak, és azt vallották, hogy igazi művészetet teremteni nem lehet, ha az alkotó nem akar lehatolni az élet legbensőbb lényegéig. Mert az alkotás hasonló a Teremtő gesztusához, és éppen azáltal válik grandiózussá, hogy az alkotó művész a benső látás útján meglátja a felszín (a vizuális külső) alatt dinamikusan rejtőző végtelen erőket. Így lesz a látványból látomás, a jelenségből jelentés, amit a néző a soha ki nem meríthető szépségben érez, és soha el nem felejt.

Ezzel a szellemiséggel mi minden kiállításunkon győztünk. Harmadik kiállításunk után a Szövetségünket a Kultuszminisztérium a Képzőművészeti Tanács tagjává választotta.

Örömünkre keserű örömcsofópkként vegyült, hogy öcsém, Remsey Zoltán a háború utolsó áldozataként harminckétéves korában harctéren szerzett betegsége következtében itthagyt bennünket (1925). *Gond* című művéről annak idején külön nagy írásban emlékezett meg a Münchener Neueste Nachrichten, *Rachel siratja gyermekeit* és *Az álmodó Persapán* című gobelinjeivel bekapcsolódott a gödöllői szőnyegtelep munkásságába. Gyönyörű, éterikusan átszellemült alkotása: *Imádkozzatok, míg mecsetek világot* több más művével együtt a Nemzeti Galéria birtokába került.

1932-ben végre megnyílt a lehetősége annak, hogy folyóiratot adjunk ki. Miu-tán megnyertük a kiváló katolikus költő, Horváth Béla, és a *Nyugat* egyik neves költője, Bányai Kornél közreműködését, 1932 év novemberében a Spirituális Művészek Kiadásában megjelent a FÁKLYA. Horváth Béla és Bányai Kornél végezték társszerkesztőként a lap szerkesztését, a felelős és főszerkesztői teendőket pedig én magam vállaltam.

A munkatársak névsora jelezheti a folyóirat irodalmi szintjét. Ott találjuk köztük Földessy Gyulát, Szabó Lőrincet, Tamási Áront, Baktay Ervipt, Sárközi Györgyöt, Katona Jenőt, Sinka Istvánt, Berda Józsefet, Zelk Zoltánt, Mollináry Gizellát, Strém Istvánt, s a nyugati nagy nevek közül Paul Claudelt, Chestertont és Fr. W. Foerstert.

1932—33-ban Európa és a magyar élet fölött szörnyű sötétségek, egy véresen kaotikus pszichózis sűrűsödő fellegei vonultak fel lassú és vést jelző nyomulással. Az elmúlt háború véres magvetése félelmetes dudvaerdővé kezdett terebélyesedni. A magyarság vezetői határtalan műveletlenségükben ahelyett, hogy észrevették és fölhasználták volna a XX. század embermillióinak legmelyebb rétegeit megmozdító szinte kozmikus mozgást, a szocializmus óriási jelentőségét, vakságukban és önzésükben petrifikálták a feudális osztálytagozódás társadalmát. Irodalmunk álképletekbe menekült, Európa nyugati és déli fele a korlátlan fegyverkezés, a titkolt és kiszabadulásra kész gyűlölet robbanó atmoszférájában forgolódott.

A FÁKLYA az egész kontinentális örülettel, s ugyanakkor a nemzet életében rejlő és gennyesedésbe induló összes sötétségekkel szembefordult. Vezető írásában követelte az osztálytársadalom leépítését, a nemzet minden tagjának egyenlőségét és a munkanélküliség teljes felszámolását. Külön rovatot nyitott *Béke* címmel, amelyben kiméletlenül, adatok közlésével leplezte le az európai fegyverkezés tempóját és a gyűlöletet szító mozgalmakat. Az egyetlen folyóirat volt, amely nemzeti szegénynek bélyegezte a magyar egyetemeken folyó zsidóüldözést.

Drámai játékszínünk megújhódása érdekében *Új magyar drámák* címmel Szövetségünk 1932—33-ban kiadta a háború már említett misztériumát, *az eszeveszeteket* és azt a drámai álomkölteményt, amelyet 1925-ben írtam, s amelyet később az Oklahomai egyetem irodalmi folyóirata, a *Books Abroad* 1952-ben Shelley műveivel hoz párhuzamba. E mű, *A boldogok szigete*, az emberi lét legnagyobb kérdéseit s az emberi boldogság kérdését állítja központjába.

A FÁKLYA irodalmi síkon először fordult testvéri kezekkel a jugoszláv, cseh-szlovák és román költők felé, s fordításaival Szergej Jeszenyin személyében az orosz líra felé.

Sajnos a gyűlölet vetése akkor már hazánkban is szárba szöklent. Egyik írásunk (*A Duna kérdés*) a törvényes üldözés keresztútjába került, és lapunk további kiadása lehetetlenné vált.

A spirituálisták alkotásainak javát már 1925 után válogatva több ízben kivitte a külföldi nagy művészmetropolisokban rendezett ún. „magyar reprezentatív” kiállításokra az állami rendezőbizottság. Így jutottak el alkotásaink Genfbe, Nürnbergbe, Stockholmbe, Memelbe és Oslóba, s e kiállítások révén ismertették művésztünket a londoni *The Studio* és a párizsi *Le Revue Moderne* (1929).

1934-től 1944-ig a Spirituális Művészek Szövetsége még négy kiállítást rendezett, köztük az 1939-ben a 15 éves jubiláris kiállítást.

A Spirituális Művészek Szövetsége 1944-ben egy általános rendelkezés következtében, mely az önálló és irányelvek szerinti csoportos működést egy egységes vezetés alatti működéssel kívánta helyettesíteni, több magyar művészeti egyesülettel együtt beszüntette működését.

(V é g e)

AZ EGYHÁZ A VILÁGBAN

„KERESZTÉNYEK A SZOCIALIZMUSÉRT”

Giulio Girardi referátuma a bolognai összejövetelen

A Bolognában megjelenő *Il Regno* számol be (két októberi számában) arról az összejövetelről, amely 1973. szeptember 21–23-ig zajlott le Bolognában, mintegy kétezer résztvevő jelenlétében. „Keresztények a szocializmusért”, ez volt az összejövetel jelszava és tartalma is, és bizonyos tekintetben folytatása volt annak az egy évvel korábbi konvenciónak, amely ugyanennek a programnak jegyében Santiago de Chilében került megrendezésre 1972 őszén. A bolognai összejövetel résztvevői a legkülönbözőbb társadalmi szervezeteket, politikai mozgalmakat képviselték, de lényeges összekötő kapcsot jelentett közöttük az a kettős „választás” (ezt jelenti szó szerint a *scelta* szó, amiben értelemszerűen egy kicsit a döntés is benne van), hogy egyszerre kötelezték el magukat a kereszténység és a szocializmus mellett.

Az összejövetel egyetlen, programadó referátumát *Giulio Girardi*, a neves szalézianus társadalomtudós tartotta, aki már a chilei összejövetelen is kiemelkedő szerepet játszott. Az alábbiakban ezt a referátumot ismertetjük bő kivonatban, majd idézünk néhány érdekesebb megállapítást az összejövetel záródokumentumából.

Giulio Girardi azzal kezdte előadását, hogy mindenekelőtt a megrendült együttérzésnek akar kifejezést adni a chilei elvbarátok iránt, akik „ezekben a pillanatokban” (a referátum tíz nappal a chilei puccs után hangzott el) a fasiszta barbarizmus áldozatai lettek. Felolvasta azt a levelet, amelyet néhány nappal korábban Gonzalo Arroyo jezsuita pátertól, a chilei „Keresztények a szocializmusért” mozgalom titkárától kapott és amelyben az, még a puccs előtt, a legnagyobb örömet fejezi ki, hogy a chilei kezdeményezés már Európában is meghozta gyümölcsét. „Mint sejtethed, boldogan veszek majd részt a bolognai értekezleten” — írja szó szerint Arroyo páter, szándékának megvalósítására azonban már nem került sor. Mint „marxista szimpatizánst”, őt is letartóztatták, és október végén azzal a harminc „baloldali beállítottságú” pappal együtt távozott külföldre, akiknek kiengedését a nuncius eszközölte ki a junta vezetőségénél.

Giulio Girardi előadásának bevezető részében megelégedéssel állapította meg, hogy „azoknak a keresztényeknek, akik mint keresztények kötelezték el magukat a szocializmus építése mellett, jelenléte a világ minden részében annak a jele, hogy egyaránt bíznak a világnak és a kereszténységnek is jövőjében; és jele annak a bizonyosságnak is, hogy a kereszténység nemcsak a haldokló világhoz tartozik, hanem ahhoz a világhoz is, amely születőben van”. Amikor a keresztény ember a szocializmus mellett kötelezi el magát, ez a döntése kétségekívül ellentmondásokkal terhes. Ellentmondásokkal terhes annak ellenére, hogy a keresztény világon belül is sok minden megváltozott. A *Populorum progressio* az abszolutizált liberalizmus szigorú bírálatát tartalmazza. Az *Octogesima adveniens*, ha sok fenntartással is, de elismeri a keresztényeknek azt a jogát, hogy a szocializmust válasszák. A katolikus küldöttségek legutóbbi találkozója az ortodox vallás képviselőivel Zagorszkban, valódi evangéliumi értékek felismeréséhez vezettek a szocializmust építő népek törekvéseiben. Franciaország, Peru vagy Északkelet-Brazília püspökei élénk rokonszenvvel beszélnek a szocializmusról és a világ minden részében sok diák- és munkásmozgalom tett hitet a szocializmus mellett. Bármennyire jelentősek is azonban, mindezek csak marginális jelenségek azzal az egyházban uralkodó ma még általános mentalitással szemben, amelyet változatlanul az ún. „konstantini korszak” határoz meg. Ez utóbbiról szólva a neves francia teológus *Chenut* idézte Girardi, aki *L’Evangile dans le temps* (Az evangélium az időben) című művében írja:

„Amikor a konstantini korszakról beszélünk, ezen nem valamilyen meghatározott történelmi periódust értünk, mint amikor például a Capeting dinasztiáról vagy a Bourbonok monarchiájáról szólunk; olyan időszak ez, amelyben a konstantini

törvények kezdeti befolyásának eredményeképpen kifejlődött, majd századokra rögzítődött az intézményes és strukturális gondolkodás egész komplexuma, ami azután nemcsak az egyház magatartásában, hanem egész leikiségében uralkodóvá lett, mégpedig nemcsak ténylegesen, hanem eszményként is. Századokon át vonszoltuk magunkkal az egyháznak ezt a mítoszát jóval túl a tényleges konstantini korszakon, és túl a római birodalmon”.

Girardi szerint azért volt döntő ez az esemény az egyház történetében, mert a konstantini edictum valójában nemcsak azt eredményezte, hogy az állam elismerte az egyházat, hanem ugyanakkor az egyház is törvényesítette a fennálló rendszert, tehát, ha hallgatólagosan is, de elismerte az erősebbek jogát, elfogadta azt, hogy a társadalom szegényekre és gazdagokra, uralkodókra és elnyomottakra oszlik, és szankcionálta az elnyomást és a kizsákmányolást. Ennek következménye volt, hogy magát a bibliát is most már úgy olvasták, hogy az nem az uralkodó rendszer megkérdőjelezése, hanem inkább annak törvényesítése. A hatalmon lévő egyház olvasta a szentírást a hatalom szempontjából. Az kétségtelen, hogy a kereszténység óriási civilizációs feladatot oldott meg, és a századok során igyekezett is a rendszert humanizálni, de kérdésessé sosem tette. Márpedig ennek a konstantini helyzetnek az egyház részéről történt elfogadása, ha hallgatólagosan is, de ténylegesen osztály-döntés volt, az uralkodó osztály választása. Nem véletlen, hogy az ily módon hatalomra jutott kereszténység vésszen hasonlítani kezdett arra a vallásra, amely ellen Krisztus harcolt, és amely Őt végül is keresztre feszítette. Ugyanazokat a represszív módszereket kezdte alkalmazni a más vallásokkal és a keresztény valláson belüli ún. deviációkkal szemben, mint amelyeknek Krisztus volt áldozata.

Persze fel lehetne tenni a kérdést, megengedhető-e az, hogy egy, a régi korokban meghozott döntést a mai kor kategóriáinak alkalmazásával ítélünk meg? Végül is milyen alapon várhatnánk el az ókori vagy a középkori embertől, még ha buzgó keresztény volt is, hogy globálisan utasítson el egy rendszert, egy mai, modern követelés szellemében? Az igazság viszont az, hogy jelenleg is csak egy kisebbség ítéli meg úgy a helyzetet, mint mi, míg a nagy többség vállalja. Itt tehát nem kronológiai, hanem politikai kérdésszóról van szó, nem az időszerűség problémájáról, hanem az osztályszempontokról. Érthető és tökéletesen megmagyarázható, hogy a kereszténység a domináló kultúra kategóriáit tette magáévá. Azt azonban, hogy ez elkerülhetetlen volt, hogy a kereszténység ne lett volna már akkor is képes egy más alternatíva kifejezésére, ez végzetes félreismerése lenne az evangélium megújító erejének.

Az a politikai döntés, amelynek eredményeképpen az egyházban a konzervatív osztályszemlélet uralkodó lett, elválaszthatatlan egy antropológiai döntéstől. Azt az embertípust, aki mellett ez az antropológiai döntés történt, Girardi az *uomo d'ordine*-nek a „rend emberének” nevezi, leírásából azonban az óvatos, önálló gondolkodásra képtelen, minden áron biztonságra törekvő és a hatalmasokkal szemben meghunyászkodó kispolgárra ismerünk. Ennek az embernek alapvető magatartása a törvény iránti engedelmség és elutasít minden olyan törekvést, ami összeütközésbe hozná vele, beleértve a szabadságra irányuló törekvéseket is. Ez az ember az „erős”, „diktatorikus” rendszereket részesíti előnyben, míg gyanakodva nézi a széles néptömegeket, amelyeket az ő szemében a kulturális és erkölcsi elmaradottság jellemez, tehát szerinte képtelenek a dolgok megítélésére. Ezért irtózik a forradalomnak még a gondolatától is, mert az szerinte nem más, mint valamilyen intellektuális zagyvasság tükröződése és az erkölcsök lezülése. Azonkívül retteg is minden olyan változástól, amely a biztonságát veszélyezteti. Tekintélytisztellete szorosan összefügg konzervatívizmussal, amellyel a fennálló rendet és saját csoportjának azonosságát minden áron védelmezi. És itt válik voltaképpen egocentrikussá.

Az egyházban uralkodóvá lett osztályszemléletnek volt egy teológiai alapja és vonatkozása is, nevezetesen, eltúlozva hangsúlyozta a lelki, szellemi javak primátusát az „időleges” anyagi javakkal szemben, ami ebben a polarizált formában mindenképpen félreértése az evangéliumnak. Persze tudnunk kell, hogy valahányszor a keresztény tanítás valamilyen ideigvaló problémában, legyen az erkölcsi, politikai, gazdasági vagy pedagógiai természetű, megnyilatkozik, nem valamilyen speciális megoldást javasol, hanem csak azt, ami az adott történelmi pillanatban a leginkább összhangban állónak látszik az evangéliumi inspirációval.

A szentírásolvasás sohasem valami „tisztá”, elvont dolog, hanem mindig magába foglal valamifajta interpretációt, vagyis nem teljesen független az olvasó antropológiai vagy politikai elkötelezettségétől. Így történt, hogy a domináns kultúra fényénél olvasva, az evangélium egy olyan társadalmi tanítást sugallt, amely nagymértékben a kialakult rend szakralizációja volt. Ebből következik az is, hogy azok a bizonyos szellemi, lelki javak, amelyeknek primátusát állítani szokták, és amelyeknek fényénél az ideigvaló dolgokat meg kellene ítélni, nem autonóm értékek, mint azt tévesen hiszik, hanem maguk is függenek az időleges, tehát antropológiai és politikai elkötelezettségektől. Így azután Isten primátusának a védelme objektíven és tudat alatt gyakran az uralkodó osztály védelme volt. Az az Isten, aki az Írás szavai szerint letaszítja a hatalmasokat a trónról és fölmagasztalja az alázatosakat, gyakran került abba a szerepbe, hogy a hatalmasok trónját biztosítsa, és igazolja az alázatosok fölládozását. Azt, aki azért jött, hogy a szegényeknek elhozza felszabadulásuk üzenetét, gyakran használták arra, hogy rávegyék ezeket a szegényeket: mondjanak le a fölszabadulásukról.

Girardi szerint az itt felsorolt néhány szempont is elegendő ahhoz, hogy ki-mutassa, milyen ellentmondásos helyzetbe kerül, lelkiismeretileg is, a forradalmi érzelmű keresztény. Ez az ellentmondás feloldható úgy, hogy valaki elhagyja az egyházat, mint ahogy az nagyon sokszor történt és történik is, sokakkal, akik, amikor választaniuk kellett a kereszténység és a szocialista forradalom között, a szocialista forradalmat választották. Napról napra növekszik azonban szerencsére a világon mindenütt, azoknak a keresztényeknek a száma, akik elutasítják ezt az alternatívát és inkább úgy érzik, állítaniuk kell a szocializmus mellett döntés jogosságát a keresztény világban, és a kereszténység melletti döntés jogosságát a szocialista világban.

Azokat a híveket, akik elutasítják a kapitalista világban ma uralkodó társadalmi modellt, rendszerint kontesztálóknak, kritizálóknak, elhajló keresztényeknek nevezik. Úgy hiszem — mondja Girardi —, itt az ideje, hogy elutasítsuk ezeket a lényegében negatív jellemzéseket és az új keresztény jelenlét alapvetően pozitív jellegét hangsúlyozzuk. Ez a jelenlét ugyanis ugyanolyan mértékben jelent új antropológiai, mint új politikai és teológiai választást, döntést.

Krisztus életében és igehirdetésében döntő szerepet játszott az az alapvető konfliktus, amelynek következtében összeütközésbe került a „törvény embereivel”, akiknek vallássága a rítusok elvégzésében és bizonyos szabályok megtartásában merült ki és ugyanakkor az ember emberek fölötti hatalmának eszköze lett. Az a vallás ugyanis, amely a törvénynek szolgáltatja ki az embert, valójában mindig az embernek szolgáltatja ki az embert. Krisztus, aki jó és megértő volt a szamaritanus, a házasságtörő asszony és mindenfajta bűnös iránt, környékletenné és éles szavúvá válik az erények professzionistáival szemben. Az az érzése az embernek, hogy azt a Jézust, aki azért jött, hogy eltörölje a bűnököt a föld színéről, semmiféle bűn nem zavarta olyan mélységesen, mint az írástudók és a fari-zeusok erényei. És Jézus halálát nem is az emberek bűnei okozták, hanem a val-lási hatóságok, a törvény és az ortodoxia képviselői küldték a keresztre, mert prédikációja túl nagy hatással volt a tömegekre. Krisztus halála a törvény átmeneti győ-zelmét jelentette. Föltámadása viszont a szabadság és a szeretet győzelmét hirdeti, ezeknek jelképe lett. Ez a szabadság és ez a szeretet áll a központi helyen azoknak a keresztényeknek gondolkodásában, akik az új antropológiai elkötelezett-séget vállalták. Krisztust és ellenfeleit nemcsak két különböző vallási koncepció választja el, hanem az emberre vonatkozó két különböző elképzelés is. Jézus a „törvény és rend emberével” a szabadság és szeretet emberét állítja szembe. Amíg a „rend embere” számára a szabadság alá van vetve a törvénynek, addig a sza-bad ember számára a szabadság egyetlen normája maga a szabadság, de egy olyan szabadság természetesen, amelyet lényegileg határoz meg a többiek szabad-sága, a kollektív szabadság. Egy olyan szabadság tehát, amelyet csak közösen lehet átélni, egy olyan szabadság, amely csak a szeretetben valósulhat meg.

Az új antropológiához tartozik végül annak felismerése is, hogy a felsza-badulásért folyó harcnak nemcsak a fennálló társadalmi rend ellen kell irányul-nia, hanem az emberek tudatának berögződései ellen is, amelyekkel belenyugodtak a szolgaságba. Az elnyomás és kizsákmányolás nem lenne lehetséges, ha nem szá-míthatna az ember tudat alatti belenyugvásába. A felszabadulást különlegesen ne-hézzé teszi, hogy az emberek gyakran jól érzik magukat a rabszolgaságban. Ami-kor Mózes népét az ígéret földjére vezette, nemcsak a sivatagi átkelés nehézségei-

vel kellett megküzdenie, hanem az egyiptomi rabság biztos nyugalma való visszavágyódással is.

Az új politikai döntésre akkor kerül sor, amikor a keresztény szeretet felismeri a világon a nyomorúság, a szegénység, az igazságtalanság és az elnyomás nagy elterjedtségét. És lelkiismeretében akkor következik be a minőségi ugrás, amikor felismeri, hogy a nyomorúság és az igazságtalanság nem valamilyen különleges vagy esetleges valóság, hanem egyértelműen a kapitalista rendszer szerkezeti törvényeiben gyökerezik. S a keresztény ember akkor megérti, hogy a keresztény szeretet nem egyeztethető össze a kapitalista rendszerhez való csatlakozással.

Az új keresztény döntésnek van egy teológiai vetülete is. Ez az új teológiai felismerés legegyszerűbben úgy jellemezhető, hogy visszajára fordítása az eddig vallott értéksorrendnek, amennyiben a temporálisnak, az ún. „ideigvalónak” primátusát hirdeti a szellemi, spirituális javak felett. Abból a felismerésből ered ez, hogy Krisztus tanításának ebben a világban és az emberek között kell megvalósulnia. Krisztus az üdvösség föltételévé tette az emberek materiális igényeiről való gondoskodást, és biztosak lehetünk benne, hogy mindaz, ami egy vallásos tanításban esetleg ellene mond az emberi főlzabadosulás igényeinek, nem jöhet Istentől. Ez a felismerés megfelelőképpen csökkenti annak a sokat vitatott kérdésnek a jelentőségét, mik is azok a különleges speciális keresztény értékek a világban és a társadalomban. Kétségkívül vannak lényeges keresztény értékek, mint amilyen a szeretet és a felszabadosulás gondolata, ezeket azonban ma már nyugodtan tekinthetjük nem speciálisan keresztény, hanem általános emberi értékeknek. Szükséges, hogy ezt mélyen átgondoljuk, mert ez teszi lehetővé, hogy a keresztény ne valamilyen különleges idegenként, hanem a főlzabadosulásra törekvő világba beállva és azzal azonosulva éljen az emberek között.

Mondandóját összefoglalva, Giulio Girardi kijelentette: világosan meg kell mondani, hogy ennek az összejevetelnek nem célja sem az, hogy egy új pártot alapítson, sem az, hogy új egyházat. A szocializmust választó keresztények a legkülönbözőbb keretekben vagy szervezetekben képviselhetik felfogásukat és nézeteiket, amelyek a gyakorlati kérdésekben különbözők is lehetnek, nagy távlatban és lényegileg azonban arra irányulnak, hogy egy olyan társadalom valósuljon meg, amelyben végre minden ember számára lehetővé válik, hogy ember legyen és amelyben a keresztény üzenet végre a maga teljességében megvalósíthatóvá lesz.

Giulio Girardi referátumát követően kétnapos vitát folytattak az összejevetel résztvevői, majd egy négy pontból álló zárónyilatkozatot fogadtak el, amelyben a többek között megállapítják, hogy a szocializmust vállaló keresztényeknek ez a döntése a valóság tudományos elemzésén alapul, valamint a közösség vállalásán azokkal, akik vallási, világnézeti különbség nélkül együtt harcolnak egy osztály nélküli társadalomért. A magukat a szocializmus mellett elkötelező keresztények ezt a politikai döntést semmiképp sem kívánják vallási érvekkel igazolni. Nem áll szándékukban, hogy a kereszténységet, amelyet oly sokszor használtak fel a fennálló elnyomó rendszer igazolására, most a forradalom igazolására használják fel. Nem kívánnak semmiféle különleges társadalmi programot, „keresztény társadalmi tanítást” képviselni. Amikor hangoztatják a politikai döntések mindenkor laikus voltát, azt sem akarják állítani, hogy a hit és a politika egymástól idegen szférák. A forradalmi elkötelezettség, amely a társadalom globális átalakítására törekszik, nem kerülheti el a konfrontációt a vallás nyelvével, amelyet a maga szempontjai szerint és a maga eszközeivel elemez, figyelembe véve a vallásos magatartásoknak is gyakran félre nem ismerhető osztályjellegét. Ugyanakkor a feltámadott Krisztusba vetett hitünk — állapítja meg a zárónyilatkozat —, nem elégedhet meg azzal, hogy csak kultuszkapcsolatban legyünk Istennel és személytelen kapcsolatban a főbbi emberrel: ennek a hitnek történelmi erővé kell lennie, amely mindenütt tevékeny, ahol az emberek sorsáról van szó.

DOROMBY KÁROLY

A tudás mindig fél a kételyektől, a hit soha. Ezért erősebb a hit a tudásnál.

R. Tagore

Aki semmiben sem tud hinni, annak nem szabad élnie.

Gorkij

Élet és Evangélium

URAK ÉS SZOLGÁK

„Tudjátok, hogy azok, akiket a világ urainak tartanak, zsarnokoskodnak a népeken, a hatalmasok pedig önkényüket éreztetik velük. Köztetek azonban nem így van; hanem ha valaki nagy akar lenni köztetek, annak a szolgátokká kell lennie, ha valaki első akar lenni köztetek, annak rabszolgáttá kell lennie.”

Ezek a sokszor idézett evangéliumi mondatok épp abszurditásukban félreismerhetetlenül Jézusra vallanak, de ugyanakkor a messziről érkező gyanakvását, sőt gúnyos elutasítást is kiváltják. Mert miféle közösség is volna az, kérdezheti akárki, amelyik ezt az alapelvet komolyan veszi? Ahhoz, hogy az emberiség haladjon, hogy benne egy-egy közösség boldoguljon, egészséges szelekcióra van szükség. Arra, hogy a tehetséges, vezetésre teremt emberek élre törjenek, és valóban kezükbe vegyék a többiek sorsának irányítását. Ha egy csoportban ezek az emberek — akár kénytelenségből, akár valamiféle alázatosságtól vezetve — szolgál-szerepre jutnak, s helyettük a hitványok kezébe kerül a vezetés, akkor az a csoport önmagát itéli halálra. Hamarosan le is szorul az élet országútjáról, helyébe olyan közösségek lépnek, amelyek életrevalóságukat épp azzal bizonyítják, hogy alkalmazzák minden keneteskedés nélkül a „megfelelő embert a megfelelő helyre” elvet.

Szerencsése az egyháznak és a keresztény társadalmi egységeknek, — folytathatná némi iróniával egy másik dialógus-partner —, hogy ezt a jézusi mondást sohasem vette igazán komolyan. Ha egy közösség élni akar, márpedig az egyház és a kereszténység élni, sőt hódítani akart, nem vállalhat életet gátló etikai normákat; s ha nyíltan elvetni restelli, hát hazugságokba ágyazza, s csak névleg tartja fenn őket. A keresztények éppúgy törekedtek hatalomra, mint más életre teremt közösségek tagjai, csak szolgálatnak nevezték el a méltóságot: servus servorum Dei-nek a pápát, „minister”-eknek az állami élet irányítóit.

A földidézett vádak elevenbe találnak, de mégsem mondhatunk le arról, hogy Jézus szavában közösségi életünk alapvető stílustörvényének megfogalmazását lássuk. Zavarunkból az segít ki, ha meggondoljuk, hogy ezek az „abszurd” mondatok nem valami absztrakt térből hang-

zanak felénk, hanem épp Jézus szájából. Kommentárul tehát az ő életét, egyéniségét s az apostoloknak meg az apostoli egyháznak életét kell melléjük helyeznünk. Maga az evangéliumi szöveg is fölhívja erre a figyelmünket; az idézett mondatok tudniillik így folytatódnak: „Az Emberfia sem azért jött, hogy neki szolgáljanak, hanem, hogy ő szolgáljon, és váltságul adja oda életét sokakért.”

Hogyan szolgált Jézus? Az utolsó vacsorán megmosta tanítványai lábát: „Példát adtam nektek, amint én tettem veletek, ti is úgy tegyetek!” Ez a lábmossás nem valami esetleges gesztus volt számára. Valamit föltárt a lelkületéből, ami végig jelen volt tettei és szavai mögött. De egész életét mégsem azzal töltötte, hogy mások körül apró-cseprő szolgálatokat végezzen. Tudott és akart mesterként és úrként föllépni.

A szolgálatra kötelező jézusi példát és parancsot az apostolok sem értelmezték úgy, mintha emberi értékeiknek elrejtésére vagy megtagadására kötelezte volna őket. Szolgálatnak fogták föl küldetésüket, de (modern szóval élve) valóban „a hívek vezető szolgálatának”. Hogy ez csak játék a szavakkal? Ki állítaná ezt nyugodt lelkiismerettel, mondjuk, Szent Pál élete előtt, aki oly egyértelműen visszhangozza az evangéliumi törvényt: „Amikor mindenkitől független voltam, mindenkinek rabszolgájává tettem magam.”

Jézus nem töri össze tanítványainak becsvágyát; inkább a nagypéntek és a húsvét titkának megtisztuló fényébe emeli. Szent Pál pedig épp becsvágyat akar ébreszteni a Krisztus népéhez tartozókban. Hisz mindenkinek hivatása van arra, hogy valamiben első legyen. Ez biztosít neki saját helyzetet, hivatást a közösségben, ez az ő szolgálata, amivel a többieknek és Istennek is elsősorban tartozik. S a vezetés nem arra való, hogy a tagok önmozgását pótolja vagy lehetetlenné tegye. hanem hogy összefogja.

Utópia? Ezzel a programmal lépett a világba Jézus, s ezt kéri számon minden keresztény közösségtől — a keresztény családtól az egyházközséig vagy a világegyházig. Hogy ez a program bonyolult, kijátszható, folytonosan résenlétet kíván? De hiszen Jézus sose mondta könnyűnek azt, amire meghívott. S ha egy program megragadása, megvalósítása oly nagyon könnyű volna, talán már meg sem érné, hogy az életünket tegyük rá.

TÓTFALUSY ISTVÁN

A VIGILIA GALÉRIÁJA

TILL ARAN

Till Aran autodidakta szobrászművész 1909-ben született Hódmezővásárhelyen. Édesapja — aki fényképész-mester volt — jó barátságot tartott a 20-as években Vásárhelyen működő festőkkel és szobrászokkal: Tornyai Jánossal, Rudnayval, Endre Bélával, Pásztor Jánossal, Medgyessy Ferencsel.

Till Aran már gyermekkorában vonzalmat érzett a képzőművészet iránt, de családi körülményei sokáig nem engedték meg, hogy a művészetnek éljen. Szobrászi tevékenysége 1955-ben kezdődött el. Első műve nővérenek portréja volt; 1956-ban készült el „Keresztrefeszítés”-e, majd néhány hónap múlva „A jerikói vak”.

A nyilvánosság előtt először 1969-ben szerepelt, a „Magyar Egyházi Kultúra” című római kiállításon. (E tárlaton a művész Szántó Piroska és Kákonyi Asztrik festőművészek, Kopp Judit szobrász, Kondor Béla grafikus, Kovács Margit kerámikus, Bartha Lajos ötvös s más neves képző- és iparművészeink társaságában vett részt.) A kiállítás bezárulta után a II. vatikáni zsinaton résztvevő magyar főpapok ajándékként átnyújtották VI. Pál pápának Till Aran „Crucifixus” című kompozícióját, amelynek újszerűsége, érzelmi telítettsége — a szemtanúk szerint — a Szentatyára mély hatást gyakorolt.

1971 tavaszán került sor Till Aran első önálló kiállítására a budavári Mátyás-templomban; a tárlatot — amelynek Prantner József államtitkár, az Állami Egyházügyi Hivatal akkori elnöke volt a védnöke — az Országos Egyházművészeti és Műemléki Tanács rendezte s dr. Cserháti József pécsi püspök, a Tanács elnöke nyitotta meg.

A kiállítás darabjait („Passió”, „Felajánlás”, „Meditáció”, „IX. Szimfónia”, „Magyarok Nagyasszonya”, „Bernadette” stb.) mind a közönség, mind a sajtó (Magyar Nemzet, Magyar Hírlap, Katolikus Szó, Új Ember, Vigilia) nagy elismeréssel fogadta. Dominek György a Katolikus Szó-ban „népi ihletésű, egyszerű vonalvezetésű, erőteljes művek”-ként jellemezte Till Aran szobrait; az Új Ember cikkírója szerint a művész munkái „csaknem kivétel nélkül az

evangélium szellemét tükrözik, de távol vannak minden megszokott kegyesegtől”. Bojár Iván, a Magyar Hírlap művészeti rovatvezetője — a lap 1971. április 17-i számában — így méltatta Till Aran alkotásait: „Alakjai súlyosak, tömörszerűek; a vallási jelképrendszer ötvöződik bennük Hódmezővásárhely paraszti valóságérzésével. Ezek a szobrok csalódást okozhatnak azoknak, akik megszokták a kegytárgyüzletek, a múlt századi polgári ízlés szerint feldíszített templomok édeskés szobrait... Till Aran naiv szemléletű, tiszta, etikus művész; emberi magatartásában és műveiben egyaránt az embernek az életbe vetett hitét tiszteljük.”

A budavári tárlat vendégkönyve több ezer látogató nevét tartalmazza, s több száz véleményt... „Rutin, tudás, technika semmit sem érnek önmagukban; ez az igazi művészet” — olvassuk az egyik bejegyzést. — Beresztóczy Miklós dr. c. prépost, az Országgyűlés elnöke: „A művészi alkotáshoz nem elég a jó szem és az ügyes kéz... A fő — a szemet-lelket irányító lélek. Ezt a lelket éreztem meg a kiállításon. Köszönöm.” — Prantner József államtitkár: „Till Aran alkotásai meghatározó egyszerűséggel fejezik ki az ember örömet, bánatát és törekvését a jóra.” — Egy református presbiter: „Mai hitet sugárzó mai művek ezek a szuggesztív erejű, a lényegre adó, megrázó és felemelő szobrok.”

A művész a közelmúltban fejezte be stáció-sorozatát, amelynek az a különlegessége, hogy — eltérően a korábbi keresztút-ábrázolásoktól — mind a tizennégy mű csupán Krisztus alakját jeleníti meg; a ciklus talán lelkifejezőbb darabjai a „Krisztus megtörli arcát” és a „Krisztus összerogy”.

*

Hódmezővásárhelyi otthonában beszélgetünk Till Arannal; szűkszavúan fejezi ki magát, kerüli a nagy szavakat: „Egy kritikus — Mátyás-templomi kiállításomról beszámolva — azt írta rólam, hogy expresszionista vagyok és munkáim Barlach szobraival rokonok. Lehet, hogy így van, azonban Barlach szobrait csak a cikk megjelenése után láttam egy művészeti könyvben, amelyet azért kértem kölcsön, hogy megtudjam, kivel vetett össze a cikkíró...”

Szobraimhoz rajzvázlatot nem készítek. Munkáimat agyagból gyúrom, azután gipszbe öntöm, s ha anyagi lehetőségeim engedik, akkor jön a fémbeöntés...
DÉVÉNYI IVÁN

A szolgáló

**TILL ARAN
MUNKÁI**

Beethoven: IX. szimfónia

Meditáció

AZ IGÉZET ÉS VALÓSÁG KÖLTŐJE

Toldalagi Pál lírája

Toldalagi Pál hatvanéves. Neve és költészete szinte összeforr a Vigilia évtizedeivel, munkásságának java e hasábokon jelent meg és vált egy szűkebb, lírát kedvelő nemzedék költőjévé, olvasmányává. Első kötete, a *Hajnali versenyfutás* közel negyven esztendeje, 1936-ban jelent meg; 1971-ben a *Magvető Kiadó Igézet és valóság* címmel válogatott kötetet adott ki, amely a költő legértékesebb verseit gyűjtötte csokorba. (Legutóbbi kötete, *A visszahívott tenger* 1973-ban jelent meg a Szépirodalmi Könyvkiadónál.)

Toldalagi esetében nem vezet eredményre a költői korszakok időrendi áttekintése és elemzése, a fejlődés szemmel látható jelei nála nem mutatkoznak meg olyan egyértelműen, mint a legtöbb költőnél. Első versei a felkészült és érett költő fegyverzetében mutatják meg — s amit még döntőbbnek érzünk, az első korszakban már kialakul a mindvégig jelenlévő lírai polifónia: az „igen” és a „nem” — az élet, az emberi hivatás, a szépség dicsérete s élvezete — és mindennek a tagadása, a legmélyebbről fakadó pesszimizmus és lemondás, a lét értelmetlenségének kettős érzete. Ez a kettősség valamennyi költői korszakán végigvonul, a duzzadó életöröm hangjára mintegy ellenpontként szólal meg az emberi reménytelenség kétségbeesett szólama is.

Néhány korai verse Kosztolányival mutat belső rokonságot életérzésben, hangvételben és színkeverésben egyaránt; a *Daloltak vén harangjaink*, de különösen az *Anyám nővére volt* — minden erőltetett belemagyarázás nélkül — mintha a *Szegény kisgyermek panaszai*ból lépett volna elő, s mindez nem utánzásra, hanem közös lírai rezonanciára utal.

*Arcképe itt az asztalon:
mosódott rajzú, régi kép.
S míg emléket ragasztgatom,
a vén keretből ő kilép*

*nehéz selyemben s úgy suhog
a földig erő, dús ruha,
mint síron a vad ciprusok,
síron, mely esőtől puha.*

(Anyám nővére volt)

Ez a múltba forduló nosztalgia nemcsak „témája” a fiatal Toldalaginak, hanem alkatából fakadó sajátossága is. Amíg más költők levetik magukról a fiatalkor múlásával, ő egyre inkább betakarozik vele és sohasem tagadja meg, mint költészetének érzelmi és hangulati vejejáróját. Különösen a gyermekkor hívása erős költészetében: a visszapillantó költő „lábujjhegyen várja gyermekkora nászárnyát”, másutt egy „delejszerű lusta emlék” révén röppen vissza az anyyra áhított múltba; — vagy egy illat s egy tűnő mozdulat idézi fel számára a hajdani sejtelmes órákat és pillanatokat. Félig-meddig elfelejtett házak, verandák és kertek sziluettjei jelennek meg rejtelmekkel, hangokat, fényt és árnyat megőrizve és életre keltve. Ma már talán magyarázatra szorul, de valamikor ez a költői attitűd jelentette a kívülálló számára a költőt és a költészetet: ez a krúdys bolyongás a múlt árnyakkal-sejtelmekkel borított világában, egy nem anyyra értelemmel, mint inkább ösztönökkel felfogott, szinte a bőrön keresztül érzékelt fogékonyság és ritka képesség. Toldalagi ennek a költői típusnak jóformán egyedülálló képviselője költészetünkben.

És hogy mennyire nem egyszínű ez a líra, azt a nosztalgikus verseket követő érzékletes, étellel telített, mondhatnánk „bóvéri” költői sorok bizonyítják.

*Jó lenne most, minden való
s valótlán részt lefesteni...*

— hangzik a költő belső igénye, és sikerül is lefestenie láttatóan mindent, ami a költő világához tartozik. Megfogható valóságnak érezzük a „béres körött dongó, vad darázs, a hideg” szúrását, a „kicsorbuló téli fényt”, a kályhában jajgató bükköt a lángok harapása alatt, a „lomha éjt, mely álomba zúz”; s általában véve az ember és a természet kapcsolatának számos romlatlan elemét.

*A nagyszakállú fűben tücskök
hevernek füttyösen, hanyatt.
Kerek gallyakhoz ér a tested,
és sűrölöd a gallyakat*

*dúdolva, lassan, vontatottan.
A szőlőhegy veled dalol.
Vad szájad édes még a musttól.
Arcod napbarna, csupa por.*

(Kaland a szőlőhegyen)

De az érzékletes, kitapintható versek mögött már újra ott hullámszik a tagadás, a negatív érzésvilág és mondanivaló özöne. „Jobb hullni, mint a kő”; „örökké fuldokolnak, kik önmaguk foglyai”; a költő élete „sárba vajt út” — regisztrálja eredendő reménytelenségének konklúzióit. Alig hisszük, hogy kizárólag emberi csalódások, az élet konkrét bukásai hozták felszínre a keserű felismerést, sokkal inkább magával hozott, sajátos alkata „termi meg” ezeket a lemondást, fáradékonyságot kifejező s az élet nehézségeire „elvonulással” felelő költői válaszokat.

Minden egyes korszakán végigkíséri egy másfajta nosztalgia is, amely az ember elvesztett Édenéért sóvárog. Ennek a lírai áhítózásnak sincs konkrét gyökere a földi létben, valami nem létező idillt és túlvilági révületet körvonalaz, jobbra olyat, amelyet ember nem is tud megvalósítani. Világosabbá akkor válik, amikor a keresztény élményvilág szólal meg verssoraiban; a komor isten-ábrázolások helyett olykor derűs istenképet fest meg: „az Úr olyan derült, mint nyári égbolt”; mint az éden kertjében a felébredő első emberpár idejében volt. Még oldottabban jelentkezik örök gyermeki vonzódása a betlehemi gyermekistenhez:

*Engem harmincnyolc éve már
ez a történet elvarázsol.
Megjelenik és kivezet
az érzelmek sivatagából...*

(Gyermekkoromban volt ilyen)

A költői elborulás és dermedtség jelei azonban egyre inkább megmutatkoznak Toldalagi lírájában. Szívenütő lírai kérdését: „Visszajössz-e tündéridő, te harmatos” — a dermedő világ képe övezi körül kihűlt vágyakkal, elfagyott emberi reményekkel. A látásmód szükségszerűen átveszi a belülről kivetített bizonytalanságot: a világ inog, meginog és apró képekre töredezik. Lírai „kamerái” egyre inkább a „szenvedések” „mindennapos pokoltüzeire” irányulnak, s legtöbbször már filozófiai tanulságai sem adnak megnyugvást: a „jó és a rossz valahol találkoznak s megsemmisítik egymást” — „egymás kárára élünk menthetetlenül” — az életérzésében jelentkező monotonitást a költői kifejezés gazdagsága és árnyaltsága ellensúlyozza.

Lényének kettősségét, az egymásnak ellentmondó vonások működését már fiatalabb korában is érezte. A szerelem okozta mély sóvárgás és a test örömeiben való elmerülés mellett a visszafogottság magára kényszerített béklyóját is tapasztalnia kellett — ezt egy késői versben rögzíti a leghitelesebben:

*hol ördög vagyok, hol meg angyal,
én vagyok az igen s a nem...*

(Kettősség)

Másutt a férfi és a nő kapcsolatát kezdetben egyetemes élményként próbálja fel-fogni, hogy aztán rádöbbenjen az ígézet, a bűvölet mögül felbukkanó tényre, a hús és a csontok kiábrándító valóságára.

A lélek és a szellem fellobbanásai néhányszor kiragadják depressziós hangulataiból, s ilyenkor a munkálkodás örömet és életet mentő erőit is meglátja: „a papír áldott fénye átjárt”; igyekszik „a boldogság összetevőit” kitalálni és „készenlődni egy másik napra”, mert ez az emberi élet értelme és belső ritmusigénye. Még arra is futja érdeklődéséből, hogy békevágyának egyéni lepárlásával járuljon hozzá az emberiség egyetemes békevágyához.

De a lényében rejlő kettősség nem sokáig hagyja a feloldó hang reményteljes szólamait kicsengeni, újra csak visszajut a kiinduló pontra. Egyre több az álom, a pihenés, a nyugalom emlegetése költészetében, „szép és könnyű álmokat” óhajt és az „áldott forrástiszta csend” jelenlétét, mely betakarja simogató karjaival. És mivel Toldalaginál semmit sem vehetünk véglegesnek, — a jóból a rossz felé és a lemondástól a bizakodásig nyitva áll az út a költői „váltásokra” és felvillanásokra, bizvást reméljük, hogy lírája tovább repíti nemcsak a „tűzes nap” és a „nyílt szférák felé”, hanem önnön emberi és költői kiteljesedésének megérdemelt révébe is.

TOLDALAGI PÁL VERSEI

Így is van

Rohannak a lovak a pályán,
az emberek szoronganak,
mert számukra a pénz a bálvány,
s ha a célszalag elszakad,

magukba roskadnak, utána
szitkozódznak, örjöngenek,
azt hinném róluk, valamennyi
megszállott, vagy elmebeteg,

de hazatérve otthonukba,
esznek és isznak, és az ágy

jó melegébe menekülnek,
az életük bocsánatát

nem kérik másnap, mégis vissza-
nyerik ők az erejüket,
elviselik a szenvedések
százait, nem lesznek üveg-

törékenységgűek; lehajtják
reggel a szeszt, nagy házakat
építenek, és sosem érzik
azt, amit az alázat ad.

Az ellebegő ábránd

Amokfutók és fegyverek,
a legszebb ábránd ellebeg,
a rend világa nem jön el,
a kísértések oly közel
férköznek ahhoz, akiért
nem küzdenek, aki nem ért
az egyszerű élethez, ezt
nem formálja át a kereszt,
akármiféle tanítás,
sötét agyában annyi más

torz nyom, ábra és jel marad,
játszik velük és játszanak
a kísértések is vele,
a gyermekek szelíd szeme
nem indítja meg, úgy hajol
minden fölé, hogy lássa jól,
beválik-e a cselfogás,
hol van a rés, hol a kopás,
zsebében kés, vagy fegyverek,
a legszebb ábránd ellebeg.

Valamikor

A hóban és sárban taposva
megpróbálta, hogy visszahozza
az elveszített erejét, mert
hasonlatos volt már egy szétvert
sereg katonájához, hordó
volt a feje, ő meg szorongó.
Jó lett volna egy tiszta bárány,
egy dús liget, amelynek láttán
szeme fényes lett volna újra,

mindennek megett volna súlya,
aránya, káprázata, tisztán
érezte volna egy talizmán
csodatevő varázslatát. A
téli, zimankós éjszakába
kimenve, minden rettenettől
szeretett volna szabadulni
és tudni, hogy rá senki nem tör.

Szegény, megőrült

Tündérvilágot épített magának,
hol színekké, finom formákká váltak,
átváltoztak a dolgok; itt, a nyárban,
mely örökös volt, élt magába zártan.
Biztosan sétált, jobb vállán egy kócsag,
a pázsiton, mit angyalok locsoltak,
hogy friss legyen, szívet derítő, büszke
szemmel jelentésüket kibetűzte,
hogy számára miket terveznek, másnap
napozni fog, nyugodtan vacsorázhat,
mert nem fogja őt megzavarni senki,
nem kell neki gyűlölködni, szeretni,

minden ugyanaz marad, változatlan,
tapintatosan egy virág kipattan,
óvatosan megrezdül egy faág, a
szellőt feléje indítva; magára
összpontosított minden szépet és jót,
hogy ne akadályozzák soha béklyók,
a másik világ dolgai: valóban
megőrült szegény, nem volt többé józan.

Nem kell sajnálni őt, mivel a járom
helyett puhán dédelgeti az álom.

A KIBÉKÜLÉS (II.)

Irta KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL

Téli utca, piszkos kupacokban a hó, néhol hósapkás kocsik, az úttesten latyak, koránkelő emberek siettek, amerre csak nézett, pirosló orrok, piros fülek, s ellentétben ezzel, gyűrött, többnyire vértelen arcok, álmosan hunyorgó szemek. Mindenki sietett, egyedül ő nem. Nem akart a gimnáziumba menni, mint eddig minden reggel, s ettől az utca képe egyszerre megváltozott. A járókelőket húzta-vonta valami, ő kívül maradt a vonzáson. Tudni csak annyit tudott, hogy fáradtan és készületlenül beülni a padba, túl nagy kockázatot jelentene, most amikor Darázi is feltört. A mulasztás következményei nem aggasztották, szilárdan megalapozta jóhírét, ha azt állítja, hogy gengszterek rabolták el, hogy apját megszarolják, az osztályfőnök meg az igazgató azt is elhinné.

Nagyon elégedetten önmagával, szélesen elvigyorodott. Az ötlet két másik ötletet fiadzott. Eddig a megszokott útvonalat követte, most irányt változtatott. Műsortájékoztatót vásárolt az újságárusnál. Két különböző moziban megnézett egy-egy filmet és miután egy vendéglőben megebedett, kábultan, de valamelyest megnyugodva tért haza.

Már a küszöbön megütötte a fülét a telefon berregése. Anyja hangja annyira feldúlt volt, alig ismerte meg, reszketve támadott fiára:

— Hol voltál? Mi történt veled, az Istenért. Inkább apáddal maradok, csak te ne...

— Ne nyugtalankodj, anya, — vágott közbe hidegen, erőltetett nyugalommal, — semmi bajom. Tusolok és megpróbálok délután aludni.

— En már azt hittem, hogy a válás miatt ... Rémeiket láttam ... — szakadt föl a csönd a vonal másik végén.

— Nem szóltam semmit a válás ellen...

— De hát akkor miért nem voltál az iskolában? Apád is, én is, mint az örültek, úgy kerestünk.

A fejleményeknek ezt a részét Ricsi nem látta előre. Arra viszont, hogy hiányzását hogyan magyarázza meg az osztályfőnöknek, felkészült. Anyját azzal az előre elkészített hazugsággal iparkodott leszerelni: szédülés fogta el, bement az orvosi rendelőbe, mire megvizsgálták, nagyjából jobban lett. Valószínűleg vérnyomás csökkenés okozta a múltó rosszullétet, ami egyébként nem komoly, gyógyszerrel sem írtak fel. Igen, igen, majd elmegy az orvoshoz, igen, az apját felhívja, hogy ne idegeskedjék. Máskor nem csinál ilyesmit. Ugy látszott, Ricsit nem rendítette meg a családi dráma.

Ahogy anyjának mondta, tusolt, lefeküdt és sikerült aludnia, mintegy másfél-két órát, úgyhogy frissen, kipihenten fogadta szüleit, akik gyanakodva méregettek. Aggodalmuk másodpercek alatt eloszlott.

— Vacsoránál találkozunk, — vetette oda, s visszavonult a szobájába, hogy elmerüljön tanulmányaiban. Fogadkozott, hogy a válás kérdésével többet nem foglalkozik, de a gondolatainak nem bírt parancsolni. Tudata átúszott a feladatok fölött, hogy valami homályos részletre tapadjon, aminek a bekövetkezése mégcsak nem is bizonyos. Ilyenkor vagy felugrott ültéből, vagy a fogát harapta össze dühében.

Élégedetlenségének azonban nem mütatta jelét, sem aznap, sem azután. Életük folyása visszatért a régi mederbe, csupán a Takács Tónival kapcsolatos programok szűntek meg. Nem változott a szavak hangsúlya, a tekintetek tartalma, mintha mi sem történt volna, Brigitta ugyanúgy járt el hazulról és úgy járt haza, mint annak előtte. A felszín mit sem árult el a mélyben végbemenő eseményekről. Egészen egy csütörtöki délutánig.

Ketten tartózkodtak a lakásban — anya és fia. Brigitta ezúttal körültekintően választotta meg a beszélgetés idejét. Szemlátomást lazítás céljából, Ricsi Couperin egyik fuvolára írt művét hallgatta.

— Egy pillanatig ráérsz? — kérdezte, hogy az utolsó akkordok elhangzottak.

— Tessék, anya, — a fiú visszaereszkedett a karosszékekbe és kényelmesen hátradőlt.

— Apáddal beszéltem, — szólalt meg az asszony, határozottan, fensőbbés-
gesen, ahogyan mindig, — és megegyeztünk abban, hogy nem várjuk meg a válás
kimondását, hanem néhány nap múlva elköltözünk.

— Kik? — kérdezte Ricsi érdeklődés nélkül.

— Hát te meg én.

— Nem tudom, honnan veszed, — vonta meg a fia a vállát, — én nem köl-
tözködöm.

Ami soha nem fordult elő, Brigitta dadogott, vonásai harmóniája megbomlott,
lélegzete meggyorsult:

— Hát nem úgy volt?... Nem abban állapotunk meg?... Hát nem hozzám
húzol?... Ezt nem teheted velem. Én nélküled...

Összeszedte magát és támadásba ment át.

— Miért nem szólsz semmit? Mi ez a sunyi hallgatás? Miért nem beszélsz?

— Mit vársz tőlem? Hogy örüljek?...

— Dehát egyszer már minden rendben volt közöttünk. Azzal kezdtem, hogy
minden marad a régiiben.

— Hogy maradna a régiiben, ha te elmégy? — Ricsi nem emelte fel a hang-
ját, a szokásosnál is halkabban beszélt. Mint egy célzó, úgy válogatta meg a
szavait:

— Te, anya, mint az átlagnál sokkal műveltebb ember pontosan tudod, hogy a
válást elsősorban a gyerekek sínylik meg. Igazán lehetnél volna annyi tapintat-
tal, hogy vársz a kispolgári érzelmi ügyeiddel és nem akkor jelented be a válást,
amikor én életem legdöntőbb fordulója előtt állok.

— De hát... — Brigitta úgyszólván megkövült, annyira váratlanul érték a vá-
dak.

— Azt is közölted velem, hogy az életemet a véletlennek köszönhetem.

— Ez aztán végleg nem igaz! Hiszen azért mentem férjhez apáddhoz. Egyedül
azért, hogy gyerekek legyen. Ne légy igazságtalan, úgyis nehéz a helyzetem. Hidd
el, ha egy magamfajta nő ilyen lépésre szánja el magát, annak komoly oka van.

Ricsi kissé lehajította a fejét, alulról fölfelé fürkészte anyját. Mélyet lélegzett,
csak aztán szólalt meg:

— Én abban a hitben nőttem föl, hogy ti szeretitek egymást. Te bebizonyí-
tottad, hogy nem így van. Tehát becsaptál engem. Te csaptál be. Mert apám
szeret téged.

Az ellenérveket úgy söpörte ki tudatából, mint a szemetet. Őt magát sem
győzte meg. Üresség fogta körül és szédülés fogta el, a vágy, hogy belézuhan-
jon, végleg elmerüljön ebben az ürességben. Egy pillanatra az a gondolat is fel-
villant benne, vakítón éles fény, hogy visszakozik, maradjon minden, ahogyan eddig
volt. A fény kihuny; megértette, hogy régi életüket most már semmilyen emberi
erő, akarat nem támaszthatja föl. Egyetlen út van előtte, egyetlen út: új élet
az új partner oldalán.

— És ezen túl, hogy lesz közöttünk? — kérdezte félénken.

— Te elmégy. Én itt maradok. Te döntöttél így. És kérek, ne csinálj jelenetet,
mert már eddig is nagyon visszavetettél tanulmányaimban.

Este az apja megpróbálta jobb belátásra bírni a fiát, a legcsekélyebb eredmény
nélkül. Néhány nap múlva Brigitta elhurcolkodott, anélkül, hogy imádott fiától
elbúcsúzott volna.

A sebész hasznát szeretett volna húzni a tényből, hogy Brigitta elhagyta és
ezzel visszanyerte a szabadságát. Most, hogy többé nem érezte magán felesége szá-
monkérő tekintetét — ezt nem pontosan így gondolta, de valahogy ilyenformán,
— most már nyitott szemmel járkált a világban. Úgyszólván óráról órára új örö-
mök kínálkoztak. Vagy legalábbis azt hitte. Itt egy mosolygás, amott egy mosoly-
gás. Kivirult a világ körülötte. Nem kényszerült rostálni, mint amióta Éva sza-
kított vele, alkalomról alkalomra, hogy ez meg ez komoly nő, felelőtlenség volna
kikezdeni vele, hiszen a gyerekek miatt nem válhat. Maradtak a kis nöcskék, akik
megtiszteltetés számba vették közeledését, s el sem várták, hogy komolyan vegye
őket.

Pöllélegzett, de még aznap, hogy az első találkát megbeszélte, elfogta a féle-
lem, mi lesz, ha Ricsi az ő félrelépését is ugyanazzal az irgalmatlan szigorral,
ugyanazzal a már-már gyűlölködő hajthatatlansággal ítéli meg, mint az anyját?
Zavart szabadkozások közepette mondta le a találkát.

Így hintázott egy ideig a vágy és a félelem között, míg végül megint rátört
a tudat, hogy sajnos, közelebb jár a hatvanhoz, mint az ötvenhez, azaz kevés

ideje van már hátra, távolodik, elhúzódik tőle minden, amiben örömét lelhetné. Suba alatt bonyolította le kalandocskáit, óvatosan, megbújva a pályája kínálta ürügyek mögött: soron kívüli műtét, váratlan komplikáció, válságos állapot, be kell nézni a kórházba, stb.

Szerette volna legalizálni a kimaradásait, szégyellte és megalázónak tartotta, hogy hazugságokkal traktálja a fiát. A szöveget már megfogalmazta magában és a jelenetet ismét és ismét átélte:

— Mit szólnál hozzá, Ricsi, ha holnap vagy holnapután estére randevút beszélnek meg valamelyik nőismerőssémmel? Férfiak vagyunk, te most kezded, én, sajnos, az utolsó dobásaimnál tartok. Azért kérdem ezt tőled, kisfiam, mert nem szeretném, ha énrám is úgy megharagudnál, mint anyádra.

Hiányzott a bátorsága hozzá, hogy a tervet valóra váltsa.

Bármennyire óvatos, gyanakvó és tartózkodó volt, mégsem kerülhette el sorát. Beleszeretett egy nála negyedszázaddal fiatalabb kolléganőbe, Ernába. A kedves természetű, kissé kövérkés, gondozott, guszutos szőke nőből jóformán teljesen hiányoztak azok a tulajdonságok, melyekről Zsolt olyankor ábrándozott, amikor éppen valóni szeretett volna Brigittától. Korlátolt kis agya volt Ernának, de tiszta, józan esze, amit semmi előregyártott elem nem homályosított el, amelleit csak úgy áradt belőle a gyöngédség. A betegek imádták. Azok is, akiket megkínzott a fecskendőtüjével, azok is, akiknek tévesen állapította meg a betegségét. Jólél-küségéhez nem férhetett kétség, ez a körülmény olykor a hivatásos gonoszokat is leszerelte.

Erna azzal zsarolt, hogy nem zsarolt, még a témáját is elkerülte a házasságnak, s ha azt kérdezte „szeretsz”, soha nem fűzte hozzá a kiegészítő kérdést: „örökre?” Nem kalandra termett nő volt és a sebész, ahogy a lelkében szilárdan meggyökeresedett elhatározást, hogy feleségül veszi, halogatta, egyre borzalmasabban szégyenkezett gyávasága miatt.

Érettségi óta nem szorongatta olyan idegfeszítő izgalom, mint azon a délután, amikor végre elszánta magát, hogy tanácskozik a fiával. Ricsi persze sikeresen érettségizett, sikerült a felvételi vizsgája. Az Egyetemen már az első szemeszterben fölfigyeltek rá a tanárok. Az első évet évfolyamelsőként fejezte be, a jelek arra vallottak, hogy a következő évben megtartja pozícióját. Pihenésképpen épp preklaszikus muzsikát hallgatott.

Akárcsak Brigitta annak idején, a sebész megvárta, míg a lemez lejár, csak akkor szólalt meg, rekedt, már-már elcsukló hangon.

— Miért vagy olyan izgatott, apa, — kérdezte a fiatalember lekezelő, kissé pártfogó modorban.

— Mert életem fordulóponthoz érkezett, s nem szeretném, ha engem is olyan szigorúan ítélne meg, mint anyádat.

Ricsi vállat vont:

— Titeket nem lehet egy kalap alá venni. Ő itthagytott a legválságosabb korszakomban. Te velem maradtál. — Szünetet tartott. — Remélem, — folytatta aztán más hangon, — nem az én magánügyeimről szándékozol tárgyalni velem. Sokan gúnyolnak, hogy nincs barátnőm, de nekem egyelőre ilyesmire nincs időm. És az álláspontomat, ne haragudj, apa, a te rábeszélésekre sem változtatom meg.

— A te dolgod. Abba én nem szólok bele. Az én magánéletemről van szó. Mondj, rossz néven vennéd, ha újra megnősülnék?... — hangja megremegett és mindjárt utána a lába is. — De őszintén beszélek.

A közlés szemlélatomást váratlanul érte Ricsit. Ahogy az ő fiatal arcáról levált a mosoly, úgy vált le az apa arcáról is. És ugyanúgy derült föl, néhány másodperccel azután.

— Jogod van hozzá...

— Azt tudom, — legyintett az apa idegesen, — nem a polgárjogi helyzetemre vagyok én kíváncsi, hanem a te véleményedre.

— Apa, — lépett hozzá a fiú, — én nemhogy ellenzem a házasságod, hanem a leghatározottabban rábeszéllek.

Mínthogy a feszültség fölengedett, mindketten leültek.

— Igyunk valamit, — javasolta az apa.

— Egy kortyot.

— Így... hogy mondjam... barátságosan elbeszélgethetünk... Mondd, nem fog zavarni, hogy egy idegen asszony lesz...

— A lakás tágas, ha békében hagy, ha nem gátol a munkámban, még az is lehet, hogy megszeretem...

— Egészségedre.

— Egészségedre, apa.

Ricsi annak a kortynak, amit az apja töltött neki, csak a felét itta meg. Utána gondosan megtörülte a száját. A maga részéről befejezettnek ítélte az ügyet. Az illendőség tartotta féken, az a homályos sejtelem, hogy az apjának most szüksége van a jelenlétére. Egyébként gondolatai már a tanulmányai körül kószáltak.

— Tehetek valamit az érdekedben, apa?

Amaz értetlenül kapta föl a fejét:

— Tessék?

Ricsi megismételte a kérdést. A sebész idegesen simította hátra a haját. Ismét ivott, közben a szeme megakadt a Ricsi poharának fenekén szomorkodó mini adag whiskyn.

— Mondd, kisfiam, nem is vagy kíváncsi arra, hogy kit szándékozom feleségül venni?

— Igazad van, apa. Erre nem gondoltam. Tudod, még kevés gyakorlatom van a nősülésben.

A feszültség feloldódott a kacagásban.

— Mit szólnál egy vacsorához hármasan?

— Ha a napot én határozhatom meg. Tudniillik...

— Tudom, — vágott szavába az apja, — a tanulmányaid. Nézz utána.

Miután a naphan megállapodtak, a sebész megkérdezte, hol legyen a vacsora színhelye, vendéglőben, vagy...

— Nekem csak az a lényeges, apa, hogy szerdán találkozunk és legkésőbb hétkor asztalhoz ülünk. Tudniillik...

— Ma este későn jövök haza, — jelentette be a sebész félig még mindig szorongással, félig már megkönnyebbülve.

— Jó mulatást, apa! — bátorította a fiú. Hangjában elnézés és jóindulat keveredett. A küszöbről visszafordulva, biztatóan intett: „rajta, fiacskám, csak bátran” — ilyenformán.

Brigitta távozása óta ez volt az első alkalom, hogy a sebész nyugodt lelkiismerettel maradt ki, s nem hazug ürüggyel. Közérzetben, kedélyben másodpercek alatt öt évet fiatalodott. Ragyogva kopogtatott be Erna lakására:

— Az első menetet megnyertük.

Hátra volt a második, a megismerkedés.

— Nem, — rázta meg rokonszenves fejecskéjét a doktornő, — nem nálad vacsorázunk és nem is vendéglőben, ahol mindenkibe belefagy a szó, hanem itt nálam, ahol otthon érzem magam.

A kis, egyszerűbb modern lakásban a berendezési tárgyak kispolgáriás ízléselenségét szerencsésen ellensúlyozta a lakályosság. Amolyan meleg fészkecske volt, minden zug a tulajdonos szelídségéről és gyöngédségre való szomjazásáról árulkodott. Túl a kötelező első házasságon, mely egyben az első csalódás volt, a napi munka után ide bújtt Erna az ellenséges világ elől, ebbe a modern darabokból alkotott biedermeier meghittségebe, itt támasztotta magát körül enyhén ízléstelen mintájú, viszont első osztályú tollal tömött vánkossal, itt védekezett sűrű műanyag függönyökkel az erős fények, a tapintatlan kíváncsiságok ellen. Az arany biedermeier, vagy az oszlopos empire óra helyét tévé foglalta el, tetején kézimunka helyett szériában gyártott op art terítő, azon meg nippel helyett a modern szobrászatot utánzó modern kerámia. A technika változott csupán, a lelkiület meg sem rezzent.

Erna, — egyébként vidékről származóti Pestre, — már elszakadt a nagy magyar konyhai hagyományoktól, a szükség viszont rávezette arra, hogy egynéhány gyorsan elkészíthető étel sütését-főzését-keverését megtanulja. Maga gondoskodott vacsoráról.

Félszegen kezdődő, lassan feloldódó találkozás. Sok minden megfordult a leendő ifjú pár mindkét felének az agyában, az véletlenül sem, hogy az első akadály, inkább amolyan zavarbaejtő mozzanat Ricsi „kezit csokolomja” lesz. Minél világosabban kiderült, hogy a két fiatal rokonszenvezik egymással, annál furcsábban hatott, hogy az apa tegeződik a fiával, meg a menyasszonyával, amazok viszont magázzák egymást.

— Egy dolgot szeretnék most mindjárt tisztázni — szólalt meg Erna a vacsora végeztével — mégpedig azt, hogy a mi kapcsolatunk milyen legyen.

— Ezt hogy tetszik érteni? — tudakolta Ricsi udvariasan.

— Mint anyáé és fiúé vagy mint két haveré?

— Hö-hö, — röhintette el magát a fiatalember, — anya és fiú? Az igazán nem lehet.

— Akkor, szia, — használta ki a helyzetet az orvosnő.

Ricsi arcán megjelent az úgynevezett „bajusz-mosoly”, melyben az önelé-
gültkés valamilyes zavartsággal házasodott. Habozva emelte koccintásra a po-
harát:

— Szia.

— Ezt megpecsételjük.

Az asszony áthajolt az asztal fölött, úgy csókolta meg Ricsit, aki szemérme-
sen visszacsókolt. Fülig vörösen. A pirulás tudata néhány percre megbénította.
Hogy valahogyan palástolja a jelenséget, szokása ellenére fenéig üritette poharát.

— Ünnepeünk — válaszolt apja csodálkozó nézésére. Nyomatéku újabb pohár
bort hajtott föl, gátlásai meglazultak, a nyelve megoldódott, s amire példa nem
volt, búcsúzásig ő szórakoztatta a társaságot.

Miután a házasságot megkötötték, Erna elfoglalta Brigitta hajdani szobáját,
amely pillanatok alatt átalakult rózsaszínes, félhomályos, női fészkecskévé. Új
tárgyak tűntek fel a sebész egyébként komor dolgozószobájában, megannyi szín-
folt. Az új pár ragyogott, a boldogság holdudvarként övezte őket. Ha olykor rajta-
kapta apját-mostoháját valami gyöngédségen, Ricsi elnéző tekintettel simogatott
rajtuk végig. Ha gyökeresen nem is, valamelyest kilépett zárkózottságából. Készsé-
gesebb és kedvesebb volt Ernához, mint régebben az anyjához. Nemcsak ő vál-
tozott, nemcsak a sebész, aki úgyszólván újjászületett, de maga Anna néni is. Erna
elérte nála, ami Brigittának semmiképpen nem sikerült, hogy hetenkint három-
szor jöjjön.

— Jól választottál, apa — jegyezte meg Ricsi egy alkalommal az ebédlőasztal
mellett, mikor Erna a konyhába ment salátáért.

A szüntelen ragyogást, tündöklést, amiben mindannyian önfeledten lubickoltak,
ami Ernát illeti, egy körülmény zavarta állandó jelleggel. Ricsi hajthatatlansága,
a következetes ridegség, ahogy elzárkózott az anyja elől. Ezt nemcsak rosszalotta,
valójában el sem hitte, olyannyira ellenkezett az ő természetével és meggyőződése
szerint Ricsi természetével is. Többször megpróbálta a kérdést szóba hozni, mind-
annyiszor merev ellenállásba ütközött.

— Beszéljünk másról.

— Hagyjuk ezt, Erna.

Egy alkalommal rajtakapta Ricsit, amint anyja egyik tudományos közlemé-
nyét tanulmányozta. Brigitta természetesen tovább dolgozott és eredményeit publi-
kálta. Színlelte, hogy semmit sem vett észre, de azt is átlátta, hogy a fiatalember
ellenállása nem annyira szilárd, mint ahogy mutatja. Támadott tehát, a maga
nőies, sima, hízelkedő, cicás modorában. És abban a pillanatban, amikor Ricsi már
nem prefabrikált tömondatokkal védekezett, hanem magyarázkodásba fogott, tudta,
hogy a csatát ő nyeri meg.

— Ricsikém — cirógatta —, én elismerem, hogy anyád csúnyán bánt veled, nem
volt tekintettel rád...

— Ó, aki szakmabeli! Egy ilyen értelmi színvonalú nő!

— De nem gondolod, hogy túl szigorú vagy? Hiszen megbűnhődött szegény.
És a büntetés nincs arányban a vétekekkel. Végül is sikeresen érettségiztél, sikeresen
tetted le a felvételi vizsgát, tehát anyád válása nem befolyásolta rossz irányban
a pályádat.

Ricsi maga elé nézett, ide-oda tologatta fél lábát a parketten, úgy nézte, mint
valami idegen tárgyat. Alig hallhatóan válaszolt:

— Igaz.

— Tudod, milyen az élet. Mi orvosok másoknál is jobban tudjuk. Édesanyád
már nem fiatal, Isten óvjon, de bármikor történhet vele valami szerencsétlenség.
Magad mondtad, milyen erőszakosan vezet... Csak nem akarod, hogy az életben
ne lásson többé? Vagy hogy a halottas ágyához hívjanak?

— Ne folytasd — suttogta Ricsi és tenyerével elfödte a szemét.

Mint hogy Erna nem ismerte, nem is akarta megismerni Brigittát, anya és
fia találkozóját a sebész beszélte meg. Tavasz volt, Takács Tóni a Rózsadombon
lakott, épp virágoztak az akácok meg a bodza. Miközben beállt a villa kapuja elé,
Ricsi szíve megdobbant, mikor meghallotta anyja Peugeot-ját. Egyébként csak
a márka meg a szín volt azonos, maga a kocsi új. Vörös sóder ropogott a lába
alatt, amint befelé tartott. Oldalról jött az akácillat, egyre édesebb hullámok-
ban, a szomszéd telekről.

Nem jutott ideje csöngetni, még fel sem emelte a kezét, nyílt az ajtó. Brigitta nyitotta ki. Hosszú, néma pillantással mintegy magába fogadta a fiát, csak aztán hajolt hozzá és csókolta meg. Nem úgy, mint régen, nedves hideg ajakkal, hanem melegen. Ettől meglepődött és valamivel később viszonzta a csókot, mint illetet volna. Anyja arcát beredőzte az aggodalom.

Annak ellenére, hogy öregedett, Brigitta szép volt, szebb, mint emlékeiben és másként szép, változott, dústított tartalommal, életszerűen, s nem elvontan, mint azelőtt. A változást, a meleg csókot, meg minden mást, ami a percben belefért, Ricsi amúgy gépiesen regisztrálta, csakúgy, mint a számára idegen környezetet, kezdve az előszobát díszítő trófeákon, folytatva a falra függesztett kardokon, lándzsákon, puskákon, a zsírkőből faragott kínai szobrokon. Izzó színű kaukázusi szőnyegeken lépdelt, s óvatosan ült bele a dohányszínű bőrhuzatos karosszékbe.

— Tóni bácsi hol van? — volt az első kérdése.

— Csak vacsorára jön haza, hogy ne zavarjon bennünket. Ha akarsz vele találkozni, maradj itt vacsorára.

— Miattam kár volt távol maradnia. Én nem haragszom rá.

Brigitta ügyesen kikerülte a veszélyes témát, hogy Ricsi kire haragszik, kire nem:

— Van időd dönteni, hogy velünk vacsorázol-e vagy hazamégy. Addig beszéljünk. Egyébként mindent tudok rólad.

— Én is rólad — kottyantotta ki a fiatalember. — Minden publikációdát olvastam. Az utolsó rendkívül érdekelt.

Egy perc, s mintha közben nem múlt volna el több mint két év, anya és fia elmerült a matematikában. Súlyos léptek zajára eszméltek rá, hogy estére jár az idő. Ricsi udvariasan felpattant ültéből, úgy várta az ajtó nyílását és a házigazda megjelenését.

Takács Tóni barátságosan nyújtotta széles, az ízeknél angolbajusz-szerű szőrpamacsokkal ékes kezét:

— Örülök, hogy látlak, édes öcsém.

— Én is örülök, Tóni bácsi.

— Nem kínáltad meg semmivel? — kérdezte megdöbbenően a feleségétől, aki már nyitotta a bársekénytet és hozta a whiskyt meg a jégkockákat.

— Ugy elmerültünk a beszélgetésben — szabadkozott Brigitta — hogy a kínálásról tökéletesen megfeledkeztem.

Takács Tóninak szemlátomást jót tett a házasság. Majdhogynem a kétszeresére duzzadt, a tokája már-már rácsúszott az ádámcsutkjára. Rosszallóan csóválta meg a fejét:

— Amit ma megihatsz, ne halaszd holnapra.

Nyomatékul a szentenciához, egy hajtásra magába döntötte a vizespohárnyi whiskyt és már nyújtotta felesége felé a poharat.

— Te meg mit szerénykedsz, édes öcsém? — fordult Ricsihez, aki szokása szerint épp csak egy vékonyka kortyot hörpintett a bőven mért italból.

— Még tanulnom kell ma, tisztán akarom tartani az agyamat.

— Nem erőltetlek, Ricsi. De azt hiszem, hogy egy olyan ünnep, mint a mai, feloldoz minden fogadalom alól. Vagy neked nem ünnep, hogy két év után ismét látod az anyádat, akit állítólag úgy imádtál, mint egy istent?

Brigitta bátorítón biccentett a fiára. Amaz hirtelen elhatározással, ujjnyi híján, a pohár egész tartalmát felhajtotta és kitörő kacagással dőlt vissza a székebe. Anyja meg Takács Tóni vele kacagott. Egyikük sem tudta, min mulat.

— No — mondta Takács Tóni — ezzel, azt hiszem, el is dőlt, hogy velünk vacsorázol. Még egy pohárral?

— Nem, köszönöm.

— Ne erőltesd, Tóni.

— Mit akarsz a vacsorához, bort vagy sört?

— Nem tudom — tárta szét a karját a fiatalember —, sosem iszom alkoholtartalmú italt vacsorához.

Takács Tóni a combjára csapott, hogy csak úgy csattant:

— De szépen mondtad! Alkoholtartalmú italt! He — röppentett egy röhintést a megjegyzés után. — He! — ismételte meg a mutatóujjat fejcsoválva.

Brigitta ugyan nem tartott lépést új férjével az ivásban, de nem is maradt el sokkal mögötte. Még egy-két korty, egy-két mondat, aztán a házigazda felállt:

— A családhoz tartozol, Ricsi — mondta —, remélem nem veszed sértésszámba,

hogy a konyhában eszünk. Tudod, ott minden kéznél van. Ha idebent derül ki, hogy ez vagy az hiányzik, ki kell menni, vagy a konyhába, vagy a kamrába.

Brigitta valami biccentésformával fordult a férje felé, aztán egyetlen szó magyarázat nélkül kiment a szobából. Takács Tóni jövődó tervei felől faggatta a fiatalembert. A válasza, hogy elméleti fizikával szándékozik foglalkozni, kissé félrehúzta a száját, véleményét viszont megtartotta magának.

Gongyűtés hallatszott, mélabúsan, tompán, eloszlón.

— Végre — szökött talpra Tóni korpulenciájához képest váratlan mozgékony-sággal. Atkarolta a lassan kászálódó fiatalembert, úgy noszogatta gyorsabb menetelesre.

Brigitta kipirult arccal várta őket a terített asztal előtt, a frissensültek füstösen zamatos illatában, kezében villa.

— Te oda ülsz! — mutatott az egyik székre.

Ricsinek majdhogy el nem csordult a nyála, felgerjesztették az illatok, fel a látvány, a különféle saláták, sajtok tömege.

— Adhatom? — kérdezte, s már oda is rakott a férje tányérjára egy jókora szelet tarját, egy másikat Ricsinek, a harmadikat magának. Takács Tóni, mint a bűvár a vízben merült el az evésben. Csak időnként pillantott föl, egy-egy cuppanás, s elégedett morgás erejéig. Hirtelen megfagytak a vonásai. A fagy ennyi vörösséggel párosulva bizarrul hatott. Eddig a paradicsom- meg a hagymasalátából evett, a fejes salátát alig kóstolta meg, tányérjára rakta a villáját.

— Megint kifelejtetted belőle a fokhagymát.

Megállapításként mondta, nem támadón, nem szemrehányón, Brigitta mégis belepirult, s úgy ugrott a konyhaszekrényhez, ahol a fűszereket tartották, mint akibe tűt szúrtak.

— Persze — magyarázta Ricsinek a házigazda — ezzel a fokhagymaporral már nem az igazi. Anyád kítúnó salátákat csinál, a fokhagymáról azonban mindig megfélemedezik. Elvégre senki sem tökéletes. Még ő sem. Pedig...

A további mondandót szétmorzszolták a fogai.

Ricsi az anyjára nézett, anélkül azonban, hogy anyja észrevette volna. Szeme a férje tányérján, szórakozottan evett, talán a falat ízét sem élvezte. Mihelyt a tányér kiürült, kapta a villát, újabb frissensültet szúrt rá, Takács Tóni még le sem nyelte az utolsó falatot, már ott gőzölgött előtte az újabb enniivaló.

— Ebből egyél, Toncsikám — fuvolázta Brigitta és az uborkasalátára mutatott. — Ebből nem felejtettem ki a fokhagymát. Különben is primör.

— Hümmmm — mordult föl Tóni —, nagyszerű anyád van. Én vagyok a világ legboldogabb embere. — A gyomrára ütött és öblösen felkacagott — meg is lát-szik rajtam.

— És te? — szerette volna kérdezni az anyját a fiatalember. Inkább ivott a sűrű vörösborból, amiről Tóni az előbb elmagyarázta, milyen úton-módon jutott hozzá. Ilyen bort legfeljebb milliomosok isznak, közülük is csak azok, akiknek a pénzszerezés nem tompította el az ínyét.

Tóni jókedve az elfogyasztott húsok arányában növekedett, s bár iparkodott védekezni ellene, Ricsire is átragadt. Hangosabban beszélt, mint szokása volt, s néhányszor rohamszerűen robbant ki a kacagása.

— Te, Brigitta és te, Ricsi, ti nem is tudjátok, milyen boldog vagyok, hogy így együtt látlak benneteket, egy asztalnál, jókedvben, anyát és fiát. Nem tudjátok, mert nem látjátok, hogy az én — kissé parasztias külsőm, a nagy hangom, — mennyi érzést takar. Nekem fáj, hogy ti nem találkoztok, s hogy ennek vég-eredményben én vagyok az oka. Furdalt a lelkiismeret. Bizony. Ha nem is szól-tam róla, szenvedtem. De most boldog vagyok, és hogy még boldogabb legyek, pezsgőt bontunk.

Három lépéssel a frizidernél termett, fűrge ujjal bontotta ki a dugót óvó dróthálót, hogy a dugó puskagolyóként pukkanjon fel a mennyezetre, ugyanak-kor már töltötte is a poharakat.

Együtt tértek vissza a szobába, együtt ültek le, Tóni szivarra gyújtott, hátra- vetette magát a karosszékben, s szinte büszkén fújta a levegőbe a lilás, fátyol- szerű szivarfüstöt. Hogy jobban érezze magát, begyakorlott mozdulattal lerúgta mindkét cipőjét, lábujjait megtornáztatta. Elmondott néhány történetet munka- helyéről, aztán monológyszerűen, szavait ugyanis senkihez sem intézte, megszólalt:

— Most egy jó erős fekete volna jó. Az bizony. Egy jó erős fekete.

— Mindjárt lesz — pattant föl a fotelből Brigitta. Nem egyenesen az ajtóhoz ment, apró kerülőt tett, a férje felé. Ricsi szemérmesen félrenézett, azt hitte, valamilyen házastársi gyöngédség következik. Egy perccel később megértette, hogy a kerülő célja a cipő volt. Tóni lerúgott cipőit. Azokat vitte ki egyúttal. Mint ahogy a papucsokat a feketével együtt hozta be.

A whisky, a vörös bor, a tömérdek étel ködein keresztül Ricsi, mint egy látomást érzekelte azt, ami a cipővel meg a papuccsal történt. Olyanszerű zavar fogta el, mint amikor belezavarodott az összeadásba, előtte a hosszú számoszlop, a tizedik vagy a tizenkettedik számnál elvesztette a nyomot.

Éjjel után érkezett haza. Két kérdő, két izgatott arc fogadta. Számonkérő, gyanakvó, bizonytalan csend.

— Kellemes volt — mondta — csak egy kicsit többet ittam a kelleténél.

— HálIstennek, hogy jól telt az estéd — kapta el másnap Erna. — Ugye kár lett volna tovább durcáskodni. Nem illik hozzád. Történt, ami történt, ő is ember. Örülök, hogy kibékítettek benneteket. Nem is vagy hálás?

Eltolta magától, mert valami megütötte a szemét. Ricsi csakugyan nem úgy viselkedett, mint aki hálás.

— Kár volt elmennem — vallotta a fiatalember tompán — azelőtt legalább megvoltak az illúzióim.

Oly váratlanul érte a vallomás, hogy Erna ötlet, gondolat híján, pusztán az ösztönére hallgatva, hevesen magához szorította Ricsit, minden idegével érezte, hogy szenved, s nem értette, mi lehet a szenvedés oka. Tudta, hogy vigasztalásra szorul.

— Mondd! Mondd! — sürgette. — Történt valami? Rosszul élnek? Anyád boldogtalan?

— Nem, éppen az, hogy nem.

— Dehát, akkor?

— Szereti azt az embert, pedig cselédet csinált belőle. Az én anyámból, akit úgy tiszteltem, mint egy istent.

— Cselédet — ismételte meg és lassan, lehajtott fejjel kiment a szobából.

(V é g e)

Anti-Exodus

először bokáig
térdig süllyedsz
iszapnál mohóbb közegben

észrevétlen
húznak a mélyig
„bőségéd” hormonzavarai

hol nincsen mélység
csak tilalom
a szenvedésben való
osztózásra

az emberi törvény
termeszek szokásaivá
bolydult

nem hiszed többé
rejtett hatalmú
szertartásainkat

az ideiglenesség lábában
rothadó idő
megmérgezi léted

ha gyökereid forrása
többé nem öntöz

PÁLÓS ROZITA

Oly egyszerű itt minden

Sokat vársz az élettől,
de az élet is tőled,
amíg el nem fogyasztod
betegági befőtted.

Oly egyszerű itt minden:
a sírod mindig nyitva,
csupán por kell békédre
és béke poraidra.

FALU TAMÁS

Jegyzet egy verseskönyvre

Hideg világ.
De tisztább,
mint a te orvul-szerzett békéd.

GRÓF JÓZSEF

NAPLÓ

KÖNYVEK KÖZÖTT

Két forrásból táplálkozik Fenyő István esszéírása. Az egyik: a jelen; ennek változatossága, műfaji sokrétősége, ingadozása okozza és magyarázza Fenyő problémaérzékenységét, s azt a képességét, hogy a jelenségek közül mindig a lényegre tudja összpontosítani figyelmét. (*Két évtized* című kötete néhány évvel ezelőtt azért is volt érdekes — és a majdani kutató számára sok vonatkozásban forrásértékű olvasmány, mert a szerző jól szelektálta különböző irodalmi találmányait, és el tudta választani az értékeket a talmitól.) A másik: a múlt század, elsősorban a reformkor hallatlan szellemi erőfeszítése, a romantikus lobogás és nyugodt, pontos nemzeti önismeretre való törekvés kora, amely Fenyő István esszéit morális felelősségtudattal telítette. Mivel magyarázhatnánk más-sal, hogy újabb kötetében, (1) melyben a reformkor irodalmáról különböző helyeken publikált tanulmányait gyűjtötte össze, olyan bonyolult és sok esetben ma is „tabuként” tekintett fogalmakat igyekszik tisztázni és árnyalni, mint a címben is szereplő „nemzet”, „nép” és „irodalom”.

Írásainak mindenekelőtt az ad tágas megalapozottságot, hogy mindegyik vizsgált kérdést széles történelmi távlatba állítva közelíti meg. Szerencsésen egyesül benne a történezmény és az irodalomtörténezmény, s utóbbi minőségében a világ-irodalomra, az előbbiben a világtörténelem fontosabb eseményeire is kitekint, mint vizsgálódásának motiváló — olykor meghatározó — tényezőire. Persze a reformkor irodalmi és történelmi jelenségeit csak az értheti meg igazán mélyen, aki nemcsak mint a magyar fejlődés specifikumát, egyszeri, csodálatos tükenését vizsgálja, aki legnagyobb alakjait nem egy történelmi gyökerétől elvonatkoztatott magyarság-eszmény csodálatos megvalósítóinak véli, hanem felfigyel azokra a szálakra is, melyek a kor magyarságát Európához fűzték, s aki a kor uralkodó eszméit történelmi háttérbe ágyazva igyekszik megfejteni.

A magyar történet- és irodalomtörténetírás az utolsó néhány évben nagy lépésekkel hódítja meg a maga számára

ezt a kort, meg annak uralkodó hőseit, Petőfit, Vörösmartyt és a többieket. (A Petőfi-kutatás újabb eredményei szinte lenyűgözőek.) Kezdjük végre a kor óriásait nem magányos hősöknek látni, hanem egy adott kor embereinek, akik ha sokat adtak is a maguk történelmi epochájának, sokat kaptak is tőle. E tisztán vagy inkább „tisztábban” látás feltételül érdeme Fenyő Istvánnak is, aki már eddig több könyvében vizsgálta a reformkor elfelejtett — valójában sokszor meghatározó — szellemi és történelmi jelenségeit, csoportosulásait, ezáltal azonban tovább lép, az adott kor leglényegét igyekszik fel- és megfejteni.

Van a kötetében egy szinte eldugott írás, *Petőfi és Kölcsey* a címe. Azt vizsgálja, hogyan jutott az „apostol” motívum Petőfihez, milyen összefüggés van a két pálya íve, a két hatalmas szellem között. Ez azonban még nem volna perdöntő bizonyíték arra, hogy e fontos motívum létrejöttében, illetve meghódításában része lehetett Kölcseynek, e „nem közénk való” kivételesen nagy embernek. Fenyő István hát filológiailag is körbejárja a kérdést, s eljut Kölcseynek Kazinczy felett elmondott emlékbeszédéhez, melyben a nagy nyelvreformátornak ugyanolyan jellemzését olvashatjuk, amilyen Szilveszteré az *Apostolban*. Így ötvöződik Fenyő módszerében általában finom megérzés és a filológiai megalapozottság. S így válik egész köteté tudatosan megkomponált fejlődésrajzzá, amelynek végpontjában az addig forrongó „nemzet-tudat” sürgető szükséggel emelte ki a korból a maga legnagyobb és legegységesebb megfogalmazóját, Petőfit.

Bodolay Géza (2) régebbi nagyobb művének — *Irodalmi diáktársaságok* — egyes részleteit emeli ki s csoportosítja úgy, hogy megismerhessük a diák Petőfi környezetét. Könyvét diákoknak szánta, s ezért megkülönböztetett jelentősége van annak az igen alapos és árnyalt képnek, melyet a református kollégiumokban működő diáktársaságokról rajzol. Ezekben készülődött a majdani hatalmas robbanás: a szabadságharc, bár Bodolay nem hallgatja el, hogy azok a szemléletbeli ellentétek sem hiányoztak itt, melyek később, a nagy történelmi pillanatban megosztották a

(1) Fenyő István: *Nemzet, nép — irodalom.* (Magvető, 1973)

(2) Bodolay Géza: *Petőfi diáktársaságai* (Móra, 1973)

magyarságot. A kor iránt érdeklődőnek izgalmas olvasmánya, a tanároknak pedig nélkülözhetetlen könyve lesz Bodolay műve, melyet kitűnően megválogatott képanyag egészít ki.

Vannak-e a költészet fejlődésének „vonulatai”? — ezzel a kérdéssel fogtam Bata Imre esszékötetének (3) olvasásához. S ami megnyugtató: miután elolvastam az ő lírai vonulatokat megidéző tanulmányát, biztos lehettem, hogy e fogalom nem — vagy így nem létezik. Voltak nemzedékek — talán vannak ma is, de még ezek sem alkotnak összefüggő, egységes vonulatot. Hát még hűszesztendő lírája! Amelyben olyan hatalmas művek akadnak, mint Weöres Sándoré, olyan merész szellemi kísérletek, mint Vas Istváné, olyan elképesztő vállalkozások, mint Juhász Ferencé, olyan öntépő-önvizsgáló pokolraszállások, mint Nagy Lászlóé, s olyan misztikus felvételek, mint Pilinszkyé? Most látom azonban: igazságtalanság volna mindezt számon kérni Bata Imrétől, hiszen ő maga is ezekkel az életművekkel foglalkozik, s mihelyt a „csúcokra” összpontosítja figyelmét a „vonulatok” helyett, máris izgalmas, szép megfigyelések sokaságával örvendezteti meg olvasóját, s kimunkált, finom esszéstílussal, mely nem méltatlan folytatása a nagy elődökének.

Bata Imre sokoldalú érzékenységgel közelíti meg a pályákat, s nagy figyelmet szentel a formai elemek vizsgálatának is. Nem esik bele — hadd idézzem egyik kedvenc szavát — a csapdába, s nem tulajdonít a kelleténél nagyobb jelentőséget a műalkotások formájának, de egy pillanatig sem téveszti szem elől azt a nyilvánvaló igazságot, hogy

az alkotás művészi voltába igenis döntő súllyal játszik bele a megvalósulás mikéntje. S talán ezért is forrósodik át épp ott a hangja leginkább, ahol ezek a problémák fokozottan érdekesek (pl. Weöres Sándor költészetében; a Merülő Saturnusról írt tanulmány így válhat Bata Imre kötetének egyik legjobb darabjává).

Minden kritikusknak, minden esszéistának vannak szemérmesen palástolgatott „szívszerelmei”. Bata Imrének bizonyosan Németh László életműve az. Az a négy írása, mely Németh Lászlóval foglalkozik, egyik legszerencsésebb és legteljesebb megközelítése e hallatlanul sokrétű írói pályának.

A Móra Könyvkiadó „Így élt” sorozatában jelent meg Tüskés Tibor írása a költő Zrínyi Miklósról. (4) A szerző azok közé a szerencsések közé tartozik, akik a legmagasabb szellemi igényességgel közelítve az adott témához sem feledkeznek meg az ismeretterjesztés nemes feladatáról. Talán ezért is írt épp ebben a sorozatban Zrínyi Miklósról, bár mondanivalójából alighanem nagyobb összegzésre is futotta volna. Hadd emeljem ki mindenekelőtt azt az elfogulatlanságot, mely mindvégig jellemzi könyvét. A költő életének minden fontos motívumáról ír, egyiket sem hallgatva el, egyiket sem emelve a másik elé. Erzéketes, izgalmas képet — néhol freskót — rajzol a korról is, jól igazítja el olvasóit ebben a messzi világban, mely hovatovább csillagászati távolságokba kerül ifjúságunktól, ha nem akadnak róla ilyen reveláló erejű írások, mint Tüskés Tiboré.

RÓNAY LÁSZLÓ

SZÍNHÁZI KRÓNIKA

GANDHI

(Thália Színház)

Németh László Gandhija első olvasásra színpadtól idegen, szinte megszemélyesíthetetlen műnek tűnt a felületes olvasó előtt. De vannak még meglepetések színházi életünkben is! Ez a nemzetfilozófiai mű, mint a magyar színpadi irodalom kimagasló világsúcsa került ki a rendező és a színészek jóvoltából.

Beidegződött hitünk, hogy kis nemzet fia alig-alig írhat világméretű, világproblémákat átölelő és közérdeklődésre számot tartható művet. Líránknál sokkal hátrébb cammogó drámairodalmunk most harmadszor cáfolja meg ezt a beidegződött s így babonának is mondható vélekedést. Madách tragédiája nem provinciális mű, de közel egy évszázad kelletett hozzá, hogy ez köztudomásúvá váljék. Remenyik Zsigmond Atyai háza, még ha utólag Thornton Wilder befolyásokat is észlelhetünk rajta, szintén a nagy világirodalmi vonalba tartozott,

(3) Bata Imre: Képek és vonulatok (Magvető, 1973)

(4) Tüskés Tibor: Így élt Zrínyi Miklós (Móra, 1973)

sajnos nem akadt felújítója. S most Németh László Gandhija örvendeztet meg ilyen tág lélegzettel, ahol az égtájak minden sarkából fúj a szél és a világ népeinek együttéléséről, jövőjéről, magatartásbeli elkötelezettségéről vitázik a szerző, aki a próféta vágású Gandhit rokonzonásai miatt választhatja hőséül.

Németh László szokása szerint most sem könnyíti meg olvasói vagy színházi nézői dolgát. Talán úgy véli, a keményhéjú dió gyümölcse magvasabb, s aminek eszmei föltöréséért jobban megdolgozunk, az lesz a maradandóbb élmény, a táplálóbb táplálék. A világpolitika őt világrészre való kitarukozásra, a néhány gyarmattartó birodalom számontartása helyett másfélszázra menő független állam belügyeinek ismerete bizony meghaladja az átlag műveltségű ember befogadóképességét. Mindenki hallott Gandhiról valamit, sejtí legalább, hogy Dél-Afrikában volt ügyvéd és védte a színesek jogait, majd hazatért és 1919-ben meghirdette az ellent nem állás „ellenállási mozgalomát” az angol imperializmus ellen: a Szatiagrahát. A kasztoktól érinthetetlenül elválasztott néptömegek között ő mert a kivetettek közt élni, velük étkezni s végtelen szeretetének erejével ledöntögetni a falakat, amiket évezredek emeltek a hindu nép sokszáz milliós tömegei közé. És a szeretet ellenállása sikerül, mint ahogyan tizenkét mezítlábos apostol hite is képes volt megrendíteni a római birodalom kultúráját hordozó, de végső fokon emberellenes viláгурalmát. Anglia végül is hajlandóvá lesz India kiűritésére.

És itt kezdődik Gandhi végső küldetése, keresztútjárása és életáldozata. Az elnyomó angol gyarmatosítás kiszípolozza ugyan a népet, ezt a négy-öt száz milliónyi soknemzetiségű népet, de féken is tartja őket, a faji és vallási feszültségek robbanással fenyegető gőzkazanjára fegyveres erejével teszi rá a fedőt, ő alkalmazza a gőzszelepet, amíg megbirkózzhat a néma ellenállás erejével. Mikor pedig kivonulási szándékát nyilvánossá teszi, egyszerre kirobbannak a régen lappangó ellentétek. Németh László nem vándolja az angolokat, hogy ebben nekik is valami részük lehetett. De egyszerre megszületik Indiában a kongresszusi párt és a Mozlím Liga, hinduk, mohamedánok, szikhek és százféle népjak acsarkodik egymásra, mert a mozlím-hitűek hajthatatlanok, külön országot akarnak nyugaton és keleten. Akárhogy is osztják meg azonban az országot. két, sőt három részre, 40-50 millió másvallású indiai

jut idegen uralom alá. És az első atrocitást követi láncreakcióban a többi, mozlímok ölik a hindukat és a hinduk vissza akarják adni a kölcsönt.

Csupaszon véve Németh László dokumentumdrámát írt. India függetlenségének kikiáltásától kezdődően az események egyre forrnak, torlódnak az országban a bajok sárkányfejeinek kinövésével arányosan. Gandhi pedig menteni akarja az emberséget, mindig a legveszélyeztetettebb helyekre zárandokol és erkölcsi hatalmával meg is fékezi nyugvársra készteni az indulatokat. Nem ibseni felépítésű mű a Gandhi, inkább az epikus hősköltemények közé tartozik.

Amikor Paulay Ede közel száz esztendeje elő merte adni „Az ember tragédiáját”, eleinte csak a kiállítás történelmi jelmezekben való tobzódásában bizott, mert nem hihetett a nézők gondolati frekvenciákat fölfogó képességében. Az ember tragédiája azóta állandó tiszttalási folyamaton megy át a leegyszerűsödés, a tiszta gondolatiság felé. Úgy sejtjük, ez lesz Németh László Gandhijának világröadalmi zarándokút-állomásainál is a helyzet. A Thália Színház előadása is lehalkul majd a lényegre, ha megérünk rá, mi, nagyközönség.

Kazimir Károly, a rendező-igazgató mindennel megrémezte, megfűszerezte ezt az elméletiségében elvont és hatalmas művet. A nemzetek közti megértés himnuszát. Németh László nem tette 10-15 milliós nemzetek körébe ezt a világröadalmát, majd hogynem kontinens méretűvé varázsolta közös kérdéseinket, hogy a kicsik is tanuljanak belőle. Így érthető a rendező igyekezete, hogy a gondolatiságból néha látványt csinál, mert a látvány a gondolatiságot szolgálja, pihentetőül problémák nyomása alól való lélegzetvételenyi fölszabaduláshoz. A színpadi varázslat éppen az, hogy sikerül sokmillió tömegek hullámozását és összeittközését érzékeltetnie az aránylag szűk színpadon.

Az újjáalakított Thália Színházba való beléptünkör megvan az a színházilag szerencsés érzésünk, hogy „beléptünk valahová”. Úgy látszik, az a közel ezerfőnyi tizenéves, akivel a harmadik vagy negyedik előadást végignézttem — ugyanezt érezte. A közönség 95%-a belőlük állott, inkább gimnazisták, mint egyetemi hallgatók lehettek. És a bordó-arany színházban templomi áhitat honolt, egy pissenés, egy nyikkanás sem zavarta a lenyűgöző előadást. Pedig ezek a fiatalok ugyancsak elevenek voltak. A szünetben is vitatták a darabot — még az

előadás sok tapssal fogadott befejezése után is, a ruhatárban és az utcán. A szürke, ködös estébe ünnepi izek lopóztak: mindenki megilletődve érezte, hogy itt igazi színházi esemény részese volt.

Merészség kellett hozzá, hogy a 78 éves, kopasz, roskatagon is szívós Gandhi szerepét egy harminc év körüli színészre bízzák. Kozák András maszk nélkül, szőke hajjal élte át Gandhi szerepét, és a színészi csoda éppen abban állt, hogy elhittük minden szavát, elhittük, hogy ő Gandhi, népe sokat szenvedett és koplalt prófétája, akire immár nemcsak az indiaiak jobb része, de a mi lelkiismeretünk jobb része is hallgat. A fiatal művész pályáján nagy lépés ez a színészetünk hőstörténetébe illő szabálytalan szerepformálás.

Nehezebb elhíhetősége volt a másik fiatal-öreg szerepcserének. Harsányi Gábor Nehru miniszterelnökekből egyre-másra kivillant a pesti vagány selmésága s méghozzá ő maszkot viselt. S a maszk alól kikacsintott ránk az igazi Harsányi Gábor. No dehát a dráma egyik sarokpontja az, hogy a hatalomra kerültek pozícióharcukban kénytelenek földadni tisztá eszméik egy részét, s így ez a Harsányi-féle cinikus mosoly-kivillanás is értelmezhető volt.

Az előadás egyik meglepetése Végvári Tamás fanatikus hindu hazafija, aki végül is megöli az addig álságból vagy valóságban is körülrajongott Gandhit. Egyéniségében van valami keserű mandula ízű, ciános méregtartalom, ami talán még III. Richárd szerepéig is elvezetheti.

KÉPZŐMŰVÉSZET

BUDAPESTI TÁRLATOK. MAI BELGA KÉPZŐMŰVÉSZEK. 1945-ben új művészcsoport alakult Belgiumban; a társaság a „La jeune peinture belge” (Fiatal belga festészet) nevet vette fel. E művészeti tömörülés tagjainak festményeiből, grafikáiból és szobraiból nyílt kiállítás novemberben — a magyar-belga kulturális csereprogram keretében — az Ernst-múzeumban. A tárlaton résztvevő művészek egyik része (Godderis, Cox) figuratív szemléletű, többségük viszont absztrakt (Delehaut, Luc Peire). Van közöttük szocialista realista (Somville) és finom, artisztikus posztimpreszionista (Slabbinck); van olyan is, aki szürrealista ötleteket fest

A kongresszus elnökének szerepében Nagy Attila a jövőendő államférfi pózait egyesítette szónokias szépbeszédűségével. Imitt-amott narrátor-szerepre kárhoztódott, de ezt is ízléssel tette közvetlen emberségüvé. A Mozlim Liga elnökét Inke László verbő keleti színekkel, mohamedán fanatizmussal és meghunyászkodással, ugrásra kész fékezhetetlenséggel ékesítette. Gandhi békeszerző eszméinek ő a fő ellenlábas, s tulajdonképpen halálának okozója is.

Az indiai ideiglenesen még helyben székelő alkirály alakja hiteles megszemélyesítőre talált Rátonyi Róbertben. Kitiünően egészítette ki az alkirály hanyatló hatalmának színeit Drahotá Andrea, mint Lady Mountbatten. Teázó-szalon parfümjéből és párafüstjéből font csicsergő alakja negédeségében maradt emlékezetes.

A majdnem statisztéria színvonalára szorított hindu és mozlim néptömegek szavának megszólaltatásában természetesen Horváth Terié az elsőség. Amikor ő megszólal, a föld szólal meg, mindegy hogy hindu vagy magyar föld. Jászai Mari epizódszerepbeli önfeláldozásaira kellett gondolnunk, amikor hangja kicsendült a jajongók kórusából.

Kedves színfoltok voltak Gandhi lányunokái, Gőr Nagy Mária és Kovács Edit, valamint Gandhi serdülőben lévő fia, Benkő Péter. Márk Tivadar jelmezei és Rajkai György díszlete az előadás nagy céljának sikerét szolgálták.

POSSONYI LÁSZLÓ

meg (Collignon: „Hegedűművésznő”); egyik-másik művész (pl. Anne Bonnet festőnő) olykor ábrázoló-realisztikus, olykor elvont képeket alkot. A legtehetségesebb a kiállítók közül Willy Antoons szobrász („Ülő gyermek”, „Emberi katedrális”), Lismonde grafikus („Sétány”, „Tengeri táj”, „Palestrina”), a festő Serge Creuz („Ónarckép”) és az ugyancsak festő, angol származású Marc Mendelson („Nagy szekrény”). A nonfiguratív művészek jobbára a geometrikus absztrakció hívei (Jo Delehaut: „Gránátalma”). Lenyűgöző mű kevés volt a tárlaton, a kiállítás egészére azonban a magas színvonal, a kulturáltság, a nagy mesterségbeli felkészültség volt jellemző.

Az 1905-ben született francia festőművészeknek, Édouard Pignonnak festmé-

neyeit és rajzait láthattuk az elmúlt év végén a Múcsarnokban. A művész korábban a kubizmus, a konstruktív törekvések, Léger és Picasso igézetében dolgozott; újabb munkáira viszont a manierista és barokk festészet burjánzó formái, nyugtalan, túlfűtött, egzaltált előadásmódja nyomja rá a bélyegét. Nem tudunk rokonszenvenni Pignon modoros, új korszakával. Kár, hogy az idős mester szem elől tévesztette Georges Braque megszívlelendő szavait: „Szeretem a szabályt, amely korrigálja az émoációt...” A mai Pignonnál semmi sem korlátozza az émoációt; újabb művei ennek következtében kaotikusak, híjával vannak a mérsékletnek, az önfelegyelemnek; a kolorit nem gazdag, hanem tarkabarka.

Kokas Ignác Munkácsy-díjas festő-művész akvarelljeit és gouache-ait (kötőanyagok és fedőfehér hozzáadásával létrehozott vízfestményeit) mutatta be novemberben a Helikon Galéria. Farkas István pesszimiztikus hangulatú, az enyészetet, a pusztulást sugalló piktúrájának örököse Kokas. Témaköre szűkös: pusztákat, romokat, gödrös tájakat, kőbányákat, temetőket, elhagyott aklokot, pontosabban: ezeknek emléképeit idézi fel a művész. Színvilága is egyhangú: zöld és szürke színek uralkodnak a képein. Kokas Ignác munkássága kétségtelenül következetes; permanens vizsgálatanságot fejeznek ki festményei, akvarelljei, gouache-ai, amelyekből azonban elég néhányat látni, hiszen annyira hasonló jellegűek.

ÚJ MŰVÉSZETI KÖNYVEK. Egry Józsefről az elmúlt évtizedekben napvilágot látott számos értékes tanulmány (elsősorban Oltványi Imre, Farkas Zoltán, Genthon István, Kállai Ernő, Kaszák Lajos, Keresztury Dezső, Németh Lajos és Szij Béla írásaira gondolunk...), mindezeknek a monográfiáknak és értekezéseknek volt azonban egy nagy — bár nem a szerzők mulasztásából eredő — fogyatékoságuk: a kellő számú és jó minőségű színes reprodukció hiánya...

Láncz Sándornak a karácsonyi ünnepekre megjelent *Egry-albuma* (Corvina, 1973) az első olyan kiadvány, amely végre méltó módon, huszonnégy színes képtábla közlésével mutatja be Egry korai — dokkmunkásokat, munkanélkülieket, a külvárosok lakóit ábrázoló — alkotásait s a művész — mintegy 1920-szal kezdődő — érett, klasszikus korszakának remekeit: a balatoni és itáliai tájképeket, a bibliai tárgyú kompozíciókat és a mester megkínzott tekintetű önarcképeit.

Az Egryvel foglalkozó régebbi publikációk legtöbbször nem tulajdonított nagyobb jelentőséget a művész fiatalkori festményeinek; Láncz viszont — igen helyesen — nem mellözi ezeket a szimbolista, szecessziós, expresszionista és egyéb hatásokról tanúskodó műveket, amelyek nem vetekednek ugyan a két világháború közötti chef d'oeuvre-ökkel, mégis: a század eleji magyar festészetnek markáns arculatú, időálló darabjai. Természetesen Láncz is 1921-től (a „Lemenő nap” és a „Napfelkelte” című képek létrejöttétől) számítja Egry művészetének kiteljesedését... A 20-as, 30-as, 40-es években születnek meg Egry „napimádó himnuszai” (Genthon), amelyeket mitikus szemlélet, a természeti — és természetfeletti — erők előtti áhítat, kozmikus végtelenségérzet és fénytől átitatott, aranyló kolorit jellemez. E művek — amelyeknek technikája (az olaj és a pasztell kombinációja) is új — már messze túl vannak azon, hogy iskolák, izmusok, stílus kategóriák címkeit ragaszthassuk rájuk.

Láncz hiteles képet ad Egryről, a kivételes hitelemű festőről és a visszavonult életet élt, társtalan emberéről; a tartalmas képelemzések — így például a „Keresztelő Szent János”-ról, a „Cirkuszi kikiáltó”-ról vagy a „Visszhang”-ról szóló passzusok — példaszűrűek. Viszont a befejező sorokban szűkítettelen fanyalgást érzünk... Láncz szerint Egry „nem szólaltatta meg a kor égető szellemi és társadalmi problémáit” s „nem tudta magát kivonni a magyar szellemi élet általános lehúzó hatásából”. E vélemény — ha a „Szigligeti kúpok”-ra, a „Szegény halászok”-ra, a „Támaszkodó férfi”-re, az „Édesanyám”-ra, az „Aranykapu”-ra vagy a többi Egry-műre gondolunk — nem tűnik megalapozottnak. Egry József erkölcsének, művészetének gyémántkeménységével szemben a „lehúzó hatások”, a kor szellemi életének rossz, bomlasztó tendenciái tehetetlenek voltak.

Jaiczay János professzor *Karácsony a művészetben* című könyve (Corvina) az 1973-ban megjelent hazai képzőművészeti kiadványok egyik legszebbje; a kötet negyvenöt — Jézus születését s a pásztorok és a napkeleti királyok hódolatát megjelenítő — festmény, mozaik-kompozíció és gobelin színhű reprodukcióját tartalmazza. (Az Egry József-album és a Jaiczay-kötet nyomatainak gondos előállításáért a Kossuth nyomda dolgozóinak érdeme.)

Jaiczay János nagy művészettörténeti és ikonográfiai hozzáértéssel pillant vé-

gig az Üdvözítő születésével kapcsolatos legfontosabb ábrázolásokon, amelyek között ott találjuk Fra Angelico, Botticelli, Piero della Francesca, Tiziano, Hieronymus Bosch, Dürer, El Greco és Rembrandt munkáit... Örömd olvasni kiváló művészeti írónk élvezetes stílusát, tömör, a művész és a mű leglényegesebb jegyeit megragadó kép-leírásait... Hadd idézzünk néhány — szinte találomra kiemelt — sort a könyvből, Jajczay művészettörténeti kvalitásainak és magvas, veretes nyelvének érzékeltetésére: „A Rajna menti molnár gazdagságot és nyomort egy-

aránt megpróbált fia, Rembrandt Harmensz van Rijn jól ismerte mind a külső, látható világ, mind a belső világ, az emberi lélek fényeit és árnyékait. A *Pásztorok imádságát* ábrázoló képen csak a csecsemő testéből sugárzó fény földöntúli; minden más reális, sőt: hétköznapi. Hollandia kicsiny falvaiban és a városok szegénynegyedeinek utcáiban, ahol Rembrandt is lakott, bizonyára így álltak körül az emberek a szomszédasszony gyermekének bölcsőjét, hogy hirt vigyenek a távolabb lakó ismerősöknek.”

D. I.

ZENEI JEGYZETEK

A BARTÓK VONÓSNÉGYES
BEETHOVEN-ESTJE

Beethoven vonósnégyeseinek másorra tűzése mindig jelentős eseménye a hangversenyéletnek. Amikor 1970—71-ben a Tatrai kvartett a nagy zeneköltő halálának 200. évfordulójára emlékezve, összes vonósnégyeseit előadta, a késői művek elemző interpretálásán kívül a korai művek könnyed, virtuóz, stílushű megszólaltatásában is gyönyörködtünk. Minden hangszer egyenértékűen szólt, a kamarazenélés legmagasabb követelményeinek megfelelően. Most mindez jó összehasonlítási alapot kínál a Bartók Vonósnégyes Beethoven-programjához. Amíg Tatraiék a sorozat első koncertjén a művek belső kötődéseit keresték, a rokonságot (pl. az alappondolatot és annak továbbfejlesztését az egymástól időben távol eső kvartettekben, szimfonikus művekhez való kapcsolataikban), a zeneköltő teljes oeuvre-jét figyelembe véve, addig Komlós Péter, Devich Sándor, Némeih Géza és Botvay Károly a vonósnégyeseket kronológiai sorrendbe állította. Közös csupán az op. 18. számú, Lobkovitznak ajánlott kvartettek-ből az F-dúr volt. (Zenekutatók szerint Beethoven korai korszakának legfontosabb kamaraműve.) Tatraiéknál a további sorrend: f-moll op. 95 és a-moll, op. 132. Míg a Bartók kvartettnél: Esz-dúr, op. 74 („Harfenquartett”), illetve az op. 59. Razumovszkij-vonósnégyesekből az F-dúr. A történeti-kronológiai sorrend kitűnő alkalom a zeneköltő fejlődésének bemutatására. (Köztudott: a vonósnégyesek Beethoven alkotó periódusainak legjellegzetesebb összefoglalásai.) A művek „belső történései” azonban korántsem határolhatók le időrendben.

(Gondoljunk az a-moll kvartett hangszeres recitativójára vagy a „Hárfanégyes” Prestójára, hogy a IX. szimfónia is eszünkbe jusson!)

A Bartók kvartett ezen az estén az analízáló stílust választotta. Mintha súlyban is ugyanezt érezték volna az op. 18. F-dúr vonósnégyesben, mint a másik kettő esetében, s így egy kicsit elnehezült az előadása. A kvartett két változatban maradt ránk. A második kidolgozás a közismert, amelynek első tétele a haydnyi monomatikus szerkesztési elvre épül: az első motívum végig uralgó jellegű. S bár a szonáta-forma még a rokokó mesterek (Haydn, Fürster) szalon-izlését hordozza, a zeneköltő már fölfedezi a hangot. (Pl. a kóda rövid motívum-töredékeiben). Beethoven szimfonikus hatásokra törekszik. Ez a jelleg jól megmutatkozott az előadás folyamán a részletek egymás mellé rendezésében, a kidolgozásban és a dinamikai hatásban, amely a II. tétel „sirjelenetének” komor hangulatát is uralja. A zeneköltő Shakespeare-rokonszenve már itt szembetűnő, mintegy elővételezi a hét évvel későbbi „Szellemtriót” vagy a Macbeth-opera terveit. Az Adagio ugyanis — Amenda szerint — Rómeó és Júlia végbűcsűjét idézi, az „utolsó sóhajokat”. Hangulatában a zenei romantikát előlegezi. A két tétel megszólaltatásában a tempó volt kifogásolható. A csupán belső mozgásra való törekvés kevésnek bizonyult. A Scherzo rendkívül bonyolult ritmikájának kiemelése és a hangerőben jelentkező kontrasztok erőteljesebb megszólaltatása helyett az együttes inkább csak tiszta hangzásra törekedett. Az Allegro Mozartra emlékeztető szonáta-rondójában is a pontos belépéseket, kristályos akkordokat csodálhattuk. A könnyed játék elmaradt.

A Razumovszkij-kvartettek a klasszikus aranykor alkonyát jelentik Beethoven művészetében. Az utolsó ciklus freskószerű, széles felületeivel, az orosz népdalok jellegzetes hangszínével leginkább Haydn orosz kvartettjeinek folytatása, de már az Eroica és az Appassionata „közvetlen szomszédságában”. Az arányok szimfonikus formákkal mérhetőek. A koncerten elhangzott F-dúr kvartett főtémája, a híres „lépő dallam” a csellón természetes könnyedséggel szólalt meg, hogy aztán át lépjen a hegedű melléktemájára és a rövid záró részben a gordonka kitartott, tiszta harmóniái felett lebegjen. A szimfonikus „hangszerezés” a fő és a melléktema összefonódásában jelentkezik, amikor a Kvartett tagjai valóban azt a „harmónia tömböt” szólaltatták meg, amely a zeneesztéták szerint „az egymásból kisarjadás és egymással szembeállás beethoveni technikáját” hordozza. Tézis, antitézis, szintézis: ez a Scherzo-tétel jellemzője, az eddigi párbeszédes forma helyett. A leheletszerű cselló-indítás ritmikus figuráció (a késői Bartókot juttatják eszünkbe), a ráfelelő második hegedű s a négy hangszer homogén együttlépése a kopogó, démonikus ritmus szélsőséges hangulati hatásait klasszikus fejelemmel fogták össze. Legnagyobb élmény a harmadik tétel önvallomása volt, a hangszeres „szellemzene”, az első hegedű nem kírívó, bravúros szólója, amelyből megszakítás nélkül bontakozik ki a finálé. Botvay Károly gazdag muzikalitással, széles invencióval intonálta az orosz népi dallamot, amit Németh Géza, Devich Sándor és Komlós Péter lírai fegyelme, részleteket kiegyensúlyozó képessége úgy épített tovább, hogy a kvartett utolsó tétele meggyőzőtt arról a felfogásról, amely szerint Beethovennél a népi eredet és a kultúra távollága sohasem érezhető, s mindig az egyéniség teremti meg a mű légkörét.

A „Hárfa kvartett” 1809-ből való. (Beethoven kamarazeneje ez időben már „külön születik, egymagában, zárt opuszként, másutt nem folytatott tartalommal.”) Átmeneti mű, s elnevezése nem a zeneköltőtől származik. (Az első tétel pizzicato-ütemei adtak rá alkalmat.) Az első tétel végén és a Scherzóban ott „dobol” a Sors-szimfónia négy hangja, a középső rész pedig a C-dúr Razumovszkij-kvartettet kapcsolja össze a IX. Szimfónia Scherzójával. A szimfonikus hatások azonban már nem sajátosságai a műnek, és a lassú tétel himnikus hangvétele már a végső vallomások előlegezése. A koncerten ez a vallomásszerű

hang uralkodott, a beszéd és a csend zenébe is alig foglalható „határa”. A lassú bevezetés, a pizzicato, a szinkopált zárócsoportha épülő tömör expozíció, majd az Adagio cavatinára emlékeztető, mélyből jövő dallamossága és az, ezt követő száguldó Presto a hangszeres tökéletes együttlélegzésének voltak szép pillanatai. Úgy véljük, a Kvartett tagjai ebben a műben csillogtatták meg igazi erőnyeiket, még ha a zárótétel variációsorozatát kissé rögtönzesszerűnek, szürkének is éreztük.

BACH H-MOLL MISEJE

Bach h-moll miséje a „rejtélyes” művek közé tartozik. A legújabb kutatások, vizsgálatok — szinte már kétségbe vonva a mű ilyen formájú létezését — arra mutatnak rá: Bachnak nem volt szándékában misét írni. Csupán a Kyrie és a Glória tételek megkomponálása határozott célzatú (a szerző udvari komponista címért folyamodott s ehhez csatolta az egyes szövegeket). A többi tételre vonatkozóan semmi sem maradt ránk. Ez a sajátossága is — az alkalmatlansága — a misét a Kunst der Fuge zenei anyagához kapcsolja, egyszerűségében rejlő mélységeihez.

Hogy a pesti ferences templom Liszt Ferenc ének- és zenekara eddigi működése során eljutott a nagy mű előadásáig, egyházzenei életünknek is jelentős eseménye. A kórus tagjai nem hivatásos muzsikuskok, nincs jogunk tehát a hivatásos énekkarok „mércejével” értékelniük a produkciót, mégis elmondhatjuk: azzal az érzéssel távoztunk, hogy Bucsi László karnagy hosszú „előgyakorlatokkal” képessé tette az együttest a zeneileg igen nehéz kórusok élményszerű előadására. Kezdetől fogva célja volt Bach nagy egyházzenei műveinek repertoárra tűzése, amely eddig nagyrészt meg is valósult. Az énekkar megérett a h-moll mise zenei koncepciójának megértésére: az eddigi művekben követelt képszerű ábrázolás helyett valóban a Mise zenei anyagára koncentrált. (Bach ugyanis kompozíciójában minden alkalmat elkerült, hogy a szöveget drámai módon ábrázza.) S hogy ez sikerült, a hozzáértő karmesteri munkának és az együttes muzikális készségének is köszönhető.

A szólisták: Sass Sylvia (szoprán), Buda Livia (alt), Fülöp Attila (tenor) és Jánosi Péter (basszus) közreműködése meggyőzőtt arról, hogy a lipcsei mester jól ismerte-értette a katolikus liturgia szövegeit. (pl. A Credo: Et in unum

Dominum részletének csodálatos kettő- sében). Gergely Ferenc continuo-kísére- te és a zenekar szép hangzása ugyan- csak elismerést érdemel.

TÓTH SÁNDOR

(EMLÉKEZÉS KÉT NAGY ÉNEKES- RE) Szinte egyszerre távozott az élők sorából Gyurkovics Mária, a közvetlen félműlt és Réti József a jelen egyik leg- nagyobb énekese. Az egyik inkább az operaszínpad, a másik a hangversenytel- em őriása volt. A háború pusztításaitól még félig alélt országban szárnyalt végig Gyurkovics Mária hangja, hirdetve az élet dicséretét, a művészet, az örök ér- tékekben való hit lebirhatatlan erejét. Világsztár volt, de megmaradt mindvég- ig magyar művésznek. Hangja a leg- nagyobbakkal állította egyvonalba. Fénykorában épp olyan magától értető- dő természetességgel szólaltatta meg Händel Júdas Makkabeusának szólóját, mint Verdi Rigolettójának Gildáját, épp olyan csodálatos volt Mozart Requiem- jében, mint Rossini Sevillai borbélyá- ban. De a legcsodálatosabb talán az volt benne, hogy a siker csúcsán is egyszer- ű ember maradt, akinek indult, a kul- túra szolgálója.

Réti József egészen más alkat volt az életben, abban azonban nagyon ha- sonlított Gyurkovics Máriára, hogy éle- te végéig egyszerű, alázatos ember ma- radt. Hogy pályája nem ivelt olyan si- keres magasokba, az köztudott: nem volt az operaszínpadok ünnepelt sztárja. Egyszerűen nagy énekese volt. A legna- gyobbak közül való.

Ha valaki megírja egyszer a magyar egyházzene történetét, külön fejezetet szánhat majd neki. Nem volt olyan je- lentős egyházzenei esemény, amelyről hiányzott volna. Hol ezen, hol azon a kóruson csendült fel hangja és esemény- nyé tette a Nelson-mise, a Teréz-mise, Beethoven C-dúr miséje vagy a Schu- bert-misék előadását. Egyszerre volt ez zenei és lelki esemény. Mert Réti Jó- zsef úgy énekelt, hogy aki hallgatta, tudta, mit énekel és miért énekl. Amit megszólaltatott, annak az igazságáról meg volt győződve, mert hitt benne. Ő volt a János- és a Máté-passió csodá- latos evangélistája, aki mintha megérez- te volna a közeli véget, olyan erővel és lelki emelkedettségről vallott minden egyes alkalommal a test haláláról és a lélek örök életéről. Aki egyszer ezek- ben a szerepeiben hallotta, egy életre vitte el emlékezetét.

R. L.

FILMEK VILÁGÁBÓL

FELLINI RÓMAI SÉTÁJA

Máig tartja magát az a felfogás, hogy a hetvenöt éves múltira visszatekintő filmművészet két alapító vezéralakjának, Louis Lumière-nek és Georges Méliès- nek munkássága egyúttal két irányzatot is jelent kezdettől fogva, amely lényeg-ében kimutatható napjaink filmművé- szetében is. Lumière hivatásának érezte, hogy a felvevőgép elé táruló valóságot olyan hűségesen ábrázolja, amennyire csak lehetséges: az *objektív* objektivitá- sa a mértéke. Méliès ellenben külön- böző optikai eljárások, stúdió-trükkök segítségével fantasztikus képek, illúziók és belső élmények rögzítésére törekedett, a látványosságot a film elsőrendű köve- telményének tekintette; az *objektív* az ember szubjektív tükre, látomásainak „eszköze”.

Az ún. Lumière-féle filmeket, ame- lyek a valóság hiteles, dokumentatív ábrázolására törekednek, a filmesztéták egy része „klasszikus filmkifejezési mód- nak” nevezi, míg a Méliès-féléket „a

modern filmkifejezési módot” alkalma- zó-képviselő műveknek, melyek a való- ság kötöttségétől felszabadult „belső lá- tás” szabadságát hangsúlyozzák. Szerin- tük az ún. modern filmnek nincs szük- sége logikus történetre, előzetes szerke- zeti szabályokra, s inkább a rendező szabad — de nem önkényes — alkotása, melynek a spektakulum a legdöntőbb tényezője.

Kevés olyan kortársi rendező felel meg úgy a Méliès-féle filmek „szabvá- nyainak” — különösen ami a látványt illeti —, mint Federico Fellini kivételes művésze. „Filmet csinálók, a filmben élek — vallja egy nyilatkozatában —, mert a XX. században születtem, s mert a képpel való kifejezés számomra konz- zenciálisabb. Ha egy évszázaddal koráb- ban éltem volna, író vagy festő len- nék... A művészeknek ama banális tí- pusához tartozom, aki teljesen azono- sul művészetével. Tisztára esztétikai éle- tet élek. A moralitást, a magam mora- litását, a méltóságot csak hivatásom gyakorlása közben találok meg. Élete- met, mind a mai napig, csak azért él- tem meg, hogy elmesélhessem...”

Mindegyik filmje tulajdonképpen ön-életrajzi fogantatású, mindig saját határainak foglya marad. Egyedül önmagát fejezi ki, nem állítja közönségét kiagyalt történetekkel, mert nála minden csak alkalom arra, hogy visszatérjen önmagához és végérvényesen megtalálja önmagát. Számára a képzelet világa szer- ves részét alkotja a valóságos világnak. Ha valós az életnek kívülről szemlélhető oldala, akkor ugyanolyan valós a másik oldal is, amely bensőnkben foglal helyet. A belső valóságot térképezi föl hol mint pszichológus álomfejtő (*Júlia és a szellemek*, 1965), hol mint világi teológus (*Országúton*, 1954), vagy mint moralizáló társadalomkutató (*Az édes élet*, 1959) s a létezés és alkotás tör- vényszerűségeinek analízátora (*Nyolc és fél*, 1962), vagy mint egy antik filozófus, aki bemutatja a pogány Rómát, ahol nyilvánvaló az Isten hiánya, és azt a pöklöt, melyben az Ember él, akinek még Krisztus nem hozta el az üdvösség szabadtó-tisztító hírét (*Satyricon*, 1969).

Fellini turista a saját életében. Abból a fajtából, aki legszívesebben mindig ugyanazt a várost keresi föl, mert ettől az egyetlen várostól kapta a legtöbbet: az életet, a hivatást és a hivatás gya- korlásának összes lehetőségét. Ezért fordul újra és újra, szinte freudi kötődés- sel Rómához, tesz újabb és újabb sétá- kat benne, és nemhiába érzi, hogy még sosem sikerült igazán felfedeznie. Tu- rista-útjának számít jóformán minden filmje: városnéző kirándulásnak a mai és a tegnapi, sőt az ókori Rómában.

Most vetített utolsó filmjének a címe is *Róma* (1971), s talán éppen ezért vár tőle az avatatlan néző valamiféle úti- kalauzt, színpompás Baedekert à la *Fellini*. De már az első képeknél kide- rül, hogy a rendező itt is a maga sajátos szemléletét érvényesíti, nem arról beszél, ami esetleg a nézőt, hanem ami őt érde- kli az Örök Városból. Egyéni ízléssel és fölényel válogatja ki életének epi- zódjai közül azokat, amelyeket elmonda- ni ez alkalommal helyesnek ítél. Ha életművének ismeretében vizsgáljuk a *Rómát*, azt kell látnunk, hogy nem sok újat tesz hozzá ahhoz, amit már eddigi filmjeiben a városról apránként elmon- dott. Itt mintha mindent sűrítve ismé- telne meg és magasabb szinten, egyete- mesebb összefüggésben tárna elénk.

Gyermekkori élményeit idézi föl a ka- tolikus iskolában vetített, a Rómát be- mutatató diapozitívek közé keveredett női akt-fotó miatt támadt zűrzavar kapcsán, az első római séta említésével, melyet akkor az osztállyal együtt, tanári kísé-

rettel tesz meg. A Rómába való vonu- lás többször is témája a filmnek: a szá- guldás a modern autósztrádán a város- központ felé apokaliptikus hangulatot keltő, félelmetes erejű. Mintha a pokol szélén gördülnének ezek a mai kordék, vagy a közelgő világ vége elől menekül- ne a járműkaraván, miközben az út két oldalán fel-feltűnnek a társadalom meg- alázottai és számkivetettei. Dantei kép- sor ez: a semmibe igyekszik az emberi had, bár azt hiszi, a betonpálya végén megszűnik az észtesztő ricsaj, megsze- lődül a féktelenség. De a városban, mely elérendő célnak látszott a film elején, a városban sincs megoldás. Nem lehet mást tenni, magára kell hagyni, sor- sára kell bízni. Ezt sugallja a film vége, amikor a jövő, fiatalok motoros csapata hátat fordít a városnak, azok, akik a megoldást jelentenék, dübörögve kivo- nulnak az évezredes falak közül. S most, a fináléban bukkannak fel egy-egy vil- lanásra Róma, nevezetességei. Búcsút int a Trajanus-oszlop, a Colosseum, a Trevi- kút, hidak, templomok, múzeumok sora. A város lassan elveszti fényét, megko- pik szépsége, világhírű patinája: vég- képp előregszik, ha a fiatalok nem haj- landók többé a múltját birtokukba ven- ni. Ők megtagadják ezt a Rómát, és versenyt szágulda a széllel, motorjuk- ról vissza sem tekintenek rá.

Fellini szerint a környezet, melyben élünk és álmodunk, mindenkori fele- barátunk. A környezet nemcsak a puszta tárgy vagy az anyatermészet, hanem az embertárs is, a testében erőtlén, de lel- kében felszárnyalni tudó ember. Ezzel a szentferenci megértéssel és józanság- gal néz a város másik, bűnösebb arcá- ba. Az egykori örömtanyák és a Pia- za di Spagna lépcsősorán szerelmeske- dő hippik egymás mellé kerülnek, két idősík simul össze egy kerek harmadik- ká, amely már Fellini emlékezetében nyeri el végső, vetíthető formáját. Az idősíkok csúsztatása, oldása és kötése egyébként a film jellemző jegye: a ma mintha mindig csak apropó, csak uta- lás volna régmúlt dolgokra, arra, ho- gyan is történt ez vagy az korábban, évekkkel, évtizedekkel előbb.

Spengleri látomássá tágul Fellini „alá- szállása” a város mélyére. Az örökösen épülő metró alagútjában egy őshüllőre hasonlító gépszörny söpri magába a föl- det, befal mindent, ami útjába kerül, legszívesebben az embert is elnyelné — ennél a jelenetnél akaratlanul is eszünk- be jut Fritz Lang *Metropolis*a —, ha tehetné, ha az ember kezében nem sze- lidülne meg. A technika ura azonban mégiscsak kétségbeesett rab: az idő fog-

lya, képtelen meghódítani a mulandóságot, az öröklét diadalmaskodik fölötte. Az alagútban egy kétezer éves patricius villát fedeznek föl, melynek színes freskói, kecses szobrai tökéletes, hibátlan szépségben pompáznak, túléltek az egész újkori történelmet. S egyszerre csak hullani kezd a vakolat, megfakulnak a színek, a szobrok elvesztik varázslatos formájukat. A keszon túlnyomásos levegője és a magas páratartalom elpusztítja a maradandóságot, az ember fölemesztli a múltját, hogy a jövőjét megteremtse. A spengleri kultúrapusztulás vízióját idézi föl a film néhány percre, az értékek, az emberi abszolutumok megsemmisülésének katasztrófáját.

Fellini néhány epizódja — bár valószínűleg eseményen alapul — egy ponton menthetetlenül átúszik a víziókba, szereplői már-már szürrealista világban lebegnek — s többé nem lehet visszarántani őket a tények korlátai közé. Ilyen epizód például a hercegnő groteszk divatbemutatója is az egyházi viseletek teljes kollekciójával. E különös összejövetelre meghívott bíboros, aki egyúttal mint a Vatikán képviselője van jelen, a bemutató alatt elbőbiskol, fejét mellére ejtve alszik, így sem hozzászólni, sem állást foglalni nem tud a látottakkal kapcsolatban. Végeredményben nélküle, *kívüle* zajlik le a palástos, püspöksüveges divatrevü. „Fellini a XXIII. János pápa kezdeményezte zsinati szellemben hadakozik — írja Nemeskürty István a rendezőről szóló tanulmányában —, ingerült és felháborodott, s mivel hívó, tudja, hová sújtson, hol fog fájni; ezért szisszen fel minden filmjére a vatikáni jobboldal. De azért ő *belülről bírál*; s számára Gelsomina szereteténél nincs több és szebb a földön.”

Kritikájának középpontja ezúttal a forma, a hivalkodó külsőségek, amelyek

eltakarják, hozzáférhetetlenné teszik a belső lényeket, kifelé hamis képet adnak a tartalomról, mely maga a hit, a megváltás tana. Kíméletlenül ostorozza az értelmetlen dekorativitást, a talmi fényűzést, mert az egyház mint intézmény drámáját és alapvető tévedését látja benne. Tudja, hogy igaza van, ezért „emeli meg” a látványt, iróniáját a nevetségessé tételig fokozza, hogy amit kifejez, minél erőteljesebb legyen és minél erőteljesebb legyen a visszhangja a nézőtérén. Az ornátusok sűrűn következő egymásutánjában feltűnik egy-egy neonreklámokkal díszített, csillogó-villogó öltözet is, mely már ígét is hirdet, és biztosít arról, hogy az egyház — ime! — halad a korrall. Lehet-e még tovább fokozni a látványt? Fellini gondoskodik róla. Merev, sujtásos püspöki formaruhák következnek, melyekből már az ember is hiányzik. Beépített szerkezet biccenti meg a püspökföveget, emeli áldásosztásra a kezet, lendíti előre a pásztorbotot.

Egy öncélúvá lett, feudális „papi uralom” kegyetlen paródiája ez. A rendező világosan beszél: akik visszakívánják régi hatalmukat, kikezdetlen dicsőségüket, akik igyekeznek a hitet is kisajátítani és a pompával, a szemet vakító ragyogással azért veszik körül magukat, hogy elkülönüljenek a néptől, szeretnék az egyházat is visszafordítani régi, megtagadott útjára. Fellini a hit nevében, a zsinat hangján mond véleményt, és nem kétséges, hogy művészi ítélete azokat sújtja, akik a zsinati szellem érvényesülését akadályozzák, az időt próbálják megállítani és saját érdekeik szekerébe fogni. „Katolicizmusa nagyon modern — véli Alberto Moravia, a kitaláló olasz író —, egyáltalán nem klaszszikus vagy barokk katolicizmus. Napjaink katolicizmusa ez.”

HEGYI BÉLA

KÉPERNYŐ ELŐTT

Németh László: Irgalom

MŰ ÉS ILLUSZTRÁCIÓ. Az első két rész után az volt a sejtése — érzése — a nézőnek — feltéve, hogy korábban már könyvalakban is olvasta Németh László „Irgalom” című regényét —, hogy a képernyőn a mű teljes értékű változatát látja majd. Tehát nemcsak illusztrációt hat folytatásban, hanem egy életmű ösz-

szefoglalását (ahogy egy gótikus kupolában is összegeződik az egész építmény, vagy Michelangelo egyetlen szobrában az egész reneszánsz.) Hiszen az „Irgalom” végigkíséri Németh László életét és pályáját. Ő maga mondja: „az irgalom (a négy regény-novella közül Medici-kápolnám leghajnalibb alakja) egész írói pályámat átöleli, a fényrejtés káprázó keresgélésétől a fénytől megválás búcsúszaváig.” Am ahogy szétágazott (és sűrűsödött) a regény cselekménye, úgy

vált mindinkább vázlatossá (csak „bepillantó” dokumentummá) a film.

Ez nem elmarasztalás akar lenni. A képernyőn „jelen volt” a Németh László-i szemlélet — a maga emberszeretével, részvételével, a bűn elesettségében, mélységében is tisztaságkeresésével —, a néző „mindenből kapott egy keveset”, ami végkifejletében létrehozott egy regény ihlette, önálló tévéfilmet. Csakhogy ebből megint újabb probléma adódik: a film némely utalásai, csak a film ismerői előtt homályosak, indokolatlanok. Ezért nem maradhatott meg a kritikus ezúttal egyetlen vonalon: az öntörvényű tévéprodukciónak. Elkerülhetetlen az összehasonlítás (néhány kiragadott példával, eltéréssel), éppen az alapmű és a belőle készült változat homályos találkozásai miatt.

MONDANIVALÓ, SZEREPEK, SZEREP-LÖK. Hintsch György, forgatókönyvíró-rendező végigkíséri az alap-motívumot: Ágnes (harmadéves orvostanhallgató) várja hadifogságból hazatérő apját, akit szinte elektrai ragaszkodással szeret (és csodál). Közben széthull körülötte az otthon, a polgári környezet: anyja házasságtörővé lesz, apja rádöbben a valóságra, elköltözik hazulról. Ágnes pedig a maga egyéni drámáján át, eljut az egyetemes szeretetig, az irgalomig. Ahogy a regény befejezésében olvassuk: „S közben úgy érezte, mintha nemcsak Ferit, de az anyját, apját, Bölcskeynéét, a haldokló Matát, az egész elfekvőt, a nagy emberiséget húzta volna mellére — a sánta emberiséget, amelynek hitet kell adni, hogy futni tudjon, s a lábára is vigyázni, hogy sántaságába bele ne gabalyodják.” A film is ezzel a mondattal — a regény mondani-valójának foglatával — zárul (ezt képileg is illusztrálva: a sánta fiú, Feri — miközben Ágnes mellett fut és a lány vezet — szinte szárnyakat kap). De ugyanennek a mondatnak az utalásait csak az érti meg, aki olvasta is a regényt. Például: hogy Mata, aki ápolónő az elfekvőben, miért lett öngyilkos (amit az író a regényben lélektanilag az elfojtott és viszonzatlan szerelemmel, morfinizmussal — miként valami agysebész vagy boncolóorvos — részletesen indokol). Vagy éppen a regény vezérmotívumát: a házaspár elhidegülését. A filmen egy asszony — félve az öregségtől, az elhagyatottságtól — jóval fiatalabb szeretőjéhez menekül. A képernyőn viszont teljesen kimaradt az a motívum, ami — ha etikailag nem is igazolja, nem is bocsátja meg — „emberileg” megmagyarázza a házasságtörést: a férj

fiatalkori naplója, amelyben mintegy az ideg orvos anamnézisével „analizálja” menyasszonyát, későbbi feleségét. Érzelmei nem a választottnak szólnak, hanem egy ideálnak, amivé az asszonyt nevelni akarja. Tehát: már a választás pillanatában, eleve elbukik, mert nem a szeretet és nem a szerelem él benne, hanem az önzés. És szinte teljesen illusztráció marad a filmen az elfekvő kórház, Ballának, a főorvosnak kapcsolata Matához, orvostársaihoz, Fűredi doktor felelőtlensége, Viktória nővér egyénisége. Mindebből — és még sok másból — csak „jelzéseket” kapunk (miként ha egy író zsebnotezát lapozgatnánk, vagy egy vázlatkönyvet).

A film meglepetése Széles Anna. Ő játssza Ágnest. Nemcsak külső megjelenésével — törekénységével, egész lényéből sugárzó tisztaságával — „nőtt fel” Németh László hősnőjéhez, hanem egyszerű eszköztelenséggel, és mégis ugyanakkor „megélt”, a maga lélektani fejlődésében emberközébe hozva a figurát, jutott el az egyetemes irgalomig, az önzetlen áldozatvállalásig. Az áldozatig, ami bemooszthatatlan.

Töröcsik Mari az anya szerepében — a forgatókönyv hiányai ellenére is — teljes értékű alakítást nyújtott. Férje iránti látszólagos érzéketlenségében — külsőleg nemegyszer gorombaságában — mindenütt ott volt a vívódás, gyötörődés — néhol még a szánalom is —: egy kétségbeesett lélek vergődése az eltékozolt tisztaságért.

Felejthetetlen élmény az apát játszó Mensáros László alakítása. A hadifogságban talákozott az akkor még csak vajúdó, eszmélő újjal. Roskadtságában is olyan volt, mint a gyermek, akinek most nyíladozik a szeme: tárgyakat lát, vonalakat, mozgást, és sejtje bennük azt a tisztultabb valamit, amit még nem ért, jöllehet az már jelen van. Ezt a jelenlétét — az igazságosabb társadalmi rendet, a szocializmus eszmevilágát — éppen egy sánta fiú, Feri alakjában fogalmazta meg az író. Harsányi Gábor játékában egyaránt érvényre jut a még ki nem tisztult türelmetlenség és az eszmékben (vagy talán már az emberben is) való hit.

Érdekes összjátéka a véletlennek, hogy a tévésorozattal egyidőben került bemutatásra Németh László egy másik művének, a „Sámson”-nak operaváltozata. Ott — egy másik műfajban, a zene nyelvén megfogalmazva — együtt és egyrangúan érvényesült mindkét alkotás.

BALÁSSY LÁSZLÓ

Revue mensuelle — Monatschrift Rédacteur en chef — Chefredakteur: György Rónay —
Budapest, V., Kossuth Lajos u. 1. — Abonnements pour un an — Abonnement für das Jahr: 5,00 US dollars

S O M M A I R E

Richard E. Leakey, le directeur en chef du Musée National de Kenya: „Le crâne No. 1470” — *Béla Bellér*: La Bible et la culture générale — *Rezső Szij*: *Europica Varietas* (L'attitude occuménique dans la littérature hongroise) — *Tamás Nyíri*: La prière quotidienne — *László Rónay*: Prophétie silencieuse (Les poèmes de Miklós Radnóti) — *István Gál*: Les documents de Radnóti dans la succession de Babits — Lettre de *Miklós Radnóti* à Sándor Sík — *Elemér Szeghalmi*: Le poète de l'enchantement et de la réalité (La poésie lyrique de Pál Toldalagi âgé de 60) — *Károly Doromy*: „Les chrétiens pour le socialisme” (Présentation de la référence de Giulio Giralaldi à la réunion de Bologne) — *Iván Dévényi*: L'art du sculpteur Mme Arany Till — *György Remsey*: L'Art Nouveau, un art spirituel — *Emil Kolozsvári Grandpierre*: La réconciliation (nouvelle) — Poèmes de *Pál Toldalagi* et de *Zoltán Jékely*.

A L'AVANT DU NOUVEL AN

Au moment où nos lecteurs liront ces lignes, „la mort solennelle” de l'année passée — pour se servir du mot de Petőfi — a déjà eu lieu. Chacun de nous a déjà fait son compte („puisqu' en ce moment-là chaque »meilleur« se replioie sur lui-même et se recueille”); mais ce compte ne peut plus se faire (s'il s'agit vraiment d'un „meilleur”) en n'y comptant pas parmi les propres „doi-et-avoir” ceux du monde entier. Tout le monde voudrait passer le seuil du Nouvel An avec bonne espérance; mais — que nous voulions ou non — chaque „espoir personnel” est un dérivé de l'espoir du genre humain. C'est déjà un lieu commun; cependant tout le monde sait que la condition d'un bon état général (d'un meilleur qu'au-paravant), d'une prospérité et d'un avancement est la paix. Tout le monde sait et il y'en a beaucoup qui le savent de propre expérience qu'une guerre peut tout détruire. En jetant donc un dernier regard sur l'année passée, nous demandons si nous pouvons espérer?

Bien sûr, nous pouvons. Non parce qu'il n'y ait plus des guerres; non parce que la violence soit définitivement éliminée de la vie du monde. Nous tous étions des témoins de tout ce qui vient d'être passé il y a peu, puisque la technique amène les événements dans notre chambre. Mais en même temps nous sommes des témoins aussi de ce que la force, l'intelligence, la conscience „des meilleurs” avaient pu retenir et freiner toute la dévastation qui autrefois aurait roulé d'une puissance automatique sur le monde entier. Le feu s'allume encore ça et là, puisqu'il y a toujours des allumeurs, mais il n'incendie plus pour couvrir tout de flammes. Cette expérience fut peut-être le cadeau le plus remarquable de l'année passée, en même temps qu'elle obligea chaque „meilleur homme” à son devoir le plus urgent.

Devoir; aujourd'hui nous savons déjà, nous voyons: la paix n'est pas, un état, elle est plutôt un devoir et une lutte; elle n'est pas une proposition abstraite, mais des activités pratiques; elle ne se fait pas automatiquement, elle doit être victorieusement gagnée. Gagner? Nous la gagnons: aujourd'hui nous savons déjà qu'elle ne dépend pas des „circonstances”, mais elle est le résultat de l'attitude et de la décision personnel — les des millions et des millions; le résultat de ces décisions individuelles et responsables peut être plus fort (et nous voyons qu'il devient de plus en plus puissant) que toute autre violence prête à tout risquer et dévaster.

Cette violence fait encore, hélas, abus de la Croix, un Signe éternellement sanglant et vivant, érigée justement contre elle. Les chrétiens ne peuvent jamais prétendre, souligner, témoigner, et pratiquer cette vérité cardinale sans avérer

que toute violence ne soit un coup de fouet sur le visage du Christ qui a historiquement souffert avec nous et pour nous, que ce ne soit un baiser de Judas et une trahison, dans le service des intérêts et des puissances toujours douteux et éphémères, une parodie et une profanisation de l'amour du Christ obligatoire pour toutes les époques et tous les ordres sociaux, et qu'alors ce serait une consternation légitimée des „gentes“, c'est-à-dire des non-chrétiens.

Parmi ceux qui sont du côté de la paix et qui travaillent pour elle, il y a le nombre croissant des chrétiens et cela annonce le grand espoir nouveau de l' Eglise.

ZUM NEUEN JAHR

Bis diese Zeilen den Leser erreichen, wird der „feierliche Tod“ des vergangenen Jahres — wie Petöfi sich ausdrückt — schon vorbei sein. Ein jeder hat schon seine Abrechnung gemacht (es sei denn, dass „bei dieser Gelegenheit jeder bessere Sterbliche... sich verschliesst und in sich kehrt“); und diese Rechnung kann heute keiner mehr so vornehmen (besonders wenn er ein „besserer Sterblicher“ ist), dass er in seinem persönlichen „Soll und Haben“ nicht die Sätze der ganzen Welt einkalkuliert. Ein jeder möchte die Schwelle des neuen Jahres mit Hoffnung übertreten; ob wir es aber wollen, oder nicht: eine jede „persönliche Hoffnung“ hängt von der Hoffnung der ganzen Menschheit ab. Das ist schon ein Gemeinplatz; ein jeder weiss, dass die Vorbedingung jedes (besser als der frühere) Wohlbefindens und auch die des Wohlergehens und des Wachstums, der Frieden ist; und ein jeder weiss — und viele erinnern sich noch daran —, dass der Krieg alles vernichten kann. Zurückschauend auf das vergangene Jahr — können wir hoffen?

Wir können hoffen. Nicht als ob keine Kriege gewesen wären; nicht als ob aus dem Leben der Menschheit die Gewalt endgültig sich ausgeschaltet hätte. Wir waren Zeugen von all dem was geschah; die Technik bringt die Geschehnisse in unser Zimmer. Wir waren aber Zeugen, dass verhängnisvolle Geschehnisse die früher sozusagen mit der eigenen Trägheitskraft durch die Welt rasten, heute mit der Kraft, mit der Vernunft und Gewissen der „besseren Sterblichen“ gebändigt werden können. Hier und da entsteht noch der Brand, weil es Brandstifter noch überall gibt, dieser kann sich aber nicht zur Feuerbrunst ausbreiten und alles in ein Flammenmeer setzen. Diese Erfahrung war das wertvollste Geschenk des vergangenen Jahres. Gleichzeitig ist es die verpflichtendste Aufgabe eines jeden und „besseren Sterblichen“ im kommenden Jahre.

Eine Aufgabe; weil wir heute schon wissen und auch die Erfahrung haben, dass der Frieden kein Zustand, sondern eine Aufgabe und eine Arbeit ist; er ist keine theoretische Mahnung sondern eine praktische Tätigkeit; er kommt nicht von sich selber, sondern muss errungen werden als ein Sieg. Wird er errungen? Wir erringen ihn: weil wir auch schon wissen, dass der Frieden nicht von den „Umständen“ abhängt, sondern eine Folge, einer bewussten Stellungnahme, eine persönlichen Entscheidung von unzähligen Millionen ist; und dass die Summe dieser persönlichen und versantwortungsvollen Entscheidungen am Ende stärker sein kann — wir sehen, dass es schon anfängt stärker zu werden — als jede, auf vernichtende Risiken immer bereite Gewalt.

Diese Gewalt missbraucht leider noch immer hier und da jenes Kreuz, welches im Gegenteil als ewig blutendes und lebendigens Zeichen gegen die Gewalt aufgestellt wurde. Die Christen können nie genug die grundlegende Wahrheit verkünden und praktisch bezeugen, dass im Namen des grössten Opfers, Christus, nie und keine Gewalt durchgeführt werden kann ohne damit einen neuen Peitschenschlag auf das Gesicht des in der Geschichte mit uns lebenden und für uns leidenden Christus zu geben; ein immer neuer (wer weiss wievielter?) Judaskuss und Verrat im Dienste immer fraglicher und vergänglicher, gesellschaftlichen und Machtinteressen, hohnsprechend dem alle Christusgläubigen verpflichtenden Hauptgebot der Liebe, und zum gerechten Anstoss der „Gentes“, der nicht-Christen.

In den Rheimen jeder die sich für den Frieden entschieden haben und dafür arbeiten, sind im ständig grösserer Anzahl und mit wachsendem Gewicht auch die Christen. Und sie bedeuten damit die neue, grosse Hoffnung der Kirche.

ZSINATUTÁNI ÉRTELMEZŐ KISSZÓTÁR

A-tól Z-ig

Szerkesztőségünk fölkérésére **Waigand József**, a Hittudományi Akadémia magántanára, a kitünő zsinati szakértő állította össze azt a „Zsinatutáni értelmező kisszótárt”, amelynek folyamatos közlését most elkezdjük. A zsinat megnyitása óta eltelt évtizedben, más tudományágakhoz hasonlóan, a teológia nyelve is rohamosan fejlődött, új szak kifejezések keletkeztek és sok régi kapott új, gazdagabb értelmet. Szótárunk szerzője azért írta egybe a „zsinatutáni” szót, mert első sorban nem időrendiséget, hanem szellemiséget kívánt megjelölni ezzel. A szótáranyagot a szerző által rendelkezésünkre bocsátott hatalmas anyagból válogattuk ki. A válogatás szempontja az volt, hogy a mai katolikus (teológiai, történeti stb.) szakirodalomban gyakran használt és régi lexikonokban nem kellően definiált szavakat gyűjtjük esokorba. Teljességre a dolog természeténél fogva nem tőrekedhetünk, de az esetleges észrevételeket hálásan fogadjuk.

AGGIORNAMENTO. Az eredeti olasz szó a közzgazdasági nyelvből való és jelentti a könyvelés „a-giorno”, azaz „naprakész” állapotát. Használják tankönyvekre, szótárakra is; jelentése ilyenkor: „teljesen korszerű”, azaz bele vannak már dolgozva a legújabb szavak, illetve tudományos eredmények és szakirodalom. XXIII. János pápa szellemessége alkalmazta ezt a szót a zsinattal összefüggésben, amelynek feladatát tűzte az egyház „korszerűsítését”, de nemegyszer hangsúlyozta, hogy túl a zsinaton, állandó feladata az egyháznak ez az aggiornamento, vagyis „napra kész” alkalmazkodás a világ és a benne élő emberek igényeihez.

AKOLITUS. (Az eredeti görög szó értelme: segédkező.) A Szentészék 1972. augusztus 15-én kelt *Ministeria quaedam* rendelete megszüntette a régi ún. „kisebb papi rendeket” és az alszerpapi rendet, és helyükbe két „szolgálatot” létesített. Ezek már nem az áldozópapság felé vezető állomások, hanem világiaknak „avatási szertartás” révén adott megbízások, amelyek a római rendelet szerint a hívek egyetemes papságában gyökereznek. A két szolgálat: az akolitusi és a lektori. Az akolitus lényegében a régi alszerpapi feladatokat láthatja el, szükség esetén áldoztathat is.

ALAPTÖRVÉNY (EGYHÁZI). (Hivatalos nevén: *Lex fundamentalis Ecclesiae*.) Az államoknak ma szinte kivétel nélkül van alaptörvényük, amelyet „al-

kotmánynak” neveznek. Ez általában nem jogszabályokat tartalmaz, hanem a mindenkor meghozandó jogszabályok elvi, jogi alapját, kereteit és meghozásuk módját írja elő. Az egyháznak mostanáig nem volt ilyen alkotmánya, csak egy jogszabály-gyűjteménye a *Codex juris canonici*, amely azonban nemcsak jogszabályokat, hanem erkölcsi előírásokat és hivatalos dogmaértelmezéseket is tartalmaz. Az alaptörvény, a *Lex fundamentalis* gondolata az 1967-ben tartott püspöki zsinoduson merült fel. A világ püspökei akkor, aránylag nem nagy többséggel, elvileg jóváhagyták egy ilyen egyházi alaptörvény meghozatalát, de az eléjük terjesztett szöveget elvetették. A szöveg átdolgozásával most ugyanaz a bizottság foglalkozik, amelyet még a zsinat hívott életre a kánonjogi kódex revíziójára.

ÁLDOZATI LITURGIA. Az „igeliturgia” mellett a szentmise második főrésze: a felajánlással kezdődik és a szentáldozással végződik.

ALLOKUCIÓ. (A latin *alloquor* = megszólítok szóból.) Különleges fontosságú pápai beszéd, amelyet a pápa a bíborosi testület előtt, mint az egyház feje mond el. Az allokúciók hivatalos egyházi okmánynak számítanak.

ÁLTALÁNOS FELOLDOZÁS. A római Hittani Kongregáció 1972. június 16-án kiadott *Sacramentum poenitentiae* kezdetű instrukciója engedélyezi kivételes esetekben az általános feloldozást (pl. ha kevés a gyóntató és sok a gyónó), amely egyenértékű azzal a feloldozással, amelyet fülgyónás esetén az egyes személy kap.

ANAKRONIZMUS, ANAKRONISZTIKUS. (A görög *kronosz* = idő szóból a keresztbeállást kifejező *ana* képzővel.) Korelles, időszerűtlen, azaz a kortól idegen, régi idők vonásainak beleeóítetése egy újabb, mai korba. A zsinatutáni egyházban szinte átlós ellentéte az aggiornamentónak.

ANALÓG, ANALÓGIA. A megfelelő görög szó jelentése: hasonlóság, hasonlat, viszony, arány, minta, példa, majdnem ugyanolyan. Amikor azt mondjuk pl., hogy Istenről csak „analóg értelemben” tudunk beszélni vagy gondolkodni, ezzel azt fejezzük ki, hogy a maga teljes valóságában képtelenek vagyunk Őt megragadni és a vele kapcsolatos kijelentéseink csak hasonlat jellegűek.

Tájékoztató

Erdekes, tartalmas vita folyt az Elet és Irodalom hasábjain (1973. okt. 6. sköv.) a „nyelvi kiszolgáltatottság” kérdéséről. A mai világban, amikor sosem látott lehetőségek és eszközök terjesztik a kultúrát, talán meglepő arról beszélni, hogy egyes foglalkozási ágak művelői egyre messzebb kerülnek egymástól: sokan meg sem tudnak mukkanni, ha nem olyan társaságban forgolódnak, ahol velük egyvívásuk vannak. A hozzászólásokat olvasva döbbenünk rá, milyen nehéz a dolga, s milyen nagy a felelőssége a mai kor papjának, akinek mindenüvé — érthető és felfogható módon — el kell vinnie a rábízott üzenetet. A vitában felmerült gondolatok bizonyára megiszívelendő tanulságokkal gyarapíthatják ilyen irányú tapasztalataikat és ismereteiket.

Sokan vetették már fel a kérdést: vajon jól sáfárkodunk-e múltunkkal, vajon a hazai katolicizmus múltjával, annak „haladó” vonatkozásaival eleget foglalkozunk-e, hogy alkalomatán hasznosítani és mozgósítani tudjuk a történelmi tapasztalatokat? Erre a kérdésre ez idáig aligha lehetett pozitív válaszolni, bár kétségtelenül voltak ritka kísérletek. Ezért értékeljük nagyon fontos, kezdeményező lépésnek **Magyar Ferenc** „Csendes, de alkotó jelenléttel” című vezércikkét az Új Ember november 4-i számában. A lap felelős szerkesztője Darvas József egyik cikkével kapcsolatban fejt ki gondolatait. Darvas a harmincéves balatonszárszói találkozóra visszaemlékezve megemlíttette, hogy Szárszón az akkori baloldalt széles spektrumban képviselték a jelenlévők, akik között szép számmal akadtak a katolikus szervezetek tagjai közül is. Magyar Ferenc joggal veti fel a gondolatot, vajon a szárszói találkozót követő évtizedek politikai mozgása során nem került-e túlságosan is háttérbe az a baloldali katolicizmus, mely ott készsülődött a KALOT és az EMSZO szervezeteiben? Természetesen a katolicizmus történeti szerepének újraértékelését feltétlenül nekünk magunknak is kezdeményeznünk kell, bár — mint a vezércikk joggal és okosan írja — ma már volt szervezeti kereteik helyett a népfrontban tevékenykednek, nem „hivalkodva” múltjuk pozitív rétegeivel, „de sohasem megtagadva világnézeti hovatartozásukat, ... csendes és alkotó jelenlétükkel szolgálva mindazt, ami előbbre visz”.

Múltunk alaposabb megismerését és értékelését Gergely Jenőnek a Világosság novemberi számában megjelent **Prohászka és a magyar neokatolicizmus** című elfogulatlan, nagy anyagismerettel megírt tanulmánya is sürgető szükségé teszi. Való igaz: Prohászka nélkül aligha lehet hazai katolicizmus értékelésével és történetével foglalkozni. Gergely Jenő tanulmánya sokat segíthet abban, hogy megkezdjük e fontos életmű elfogulatlan felderítését. A Prohászka utáni korszak egyik

legjelentékenyebb hazai katolikus személyisége Sik Sándor volt, az ő Prohászka-könyve is sok fogódzót adhat a kutatásban. Őt is hallatlanul izgatták az Istenhez vezető út lehetőségei. Emlékezetes sorozatot tartott annak idején Lelotte könyve alapján századunk konvertitáiról. (**Huszadik századi konvertiták útjai Istenhez.** A kettős végtelen című kötetben.) Részben az ő útját folytatja az Eisenstadtban megjelenő **Szolgálat** Isten mai tanúi címmel összeállított száma. Két fő portrékat közöl olyan keresztényekről, akik mindennapi életükben példának lehetnek, s akiknek élete sokszor volt szentségi élet. Egy-egy tanulmányt olvashatunk Edith Steinről, Dietrich Bonhoefferrel, XXIII. Jánosról, Joseph Cardijnról, de olyanokról is, akiket alig ismertünk, de akik valóban tanúi voltak a köztünk élő Istennek.

Szerkesztőségünkbe a következő jelentősebb könyvek érkeztek: Nagy László: **Versben bujdosó** (Szépirodalmi). Újabb költészetünk egyik legizgalmasabb teremtő egyénisége Nagy László, aki a hagyományos költői elemek újszerű mozgósításával igyekszik a lényeg közelébe hatolni, s így teremt sokszor „nagy” költészetet. — Kodolányi János: **Pünkösdi dáridó** (Magvető). Mintegy tíz esztendő — 1922 és 32 között — rövidebb lélegzetű írásaiból kaphat válogatást a kötetben az érdeklődő olvasó. Sok közöttük az eddig kiadatlan. Emlékezetessé teszi a kötetet Kodolányi szenvedélyes — néha-néha igazságtalan értékítéletek forrásává váló — igazságkeresése. — Kamondy László: **Vád és várázslat** (Magvető). A tragikus korán elhunyt író elsősorban elbeszélőnek volt jelentős, darabjai viszont sok tanulságot rejtegetnek azok számára, akiket az ifjúság mai problémái érdekelnek. — **Kézenfogva** (Róma, 1973) „Imakönyv papjainkért” alcímmel jelent meg e kis kötet. Szinte a teljes papi életet végigkísérve, amolyan „imádságos térkép” ad kezünkbe.

Felhívjuk a figyelmet a Gondolat Könyvkiadó alábbi újdonságaira: **A finnugor őshaza nyomában** ifj. Kodolányi János kitűnő szerkesztésében ad felfedezés-számba menő válogatást a magyar őstörténet-kutatók írásaiból a Domonkos-rendi Ricardustól Zsirai Miklósig. — Robert Jastrow, a Columbia Egyetem professzora tv-előadásainak gyűjteménye a **Vörös óriások és a fehér törpék**, mely a kozmosz titkaiba vezeti el olvasóit, megismeretve a csillagok élettörténetével és a világ-egyetem egységes voltának magyarázataival. — **Georg Simmelnek**, a századforduló egyik legnagyobb hatású német filozófusának és szociológusának **társadalomelméleti tanulmányai** most jelennek meg először magyar nyelven. A vallásról szóló esszéje érdekes összefoglalását jelenti a ma már túlhaladott és több oldalról is cáfolt vulgármaterialista feltevéseknek, amelyek a korszerű, tudományos igényű kritikai vizsgálatot nehezen állják.

A KIADÓHIVATAL KÖZLI: Megjelent a Vigilia 1973. évi nyolcoldalas tartalomjegyzéke. 1,— forintos bélyeg beküldése ellenében a kiadóhivatal kérésre megküldi. Előfizetőink részére januári számunkhoz mellékeljük.